

T.C

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TERÖRİZM VE TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER
ARASINDA NEDENSELLİK ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

Yavuz ÖZKAYA

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK

Tokat - 2017

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Yrd. Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK danışmanlığında hazırlamış olduğum "Terörizm ve Temel Makroekonomik Göstergeler Arasında Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği" adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

19/06 /2017

Yavuz ÖZKAYA

TERÖRİZM VE TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER
ARASINDA NEDENSELLİK ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 19 / 06 / 2017

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan: Prof. Dr. Adem DOĞAN

Üye : Doç. Dr. İlhan EROĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
12 / 06 / 2017 tarih ve 22-14 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul
edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü: ..... Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Üniversite yıllarımdan ve enstitüye kabul edildiğim günden bugüne, akademik hayatımda başarılı olmam için yapmış olduğu maddi ve manevi yardımları için bu tezin yazım aşamasının her bir noktasında desteğini yanımda hissettiğim, bize her konu da yön veren değerli danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Türker Şimşek'e, tez yazım aşamasında yardımlarını ve desteklerini hiç esirgemeyen yol arkadaşlarım Emre Yiğit ile Cihan Usta'ya ve teze katkılarından dolayı Sayın Prof. Dr. Adem Doğan ve Doç. Dr. İlhan Eroğlu hocalarıma sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca beni bugünlere kadar yetiştirip büyüten, her konuda yanımda olan desteklerini hiçbir esirgemeyen annem Habibe ÖZKAYA, babam Hasan ÖZKAYA'ya ve tüm aileme teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Ekonomik birimlerin davranışlarını ve geleceğe yönelik beklentilerini etkileyen terörizm, makroekonominin temel dinamikleri üzerinde önemli değişikliklere yol açabilmektedir. Benzer şekilde ülkelerin makroekonomik göstergelerinde meydana gelen bir değişiklik de terörist faaliyetlerin oluşumunu doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışmada terör ve terörizm kavramları, özellikleri, amaçları, çeşitleri ve terörizm oluşmasındaki temel faktörler ele alınarak terörizmin ekonomik ve mali yapı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Türkiye’de terörizmin ekonomik ve mali yapı üzerindeki etkisini anlayabilmek için terörist faaliyetlerin sektörler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, toplumun refahını doğrudan etkileyen kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla, tüketici fiyat endeksi ve toplam yatırım miktarı gibi temel makroekonomik göstergelerin, terörizm ile arasındaki ilişkiyi Pairwise Granger nedensellik testi ve VAR yöntemi aracılığıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Küresel Terörizm veri tabanı ve Dünya Bankası Ekonomik Göstergeler veri tabanından alınan 1968-2015 dönemine ait yıllık verilerle yapılan analiz sonucunda terörizm ve kişi başı reel gayri safi yurtiçi hâsıla arasında terörizmden kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılaya doğru tek yönlü; terörizm ve toplam yatırım arasında yine terörizmden toplam yatırımlara doğru tek yönlü bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre de kısa dönemde bağımlı değişken olarak kullanılan terörizmde meydana gelen bir değişimi açıklamada en fazla etkiyi sırasıyla kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla, toplam yatırım ve tüketici fiyat endeksi gösterirken; uzun dönemde en fazla etkiyi sırasıyla toplam yatırım, kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla ve tüketici fiyat endeksi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Makroekonomik Göstergeler, VAR Analizi, Granger Nedensellik

ABSTRACT

Terrorism, which affects economic agents, their behavior and their expectations for the future, can lead to significant changes in the fundamental dynamics of macroeconomics. Similarly, a change in the macroeconomic indicators of countries can directly affect the formation of terrorist activities. In the study of terror and terrorism concepts, characteristics, objectives, types and essential factors in the emergence of terrorism by considering the effect of terrorism on Economic and financial structure was investigated. In order to understand the effect of terrorism on economic and financial structure in Turkey, the effect of terrorist activities on sectors has been examined. The aim of this study is to demonstrate the relationship between basic macroeconomic indicators such as real gross domestic product, consumer price index and total investment amount, which directly affects social welfare, and terrorism through Pairwise Granger causality test and VAR method. For this purpose, as a result of the annual analysis of the 1968-2015 period taken from the Global Terrorism Database and the World Bank Economic Indicators Database, it is clear that terrorism and per capita real gross domestic product are one way Granger causality from terrorism to per capita real gross domestic product; between terrorism and total investment, a one-way Granger causality from terrorism to total investments has been identified. According to the results of variance decomposition, in the short run the most effective explanation for a change in terrorism used as a dependent variable is the per capita real gross domestic product, total investment and consumer price index respectively; in the long run, total investment, per capita real gross domestic product and consumer price index are the most effective explanation for a change in terrorism respectively.

Key words: Terrorism, Macroeconomic Indicators, VAR Analysis, Granger Causality

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Kapama Payı	53
Tablo 2: Turizm Geliri ve Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Turist Sayısı.....	54
Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları.....	81
Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	83
Tablo 5: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	84
Tablo 6: Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	85
Tablo 7: Şokların TEROR'e Etkilerinin Varyans Ayrıştırması.....	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ekonomik Büyüme – Terörizm İlişkisi	36
--	----

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 1:** Karakteristik Polinomun Ters Kökleri..... 82
- Grafik 2:** Değişkenlerdeki Pozitif Bir Şok Karşısındaki Etki-Tepki Fonksiyonları..... 87

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey Fuller Testi
AIC	Akaike Bilge Kriteri
ASALA	Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu
CPI	Tüketici Fiyat Endeksi
DDKO	Devrimci Kültür Ocakları
DEV-GENÇ	Devrimci Gençlik Dernekleri Fedarasyonu
DF	Dickey Fuller Testi
DHKP/C	Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi
DTA	Dış Ticaret Açığı
ETA	Bask Yurdu ve Özgürlüğü
FPE	Son Tahmin Hata Kriteri
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HD	Hilafet Devleti
HKT	Kısıtlanmamış Modelin Hata Kareler Toplamı
HKTS	Kısıtlanmış Modelin Hata Kareler Toplamı
HQ	Hanan Quin Bilgi Kriteri
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
IMF	Uluslararası Para Fonu
INVEST	Toplam Yatırım
İBDA-C	Büyük Doğu İslami Cephesi
İCB	İslami Cemiyetler Birliği
İRİA	İrlanda Cumhuriyet Ordusu
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği
KD	Kürdistan Devrimcileri
MA	Hareketli Ortalama Süreci
M.S	Milattan Sonra

PKK	Kürdistan İşçi Partisi
SC	Schwarz Bilgi Kriteri
SODES	Sosyal Destek Programı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T-DKP	Türkiye Devrimci Komünist Partisi
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
TKP	Türkiye Komünist Partisi
THKP/C	Türkiye Kurtuluş Partisi-Cephesi
TKP/ML	Türkiye Komünist Partisi-Marksist/Leninist
TİİKP	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TÜRSAB	Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
PP	Phillips- Peron Testi
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
VAR	Vektör Otoregresyon Modeli

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	i
Jüri Onay Sayfası	ii
Teşekkür.....	iii
Özet.....	iv
Abstract.....	v
Tablolar Listesi	vi
Şekiller Listesi	vii
Grafikler Listesi	viii
Kısaltmalar.....	ix
İçindekiler	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TERÖR VE TERÖRİZM	4
1.1.TERÖR VE TERÖRİZM KAVRAMLARI.....	4
1.2. TERÖRİZMİN TARİHÇESİ	6
1.3. TERÖR VE TERÖRİZMİN ÖZELLİKLERİ.....	10
1.4. TERÖRİZMİN AMAÇLARI.....	12
1.5.TERÖRİZMİN ÇEŞİTLERİ	14
1.5.1. Ulusal Terörizm.....	14
1.5.2.Uluslararası Terörizm.....	15
1.5.3. Devlet Terörizmi	16
1.5.4. Devlet Destekli Terörizm	17
1.5.5. Etnik Terörizm.....	18
1.5.6. Siber Terörizm.....	20
1.6. TERÖRİZMİN OLUŞMASINDAKİ FAKTÖRLER	21
1.6.1. Dini Faktörler	23
1.6.2. Ekonomik Faktörler.....	24
1.6.3. İdeolojik Faktörler	25
1.6.4. Psikolojik Faktörler	26
1.6.5. Sosyo-Kültürel Faktörler	28
1.6.6. Jeopolitik Faktörler.....	29
BÖLÜM 2:TERÖRİZM VE EKONOMİ	31
2.1.TERÖRİZM VE EKONOMİ İLİŞKİSİ	31

2.1.1.Terörizmin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi.....	34
2.1.2. Terörizmin Mali Yapı Üzerine Etkisi.....	41
2.2.TÜRKİYE’DE TERÖRİZM	43
2.2.1.Marksist/Leninist Terörizm	46
2.2.2.Dini Motifli Terörizm.....	47
2.2.3.Bölücü-Irkçı Terörizm.....	49
2.3.TÜRKİYE’DE TERÖRİZMİN SEKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	50
2.3.1.Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi.....	51
2.3.2.Tarım ve Hayvancılık Sektörü Üzerindeki Etkisi	56
2.3.3.Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi.....	58
2.4.LİTERATÜR TARAMASI.....	59
BÖLÜM 3:TÜRKİYE’DE TERÖRİZM VE TEMEL MAKROEKONOMİK	
GÖSTERGELER ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ.....	69
3.1.DURAGANLIK ANALİZİ.....	69
3.1.1.Dickey Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi	70
3.1.2.Phillips Perron (PP) Birim Kök Testi.....	72
3.2. EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ.....	73
3.2.1. Johansen Eşbütünleşme Testi.....	74
3.3. GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ.....	75
3.4.ETKİ-TEPKİ FONKSİYONLARI ANALİZİ	78
3.5.VARYANS AYRIŞTIRMASI.....	79
3.6. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK MODEL	80
3.7. VAR ANALİZİ SONUÇLARI	81
SONUÇ	90
KAYNAKLAR	94
ÖZGEÇMİŞ	106

GİRİŞ

Terörizm tarihini incelemek insanlık tarihini incelemekle eşdeğer bir olgudur. Teknolojinin gelişmesiyle terörizm, sosyo-ekonomik yapıya paralel olarak misyon ve strateji değişirse de tarihin en eski dönemlerinden itibaren, halkların etnik, dini, ekonomik ve sosyal yapısını, hedefleri doğrultusunda sömürerek, acımasızca şiddet ve korku eylemlerini haklı göstermeye çalışmıştır. Julius Caesar'ın Milattan Önce 44 yılında öldürülmesinden 11 Eylül 2001 Amerika'daki İkiz Kule Saldırılarına kadar terörizm tarih boyunca unutulmaz olaylara ve eylemlere sebep olmuştur. Çağımızda terör ulusal bir tehdit olmanın ötesinde tüm dünya devletlerini ilgilendiren bir savaş stratejisi olarak gündemde yerini almıştır.

11 Eylül saldırıları terör eylemlerinde yeni bir dönüm noktası olurken, terör hükümetlerin ve dünya kamuoyunun gündemine oturmuş, terörün yapısı ve terör hareketleri yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Terör kurumsallaşarak, teknolojik açıdan gelişmiş ve daha geniş alanlara yayılarak politik, kültürel, psikolojik ve ekonomik etkileriyle global bir insanlık sorunu haline gelmiştir. Dünyanın önemli gündem maddesi olmasına rağmen milletler arası platformda terörizmin tanımı bulunmamaktadır. Terör ve terörizm nedir? Ortak, açık ve somut bir tanımlamanın yapılamamasından dolayı terörizm hakkında kesin bir düşünceye ve izlenime sahip olunamamaktadır. Uluslararası anlaşmaların birçoğunda terörizmi önlemeye yönelik çalışmalar yapılsa da hiç birinde terörün tam tanımı yapılamamıştır. Terör kelimesinin sonuna “-izm” eki eklenerek terörizm olarak ifade edilmesi bir ideoloji anlamı barındırmaz.

Terörizm demokrasilerde kararsızlık, dengesizlik oluşturmak amacıyla şiddet içerikli korkutma eylemlerinin teşkilatlanmış halidir. Terörizm, uygulanan şiddet eylemleriyle ortaya çıkan aşırı ve toplu korku ile masum halkın gözünü korkutarak güvensiz bir ortam meydana getirir. Terörizm şiddet ve korku içeren faaliyetlerini devam ettirebilmek için finansmana ihtiyaç duymaktadır. Finansmanı da hırsızlık, fidye isteme, organ mafyacılığı, haraç toplama, örgüt sempatanlarından toplanan bağışlar, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi yasal olmayan yollardan sağlanmaktadır. Ayrıca

milyarlarca dolar yıllık gelire ulaşan terörist grupları finansal piyasalar aracılığıyla da ciddi gelirler sağlamaktadır.

Terörizm bitti, terör faaliyetleri önemini yitirdi, terör bitme noktasına geldi denildiği zamanlarda acımasızca ve insanlık dışı eylemleriyle terörün tekrar hız kazandığını görmekteyiz. Terör eylemlerinin hız kazandığı böyle zamanlarda uluslararası politik temaslar, bölgesel ve ülke düzeyindeki politik ve toplumsal meseleler arasındaki paralellik dikkat çekmektedir. Çünkü alışılmışın dışındaki zamanlarda hukukun üstünlüğü ve insan haklarını gerekçe gösteren bazı devletler ya da kişiler, uyuşturucu ve silah satışı yaparak çıkarları doğrultusunda işgal ve politik baskı amacıyla terörden beslenmektedirler.

Ekonomik birimlerin tutumlarını ve geleceğe yönelik beklentilerini etkileyen terörizm, makro ve mikroekonominin temel dinamiklerinde önemli değişikliklere neden olabilmektedir. Terörizm ekonomik etkinliği olumsuz yönde etkileyip vergi tabanını daraltarak vergi gelirlerini azaltmakta, kamu harcamalarının işleyişini bozarak mali yapıyı kötü etkilemekte ve faal kamu hizmeti sunulmasına engel teşkil etmektedir.

Özellikle Türkiye’de senelerce kamuoyundaki konuların en başında gelen terörün, ülkeye verdiği maddi ve manevi zararın maliyeti tespit edilememiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana terörizm değişik örgüt isimleri adı altında yoğun olarak yaşanmaktadır. Türkiye tarihinin çeşitli dönemlerinde dini, etnik ve marksist-leninist terör gibi terörizmin her çeşidi günümüze kadar yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Terörizmin ülkeye verdiği ekonomik kayıplar ciddi seviyelere ulaşmaktadır. Kalkınmaya öncülük eden etkin alanlara ve özellikle yatırımlara yeterli ölçüde kaynak ayırlamazken mevcut kaynakların terörle mücadeleye aktarıldığı görülmektedir. Baysal’a (2015) göre terörle mücadele de son 30 yılda harcanan para 300-400 milyar dolar arasında bir meblağ iken, bazı uzmanların görüşüne göre terörle mücadelenin maliyeti 1,2 trilyon doları bulmaktadır. Teröre harcanan paranın 350 milyar dolar olduğu kabul edilirse, terörle mücadele için harcanan para ile 8 tane GAP projesi, 5 milyon derslikli okul, 78 Atatürk Barajı ve 35 bin km yol yapılabileceği görülmektedir. Ayrıca bu rakam hastane ve sağlık ocaklarıyla birlikte Türkiye’nin 83 yıllık sağlık giderine denk gelmektedir. Bu yüzden ekonomideki etkinliği doğrudan etkileyen terör olgusunun gerek teorik gerekse de uygulama açısından incelenmesi faydalı olacaktır. Bu

yönüyle çalışma terör ve ekonomi ilişkisi üzerine Türkçe yazılan kısıtlı literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada terörizmin tarihi, amaçları, özellikleri ve çeşitleri geniş bir çerçevede incelenmiş ve terörizmin oluşmasındaki faktörler ele alınmıştır. Terörizm ve ekonomi arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak, Türkiye’de kendini göstermiş terörizm çeşitlerinin incelenmesi ve terörizmin Türkiye’de sektörler üzerindeki etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma terör ve terörizm, terörizm ve ekonomi, terörizm ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi göstermek için uygulanan ekonometrik yöntem olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde terör ve terörizm kavramları, özellikleri, amaçları, çeşitleri ve terörizm oluşmasındaki temel faktörler çerçevesinde belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Ulusal terörizm, uluslararası terörizm, devlet terörizmi, etnik terörizm ve siber terörizm geniş anlamda incelenerek, terörizmin oluşmasındaki dini faktörler, ekonomik faktörler, ideolojik faktörler, psikolojik faktörler, sosyo-kültürel faktörler ve jeopolitik faktörler detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde terörizm ve ekonomi ilişkisi bağlamında, terörizmin ekonomik kalkınma ve mali yapı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Türkiye’de terörizm incelenerek turizm, finansal piyasalar, tarım ve hayvancılık sektörleri gibi terörizmin sektörler üzerindeki etkisi kapsamlı olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise terörizm ve temel makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemek için Granger Nedensellik Testi ve VAR analizi uygulanmıştır. VAR analizinin teorik anlatımı, analizin yapılması ve analiz sonuçlarının değerlendirilmesiyle çalışmaya son verilmiştir.

BÖLÜM 1

TERÖR VE TERÖRİZM

Kavramları tanımlama ve anlama, problemlerin çözümünde çok önemli rol almaktadır. Bunun için bu bölümde terör ve terörizmi uluslararası boyutta tanımlamak, terörizmin tarihçesini ve amaçlarını incelemek, temel ilkeleri ve çeşitleriyle birlikte terörün oluşmasındaki faktörlere yer vermek amaçlanmaktadır.

1.1.TERÖR VE TERÖRİZM KAVRAMLARI

Terör ve terörizm kavramlarını açıklayabilmek için öncelikle terörün kelime anlamına bakmak gerekir. Terör kelimesi Latince'den gelmiş olup anlam bakımından “*korkudan titreme*” veya “*titremeye sebep olma*” gibi anlamlara gelmektedir (Yayla, 1990: 335). Türkçe karşılığına bakıldığında ise “*korkutma, yıldırma ve sindirme*” anlamlarına gelmekte olup, bulunduğu ortamda korku yaratmadır (Uzun, 2003: 3). Terör, hangi güçten beslenirse beslensin, bir takım siyasi amaçlara ulaşmak için günahsız ve yansız halkı hedef alan, kitlelerde dehşet, korku ve karışıklık ortamı oluşturmaya çalışan teşkilatlanmış toplulukların giriştiği şiddet hareketleridir. Terörizm ise dehşet ve korku salmak için seçilmiş ve hesaplanmış hareket veya hareketler girişimidir (Fendoğlu, 2000: 757-769).

Terör ve terörizm kavramları açıklanırken dikkat edilmesi gereken en hassas noktalardan biri de terör ve terörizm arasındaki farktır. Terör kavramı korku, korkutma, yıldırma ve dehşet belirtirken, terörizm nosyonu¹ sistemli, örgütlü ve siyasi bir amaçla devamlı kullanılmasını benimseyen, stratejik bir terör eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Caşın, 2008: 34). Terörizm kesinlikle bir felsefe, teori veya ideolojiye yaslanır (Altuğ, 1995: 18).

Literatüre bakıldığında Yayla'ya göre “Terörizm bir ideoloji bir doktrin ve sistematik bir fikir değildir. Terörizm bir yöntem, taktik, strateji bir bakıma da savaş biçimidir.” diyerek terörizmi bir izlem olarak görmektedir (Yayla, 1990: 335-344). Terör uzmanı İhsan Bal ise terörü özetle “silahlı eylemler marifeti ile kendisini ve davasını duyurma; terörizmi ise bu eylemleri savunan, stratejilerini anlatan, aktaran

¹ Nosyonun Türk Dili Kurumu'ndaki karşılığı kavramdır.

geliştiren bir düşünce disiplini veya akımı” olarak ifade etmektedir. Ayrıca “Terörü izlemsel bir eylem”, “terörizmi ise izlemsel bir söylem” olarak da tanımlamaktadır (Bal, 2006: 8). Doğu Ergil de terörizm tanımında şiddet ögesine vurgu yaparak, “Saldırılan veya korkutulan sivil ve masum kurbanlar aracılığı ile hedeflenenden daha büyük bir kitleyi yıldırıp korkutarak, yasadışı stratejik ve siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için, bir grubun veya devletin, bilinçli ve planlı bir biçimde şiddet kullanması veya şiddet kullanma tehdidinde bulunmasıdır.” demektedir.

Daha geniş bir tanım ise Çağlar tarafından yapılmıştır; “Yasadışı, örgütlü bir yapı içerisinde ideolojik bir temele dayanarak belirlenmiş ve tanımlanmış siyasal nitelikli amaçlara ulaşmak amacıyla yaratılan şiddet, korku, baskı, caydırma, sindirme, tehdit etme, dehşet salma gibi duyguları topluma yayabilmek için uygulamaya konulan suikast, bombalama, yağmalama, kundaklama, yangın çıkarma, gasp, insan kaçıрма, soygun, sindirme, yıldırma gibi her türlü yol ve kullanılan her türlü araç ve eylem” olarak ifade etmektedir (Çağlar, 2009: 12).

Acar-Urhal (2007) ise terörü “ Bir ideoloji etrafında örgütlenen ikiden fazla kişinin halkın büyük bir kesimini korkutarak, baskı altına almak, örgütün reklam ve propagandasını yapmak, devletlerindeki mevcut siyasal iktidarı rejimi değiştirmek veya devleti bölmek amacıyla, kendi devletlerinde veya başka bir devlette çocuk, kadın, yaşlı ayrımı yapmadan gerçekleştirdikleri acımasız ve insanlık dışı şiddet eylemleridir” şeklinde tanımlamışlardır (Acar ve Urhal, 2007: 349). Terörizm hakkında birçok yazısı bulunan Sulhi Dönmezer ise terörizmi “...şiddetin, sosyal, ulusal, ırki, dinsel fesat çıkarıcı ve diğer maksatlarla ve diğer sosyal sınıflar arasında çatışma, savaş tahrik etmek üzere planlı ve hukuk dışı olarak kullanılmasıdır...” şeklinde belirtmektedir (Yayla, 1990: 337).

Buraya kadar belirtilen terör ve terörizm tanımlarını genişletmek ve daha çok tanımlar yapmak mümkündür. Ancak özet olarak yapılan bu tanımlamalar neticesinde insanın varoluşundan günümüze kadar olan terör ve terörizm hareketlerini kapsayacak bir tanım yapmak mümkün olmayacaktır (Özerkmen, 2004: 251). Ülkemizde büyük bir kesim tarafından aynı anlamda kullanılan terör ve terörizm kavramları, siyasal, akademik ve gündelik dilde aynı anlamlara gelmediği görülmektedir (Acar, 2012: 110). Ayrıca üzerinde anlaşılmiş teyit edilmiş, genel geçer bir terör ve terörizm tanımının

yapılamadığı açıktır. Bunun sebebi ise terör ve terörizmle savaşılan devletlerin tutumlarına meşruluk kazandırmak için terör ve terörizm kavramlarını kendilerine göre tanımlamalarıdır (Öztürk ve Çelik, 2009: 86).

1.2. TERÖRİZMİN TARİHÇESİ

Latince “*terrere*” kelimesinden türeyen bir olgu olan terörizm, insanlık tarihi kadar eski ve insanoğlunun siyasi gruplaşmasına paralel olarak gelişmektedir (Örgün, 2001: 13). İnsanoğlu var olduğundan bu yana savaşlar ve fetihler de var olmuştur. Savaş ve fethin olduğu her yerde terörizm de kendini göstermektedir. Kimi zaman işgal edilen bölgelerdeki halka, işgal edenler tarafından, kimi zamanda işgalcilere bölge halkı tarafından bir savaş yöntemi olarak uygulanmıştır. Lakin burada “*terör*” mefhumunun sadece savaşta veya savaşılan halk için gerekli olduğu ve buralarda var olduğu düşünülmemelidir. Terör ve savaşın birbirinden ayrılmadığı bilinmektedir. Bu iki olgunun kan, gözyaşı, nefret, kargaşa, soykırım, ırkçılık gibi sonuçları da vardır. Bu olgular birbirinden ayrı olsa bile insanoğlunun huzurunu kaçırmak için her şeyi yaparlar (Heine, 2002: 204).

İnsanlık tarihinde bilinen ilk terör, Hz. Âdem (a.s.)’a kadar uzanan çok eski bir olgudur. Hz. Âdem (a.s.)’ın oğulları olan Habil ve Kabil’in, Hz. Allah’a verdikleri sunaklarda, Habil’in sunağının kabul olup, Kabil’in sunağının kabul olmaması sonucu Kabil’in kıskançlık krizine girip kardeşi Habil’i öldürmesiyle başlamıştır. Yani bir yaşamın, bir hakkın zorla gaspıdır. “*Hak*”, “*uyum*”, “*adalet*” ve “*denge*” görmezlikten gelinmektedir. Kişilerin menfaatleri, diğerlerinin haklarını çiğneyecek kadar üstün hale gelmiştir. İşte terör dediğimiz eylem budur. Bu tür kişiler toplanarak çeteler, örgütler oluşturmakta ve korku, yıldırı, sindirme hareketleri ile hak yollarıyla ulaşamadıkları veya ulaşamayacakları amaçları, değerleri, imkânları ve sermayeleri elde etmeye çalışmaktadırlar (Caşın, 2008: 224).

İlk çağlarda terörizm, bu adla anılmasa da dini ayinlerle onaylanarak ve kendi inançlarında “*cennet*” vaat edilerek yapılan bir savaş hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önceden tespit edilen ve genellikle konum bakımından yüksek mevkilerde olan kişiler seçilerek, suikast tarzında yapılan eylemlerdir. Bu yolla terör çetesinin ne denli büyük ve güçlü olduğunu göstermiş olmaktadır. O zamanlarda üst

düzyer mevkiilerde bulunmak neredeyse tüm suikastlara hazır olmak demektir. Her ne kadar suikastlara açık olduğunu bilseler de dönem itibariyle önlem almak zordu (Heine, 2002: 204).

Bilinen ilk terör örgütü, M.S. 66-73 seneleri arasında var olan “*Sicarii*” eylemleridir. Bu topluluk şimdiki İsrail topraklarında etkinlik gösteren, çok iyi şekilde organize olmuş dini bir mezheptir. Bu örgüt üyeleri “*sica*” denilen küçük kılıçlarını elbiselerinin altına saklayarak, gündüzleri topluluklara karışık eylemlerini yapmaktadırlar. Eylemlerini gerçekleştirdikten sonra ise kalabalıktan yararlanıp kaçırmaktadırlar (Ündücü, 2011: 8). Diğer taraftan Roma İmparatorluğu’na karşı çıkan bu örgüt, Roma İmparatorluğu’na suikast ve vur kaç taktikleri ile eylemler yapan Jewish Zealots² ve yandaşlarının devamı olduğu düşünülmektedir. Sadece cinayet veya suikast eylemleri yapmayan bu mezhep, su ve buğday depolarına karşı da baltalama eylemleri yapmakla da ün kazanmıştır (Heine, 2002: 204). Bu örgüt Roma İmparatorluğu’na karşı devrim yapmayı amaçlıyordu. Bu olaylara katılan 900 Zealots yandaşını idam edilmiştir. Zealots’un bu eylemleri terör olarak tarif edilmiştir. Çünkü şiddet eylemlerini Romalılara karşı psikolojik etki oluşturup siyasal hedeflerine ulaşmayı amaçlamışlardır. Bu amaç Roma kurallarını hiçe saymak ve değiştirmek, halkı ise köleleştirmektedir. İlk terör hareketi olarak kabul edilen bu olaylarda terörizmin özelliklerinden kabul edilen siyasal içerik ve şiddet ögesi yer almaktadır (Aydemir, 2006: 18).

Yine eski terörist örgütlerinden biri de Sicariiler’den, tahminen bin yıl sonra Ortadoğu’da kendini gösteren din menşeli “*Haşşası*” lerdir. Lideri ve kurucusu olan Hasan Bin Sabbah, bölgede hüküm süren Selçuklu İmparatorluğu’na karşı, 11. ve 13. Yüzyılları arasında savaşmıştır. Bu örgüt İslam’ın İsmailiye mezhebine³ bağlı olarak hareket etmektedir. Günümüz terör örgütleri ile benzerlikleri bulunan bu örgüt, yüz yüze savaşamadıkları güçlü düşmanlarına karşı iyi planlanmış, gizli ve düzenli küçük ekipler oluşturarak uzun zamanlı terör eylemleriyle hedefine ulaşmayı amaçlamıştır. Hasan Bin Sabbah, örgüt üyelerini uyuşturucu maddelerle kendine bağlamış, savaş alanlarında askerleriyle savaşmak yerine önde gelen düşmanlarını öldürmek için

² Roma İmparatorluğunun son zamanlarında, Yahudilere dördüncü mezhep olduğunu iddia eder. Yahudilerin var olan 3 mezhebi; Ferisiler, Sadukiler, Essenler

³ İsmailiye Mezhebi: 9. ve 13. Yüzyıllar arası dini ve siyasal etkinlikler gösteren, Şiiliğe bağlı bir mezheptir.

uyuşturucu madde alan müritlerini göndermiştir. Bu eylemlerdeki amaç öldürülen önderlerden doğacak otorite boşluğundan faydalanmaktır (Yayla, 1990: 343). Yöntemleri, hedef aldıkları kişileri halka açık yerlerde, kutsal gün ve mekânlarda sistemli ve planlı şekilde öldürmektir. Hedeflenen kişi dışında masum halka zarar vermeden işlenen bu suikastlarla, topluma korku ve endişe saçmayı amaçlamışlardır (Ündücü, 2011: 8).

Siyasi önderlere yapılan suikast tarzındaki terör eylemlerinin tarih sahnesinde birçok örnekleri görülmektedir. Roma İmparatoru Julius Caesar, halifelerden Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Selçuklu Sultanlarından Alpaslan ve Osmanlı Hükümdarlarından I. Murat'ın öldürülmeleri bu tip siyasi muhtevalı terör eylemlerine örnek olarak gösterilebilir. Yöntem olarak suikastın benimsendiği terör hareketleri stratejik ve aktif siyasi sonuçlar doğurabilmektedir. 2000'li yılların şekillenmesinde rol oynayan olay da, Avusturya-Macaristan Velihtı Franz Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıdır (Altuğ, 1995: 19).

Geçmiş dönemlerde terör eylemleri sadece kişilere yönelik değil, toplumlara ya da topluluklara da yapılmış genellikle dini ve etnik nedenler yüzünden binlerce insan katledilmiştir. O dönemin söz sahibi ve işgalci devletleri tarafından uygulanan toplumsal terör eylemlerinin altında, hedef alınan toplumu ya da grubu yok etmek yatmaktadır. Amaçları bu olduğu için insanlar hiçbir vicdan kaygısı gütmeyen “Tanrı'nın hizmetinde” veya “Kral hizmetinde” bu eylemleri yapmışlardır (Maalouf, 1998: 12).

Bugünkü anlamıyla terör, ya kişilerin devlet rejimine karşı eylemleri, ya da devletlerin kişilere karşı uyguladığı şiddet eylemlerini kapsamaktadır ki her iki durumda devlet eksenlidir (Çitlioğlu, 2006: 13). Günümüz anlamıyla terör, 1792 ve 1794 yılları arasında Fransız İhtilaliyle kullanılmıştır. 5 Eylül 1793 yılında terör ifadesi düzenlenerek o anki hükümet tarafından uygulanmıştır (Aydın, 2009: 29). Devrimden bir zaman sonra Robespierre ve yakın arkadaşlarının iktidarın tek sahibi olduğu 10 Mart 1793 ve 28 Temmuz 1794 tarihleri arasında “*Terör Rejimi*” denilmektedir. Bu dönemde, zamanın en vahşi katliamları yaşanmıştır. Modern terörizmin başlangıcı kabul edilen bu dönemde Robespierre ve çevresi, kendi egemenliklerini ülkeye kabul ettirmek için terörü planlı ve ısrarlı bir biçimde kullanmışlardır. Bu dönemde Fransa terörle

susturuldu ve ele geçirildi. Ülkenin çoğu yerinde terörü savunan mahkemeler kuruldu. 500 bin vatandaş siyasi suçlu olarak hapse atıldı, bunlardan 15 binden fazlası hiç mahkemesiz giyotinlerle idam edildi. Toplam idam edilenlerin sayısı ise 40 bin civarındaydı (Yayla, 1990: 344).

Fransa İhtilalinden sonra ise daha yakın zamanlarda 1863 senesinde Polonya başkaldırısı, 1870 senesinde Paris Komünün bastırılması, 1881 senesinde Rus Çar 2. Alexander'ın suikastı, ABD başkanlarından James A. Garfield'in 1881 senesinde ve 1901 senesinde William McKinley'in suikastları, 1842 senesinde Fransız başkanı Carno suikastı, 1898 senesinde Avusturya İmparatoriçesi'nin bıçaklanması ve 1900 senesinde ise İtalya Kralı olan Umberto suikastlarının vahim bir terör eylemleri olduğunu söylenmektedir (Adıbelli, 2003: 163-176).

Terör eylemlerine tarihsel açıdan bakıldığında 1947-1991 yılları arasında yani Soğuk Savaş döneminde ve özellikle de 1960 yılından sonra terör eylemlerinde artış olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında yüz yüze savaşın göze alınıp yapılmamasıdır. Bunun için savaş yöntemi olarak terörü kullanmışlardır. Büyük devletlerin savaş meydanlarına çıkıp yüklü maliyetlerden kaçarak terörü bir savaş stratejisi olarak görmüşlerdir. Yani dünya üzerinde söz sahibi olan devletler savaşmak yerine mücadelelerini terör eylemleri ile gerçekleştirmişlerdir. Soğuk Savaş'tan sonra İsrail ile Filistin, İngiltere ile İrlanda Cumhuriyet Ordusu (İRA) ve İspanya ile Bask Yurdu ve Özgürlüğü (ETA) arasında ayrımcı mücadeleler olmuştur. Bu dönem batı devletlerinin demokrasisini ve ekonomik faaliyetlerini sekteye uğratacak düşünceleri hedef alan faaliyetleri içermektedir (Altuğ, 1995: 19). Diğer taraftan teknolojinin gelişmesiyle yeni bir ilişkiler ağı ortaya çıkmış, terörizmin içeriğinde önemli değişiklikler olmuştur. Teröristlerin bilinçli, eğitilmiş, bilgili ve kültürlü olmaları terörizmin evrensel bir öneme bürünmesinde büyük bir rol almıştır. Terör ve terörizmin yayılıp makro hale gelmesinde son teknoloji iletişim araçlarının gelişmesi önemli yer tutmaktadır (Ündücü, 2011: 9).

ABD'de ikiz kulelere yapılan terör eylemleri (11 Eylül 2001) ise terör ve terörizmin boyutları bakımından yeni bir başlangıç noktası oluşturmuştur. İlk olarak terörizm nosyonu tekrardan şekillenmeye başlamıştır. Terör eylemlerine yeni yöntemler eklenmiş, 19. asırda ölümlerde, el bombası atma ve dinamit patlatma yöntemleri

kullanılırken, 20. asırda ise bu yöntemlere bubi tuzakları, gerilla taktikleri ve kalaşnikof gibi uzun namlulu silahlarda eklenmiştir. Bütün bu gelişmelere son derece gelişmiş teknoloji ve silahlarda eklenince, terörizmin boyutları ve sonuçları adına yeni bir sayfa açılmıştır (Örgün, 2001: 38). Böylece globalleşmenin sonucu olarak terörizm, uluslararası, hızlı ve hür eylemler yapabilecek bir yapı haline gelmiştir (Kılıçkap, 2005: 46).

Terörizm çağdaş bir yapıdır ve Fransız İhtilalinin oluşturduğu düşünce yapısının üzerine sanayileşme inkılabı ve devamında ulaşım, iletişim ve teknoloji gibi sahalarda meydana gelen gelişmelerden yararlanarak yaşam bulmuştur. Bu alanlarda gelişmeler ve yenilikler oldukça terörizmin boyutları da yenilik kazanacaktır. Terörizm tohumdan başlayarak, filizlenip uluslararası ve dünya çapında bir hale gelmesi bu paralellikte olacaktır. Devletlerarası siyaset, ekonomi, ticaret ve diğer sistemler ne denli zayıf, kırılğan ve karmaşık olursa terör o denli fazla yer alacaktır (Saraçlı, 2007: 1056).

1.3. TERÖR VE TERÖRİZMİN ÖZELLİKLERİ

Dünya üzerinde bir devletin teröristinin, başka devletin sınırları içerisinde özgürlük savaşçısı olarak kabul edildiği bir dönemde terörizmin özellikleri konusunda ortak bir görüş olmasının imkânı yoktur. Çünkü terörizmin özellikleri belli olsa, bu özelliklerden yola çıkarak tanım yapma imkânımız da olacaktır. Terörizmin özelliklerinin belirlenmesindeki diğer zorluk ise özelliklerin, amaç, kavram ve nedenlerle birlikte ayıramaz olmasıdır (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 191).

Yine de terör nasıl tanım alırsa alsın, ister yerel tabanda isterse küresel tabanda özellik taşısa da terörün belli başlı özellikleri vardır (Gündüz, 1996: 39). Dünya üzerinde varlık gösteren terör gruplarında ve bunların uyguladığı stratejiler çerçevesinde ortak birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Altuğ, 1995: 104-105; Çitlioğlu, 2006: 263; Gürel, 2008: 33; Kocaoğlu, 1998: 31; Uzun, 2003: 9);

- Terörizmin çoğunlukla politik bir misyonu vardır. Terör gruplarını, suç çetelerinden ayıran en önemli özelliğidir.
- Devlet kurallarını tanımaz ve onun yerine kendi kural ve yetkilerini savunurlar.

- Terör kendiliğinden gelişmeyen planlı ve örgütlü bir eylemdir.
- Her türlü terör eylemi uluslararası mecrada kendine destek ve işbirlikçi arar. Bu yüzden kendi çirkin yüzünü saklayarak, davalarında haklılığını savunur.
- Terör eylemleri dışarıdan büyüklü küçüklü destekler almadan hayat süremez.
- Terör eylemlerini yapabilmek için, maddi ihtiyaçları vardır ve bunu sağlamak için silah ve uyuşturucu madde kaçakçılığı gibi eylemler yaparlar.
- Terör eylemleri kendi kural ve yetkileri dışında kural ve kanun tanımazlar.
- Genellikle başka güçlerin oyuncaklarıdır ve masum halka zarar verirler.
- Vahşice yöntemler kullanırlar ve acımasızdırlar.
- Terör örgütü elemanları kendilerini, savundukları fikrin askerleri olarak görürler.
- Terör örgütleri kural tanımazlar, onlar için ya dost ya da düşmansınızdır.
- Terörizm bireysel değil ortaklaşa yapılan eylemlerdir, lidere kesin bir itaat vardır.
- Terörizm, bir stratejidir. Bir ideoloji, bir öğretisi veya sistemli bir düşünce değildir.
- Terörizm, terör hareketlerini yasallaştıracak senaryo hazırlar.
- Terörizm, başarı ve yeni bir sistem vaat eder.
- Terörizm, propaganda ile doğar, onunla gelişir, onunla yaşar. Kendisi de bir propaganda aracıdır.
- Terör kendi dilini oluşturur ve onu kullanır.
- Terörizm, dünyanın her yerinde yaşanabilir.
- Terörizmde şiddet unsuru, fiziksel etkisine göre psikolojik etkisi daha büyüktür.
- İntikam anlayışları, “*kısasa kısas*” felsefesindedir.

1.4. TERÖRİZMİN AMAÇLARI

Terörist eylemler yapanların amaçları, gerekçeleri ve yapıları oldukça farklılık göstermektedir. Günümüzde bağımsızlık savaşı veren gruplardan başka devrimcilerin, uç noktadaki solcu ve sağcılarının, anarşist ve dini kökenli grupların terörist eylemleri yaptıkları görülmektedir. Bu sebepten, her bir grubun amaç ve özellikleri farklılık gösterdiğinden dolayı küresel terörizmin amaçları konusunda kesin bir çerçeve oluşturulması zorlaşmaktadır (Topal, 2004: 60).

Etkinlik gösterdikleri devlete bağlı olarak amaçlarında değişim olan terör grupları, var olan sosyal düzeni, ekonomik yapı, kurumları ve ilişkileri yok ederek kendi düzenlerini kurmayı hedeflerler. Bu hedefe ulaşmak için kendi düşüncelerini ve amaçlarını propaganda yaparak, devleti pazarlığa zorlama, devleti orantısız güç kullanmaya kışkırtarak kendi çaplarında hedefi cezalandırma gibi yöntemler kullanırlar (Kışlalı, 1998: 37).

Dünya üzerinde siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik çıkarlar üzerine birleşen devletlerin oluşturduğu ittifaklar, kavgaları hızlandırmış ve terörizme kucak açmıştır. Terör, bu kavgalarda kullanılan birer taşeron haline gelmiştir. Bir ülke rakip bir ülkeyi zarara uğratmak ve güçsüz tutmak adına terörizmi bir araç olarak kullanmaktadır. Böylece ülkenin ekonomik büyümesine ve gelişmesine harcanacak maddi koşullar terörizmle mücadeleye harcanarak ülkenin gelişmesine engel olunmaktadır (Kışlalı, 1998: 37).

Terör eylemi yapan kişiler amaçlarına ulaşmak için hedef aldıkları toplumu şaşırtmak ve şok etmek suretiyle halk üzerinde psikolojik etki oluştururlar. Böylece halkın hükümete karşı güvenini yıkmayı amaçlarlar. Bu amaçla halkın temel değerlerine saldırırlar (Topal, 2004: 61). Bu bağlamda terörün temel amacı, terör eylemleri gerçekleştirerek halk üzerinde korkunun var olması ve psikolojik şiddetin halkın tamamına yayılıp devamlı olması şeklinde özetlenebilir. Terör hareketlerinin bu amaçları dışında diğer hedef ve amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Varlığını duyurma,
- Gücünü göstererek sesini duyurma,

- Yandaşlarına ve ittifaklarına moral sağlama,
- Düşmanlarını korkutma,
- Mevcut otoriteyi sarsma,
- Hükümeti halkına karşı baskı oluşturmaya zorlama,
- Örgüt elemanlarını eğitme,
- Kaos oluşturarak dikkat çekmek (Dilmaç, 1997: 19),

Buradaki amaçlarla yola çıkarsak eğer, terör eylemlerinin sonucunda kaç kişinin öldüğü veya yaralandığı değil, kaç kişinin bunu duyup haberdar olduğu önemlidir. Terör eylemleri, korku, şiddet, psikolojik ve fiziksel yıkımlarla, örgütlerini tanıtma, halka düşüncelerini duyurma ve isteklerini iletme amacı güderler. Teröristlerin amaçlarında farklılık olsa da terörizm eylemleri üç sebebe dayanmaktadır (Saran ve Bitirim, 2010: 92-93);

- *Tanıtım:* Terörizm, belli bir amacı, sebebi ya da gerekçeyi halka izah edilebilmesi için kullanılan araçlardandır. Teröristler medyanın dikkatini çekmek istedikleri zaman, sonuçlarının daha ağır olacağı şehir ya da şehir yaşamlarını seçmektedirler.
- *Politik İstikrarsızlık:* Terör örgütleri hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırmak için var olan düzeni yıpratmak amacıyla mevcut siyasi düzenin dışında hareket ederler.
- *Ekonomiye zarar vermek:* Terör örgütleri halk üzerinde baskı oluşturabilmek için ekonomik zararlar vermeye çalışmaktadırlar.

Yukarıda sayılan etkenlere bakıldığında, ülkelerin yaşadığı ekonomik zararların yanında, ülkelerin genel görünümü ve ekonomik kaybın devamlı olmasına neden olmaktadır. Dünya üzerinde birçok devletin önemli sorunu olan terörizm, devletlerin uluslararası alanda itibarını etkilemekte ve demokratikleşme hareketlerinin önündeki setlerden biri olmaktadır (Saran ve Bitirim, 2010: 92-93).

1.5.TERÖRİZMİN ÇEŞİTLERİ

Günümüz dünyasında, değişik toplumlarda farklı ideolojilerle, farklı amaç ve hedeflerle terörizm eylemleri meydana gelmektedir (Taşdemir, 2006: 34). Terörizmin çeşitleri, kullandıkları usuller ve dayanakları bakımından değişiklik göstermektedir. Terörizm yalnızca bir ülke içinde veya belli bir ülkeye yönelik değil, küresel bir şekilde birden fazla ülkeyi tehdit eden, kullandıkları metotlar bakımından da birbirlerinden ayrılmaktadır. Bunların yanında terörizm artık ateşli silahlarla eylemlere ek olarak, internet gibi teknolojiyen yararlanılarak da gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan literatür incelendiğinde terörizm çeşitlerinde değişik sınıflandırmalar yapılmaktadır. Genel olarak bakıldığında; ulusal terörizm, uluslararası terörizm, devlet terörizmi, devlet destekli terörizm, etnik terörizm ve siber terörizm gibi çeşitlere ayrılmaktadır (Şimşek, 2016: 323).

1.5.1. Ulusal Terörizm

Ulusal (ülke içi) terörizm, bir ülkenin kendi içinde meydana gelen, dış kaynaklı hiçbir unsur ve katılım olmadan gerçekleştirilen, başka ülkelerin veya kişilerin faydasını veya zararını amaçlamayan eylemlerdir (Topal, 2004: 45). Bu bakımdan ülke içi terör, bütün özellikleriyle sadece belirli bir devletin topraklarında gerçekleşen, sadece o ülkenin halkı tarafından bazı hedeflere yönelik eylemlerdir, şeklinde betimlenebilir (Yayla, 1990: 379). Ülke içi (ulusal) terörizm, yalnız belli bir ülke içinde etkin olan, o ülkenin ceza kanunlarını ilgilendiren, dış kaynaklı herhangi bir unsura bağlı olmayan terörizm çeşididir. Bu çeşit mutlak bir terörizm, sadece kuram olarak kalmaktadır. Çünkü terörizm yenedünyada, masum halk, sivil toplum gibi ayrımlar yapmadan herkese ve her ülkeye karşı eylemlerde bulunabilmektedir. Ulusal terörizm de eylemleri yapanlar, yaptırımlar, hedefler yani terörün tüm öğeleri eylemin gerçekleştiği ülkeye aittir ve etkilenen başka ülkeler veya vatandaşlar yoktur (Şimşek, 2016: 324). Günümüzde bu terörizm çeşidine çok az rastlanmaktadır. Özellikle son 30 yıl içinde ortaya çıkan küresel terör ağı içinde, bütün terör örgütleri çeşitli yollarla birbirleriyle işbirliği veya ilişkide bulunmaktadır. 19. Yüzyılda Rusya’da etkinlik gösteren terör örgütlerinden Narodnaya Volya⁴’nın terörü, ulusal teröre yakın bir örnektir. Çünkü eylemlerini sınır dışına taşımayan, amaçlarını sınırlayan ve rastgele adam öldürmeyen

⁴ Rusya İmparatorluğu’nda etkinlik göstermiş aşırı bir sol örgüttür.

eylemlerde bulunmuşlardır. Modern terör örgütleri arasında bu nitelikte terör örgütleri pek bulunmamaktadır (Yayla, 1990: 379). Yine Timothy Mcveight tarafından 1995 yılında, 169 kişinin öldüğü Oklohama City'deki Federal Binaya yapılan bombalı saldırı bu tür ulusal terörizme örnek olarak gösterilebilir (Topal, 2004: 45).

1.5.2.Uluslararası Terörizm

Uluslararası terörizm, kavram bakımından 1960'lı yıllardan bu zamana artan şiddet hareketlerinin uluslararası bir nitelik kazanması sonucu, uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde yer bulmuştur (Gün, 2000: 80-81). Uluslararası terörizm bir ülkenin sınırları dâhilinde meydana gelen ve diğer ülkelerin veya o ülkelere ait vatandaşların haklarını çiğneyen, birbirleriyle ilişki içinde bulunan şiddet hareketleridir. Yapılan terör eylemleri neticesinde çeşitli milletlerden vatandaşlar etkilenir ya da menfaat sağlarsa, o zaman terörizm “uluslararası” niteliğini kazanmış olur. Diğer bir tanım da ise uluslararası terörizm, hâkim devletler veya oyuncular tarafından kontrol edilen grup şeklinde veya birey olarak yapılan, sınırları aşan şiddet hareketleridir, şeklinde tanımlanmaktadır (Şimşek, 2016: 325). En basit haliyle uluslararası terörizm, milletlerarası sonuçlara neden olan terörist hareketlerdir. Uluslararası terörizm, milli bir sisteme, sınır dışından yönetilen şiddet veya şiddet içerikli tehdit hareketidir. Bu bakımdan terörizm, artık milli sınırları aşmış ve milletlerarası sonuçlara neden olmaya başlamıştır (Topal, 2004: 69). Bir yabancı ülkenin veya küresel bir örgütün politikalarına zarar vermek için yapılan şiddet eylemleri de uluslararası nitelik taşımaktadır. Bununla beraber, devlet ya da devletlerin desteğiyle şiddet eylemlerinde bulunulması da aynı çerçevede değerlendirilmektedir (Gün, 2000: 80-81). Uluslararası terörizmin temel özelliği, yapılan eylemlerin amacının siyasi olmasıdır. Siyasi bazı amaçlara ulaşmak, bazı siyasi değişiklikler yapmak amaçlanmaktadır. Bütün ulusları korkutan terörizm, nereden ve nasıl geleceği belli olmayan bir düşman gibi devletleri tedirgin etmektedir (Şimşek, 2016: 325).

Uluslararası terörizmi iç terörizmden ayıran köklü farklılıklar bulunmaktadır. Uluslararası terörizm, mutlak siyasi hedeflere ulaşmak ve siyasi değişiklikleri gerçekleştirmek gibi amaçlara hizmet ederek ilk farkı oluşturmaktadır. Teröristler, dünyanın dikkatini kendi amaçlarına yönelterek, devletin dış politikasını etkilemek veya devleti zor durumda bırakarak, milletler önünde hükümlü olduğunu kabul ettirmeyi

amaçlamaktadırlar. Ayrıca bu tarz eylemlerle en az iki devletin menfaatlerinin bozulması söz konusudur. Diğer fark ise, uluslararası terörizmde terör gruplarının küresel boyutta işbirliği içinde olmasıdır (Zafer, 1998: 73).

1.5.3. Devlet Terörizmi

Devlet terörünün, sistemli bir devletin kurulduğu günden bu yana az ya da çok devam eden bir süreç olduğu söylenebilir. Fakat Fransız İhtilaliyle birlikte ilk kez dönemin devlet yönetimini kasteden bir terim olarak anlama gelmiştir (Salur, 2009: 101). Hükümet terörü olarak da bilinen devlet terörizmi, en tehlikeli terörizm şeklidir. Devlet terörü, bir ülkenin kendi sınırları içinde kendi halkına karşı uyguladığı şiddet ve tehdit hareketleridir. Şiddet unsuru direk olarak ülkenin kendi fertlerine karşı kullanılmakta, hükümete aykırı grupları ortadan kaldırmayı ve yok etmeyi amaçlamaktadır. Devlet terörizminde, devlet kendi askeriyle değil, destek verdikleri değişik gruplarla terörü uygular (Şimşek, 2016: 324).

Devlet terörizminde, devlete ait kurumların gizli ve doğrudan terörist eylemlere katılımı söz konusudur. Bir ülkenin güvenlik güçlerinin kullanılmasının zor ya da mümkün olmadığı durumlarda önemli sonuçlara ulaşmak için terörizm, devlet bünyesinde bir mücadele aracı olarak kullanılmaktadır. Devletler bu durumda, resmi ajanlarla, çetelerle veya destek verdikleri değişik gruplarla terörizm eylemlerini planlı, programlı ve kontrol altında gerçekleştirmektedirler (Önen, 2016: 14-15; Erdil, 2011: 27-38). Toplu tutuklamalar, gözaltında tutma, ülkeden ihraç etme, işkence, tecavüz, toplu idamlar ve toplama kampları devlet terörizmin örnekleri olarak gösterilebilir (Topal, 2004: 46).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devlet terörü Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'nde uç noktalara ulaşmıştır. Totaliter sistemin yarattığı etkiyle Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini, Sovyetler Birliği'nde Lenin ve Stalin kendi halklarına sistemli ve kapsamlı bir şekilde devlet terörü uygulamışlardır. Bu ülkelerde sayısız vatandaş siyasi görüşlerinden veya etnik kimliklerinden ötürü idama mahkûm edilmiş ya da toplama kamplarına veya sürgüne gönderilmiştir (Topal, 2004: 46). Yine 21. yüzyılda Fur, Masalit ve Zaghawa adında Güney Sudan'da yaşayan Arap olmayan gruplara karşı Sudan'nın, Cancavid Arap militanları desteklemesi sonucu birçok Güney

Sudanlının ölmesi ve binlercesinin, bulunduğu yerden göç etmesi, devlet terörizmine örnek olarak gösterilebilir. Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) tarafından Sudan'ın devlet başkanı olan Ömer El Beşir'in yakalanma kararının çıkarılması bunun bir göstergesidir. Devletler rejimi korumak ve otoriter yapıyı bozmamak adına devlet terörizmine başvurmuşlardır (Şimşek, 2016: 324). Bir dönem Bulgarların Türklere, Sırların Bosna vatandaşlarına, İsrail'in Filistinlilere uyguladığı şiddet hareketleri ve Kosova'daki katliamlar ise devlet terörünün diğer bir yüzüdür (Demirel, 1999: 33).

Devlet terörünün genel özelliklerine bakıldığında aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Devlet terörü sistemlidir.
- Amacı korku oluşturmaktır.
- Teröre maruz kalan kişilerden çok, geniş bir toplumu hedef almaktadır.
- Siyasi amaç gütmektedir.
- Eylemleri şiddet içermektedir.
- Devletin kurumları ve memurları tarafından yapıldığı gibi, destek verilen unsurlar tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Terör eylemlerinde zarar görenler silahsızdırlar ve böyle bir eyleme hazırlıksızdırlar (Yavuz ve Şahin, 2011: 34).

Sonuç olarak devlet terörü, insanoğlunu bir araç, bir obje ve şekil verebileceği bir hammadde olarak görmektedir. Var olan rejimin devamını sağlamak amacıyla insanların terörle değiştirmeyi amaçlamaktadır (Denker, 1997: 6). Bu amaç dışına çıkan ve karşı gelen kişileri sert şekilde korkutmak ve yok etmeye yönelik hareketler gerçekleştirmektedir. Keşmir, Sincan, Uygur, Çeçenistan, Quantanoma gibi dünyanın birçok bölgesinde vatandaşlar devlet terörüne halen şahit olmaktadır (Esen, 2011: 26).

1.5.4. Devlet Destekli Terörizm

Devlet destekli terörizm, ülkelerin, hedeflerine ve amaçlarına ulaşması için kendi bünyesindeki veya başka ülkelerdeki çete, grup ya da bireylere her çeşit yardımı

vererek muhalif grupları ortadan kaldırmak, rakip devletlerin gücünü kırmak ve halk üzerinde korku oluşturma gibi faaliyetler içeren terörizm şeklidir (Şimşek, 2016: 324). Ülkelerin iç politikada olduğu gibi dış politikada da terörizmi bir araç olarak kullanmaları olasıdır. Ülkelerin dış siyasette uyguladığı politikalarda terörizme yardımları sığ da olabilir, sponsorluk derecesine de ulaşabilir. Ülkelerin kontrolünde olan terörizm yani devlet destekli terörizm nitelik bakımından önemlidir. Çünkü ülkeler, bu tür teröre para, istihbarat gibi her türlü destek ve imkânı verdikleri için, tehlikeli ve yıkıcı olabilmektedir. Devletlerin terörizme yaptıkları destekler ve sponsorluklar, fiili bir eylemlerden çok yıkıcı hale gelmektedir. Yine devletlerin kontrolündeki terörizm, teröristlere güvenli yerler sağlayarak ve yargıdan uzak bir yaşam temin ettiği için terörizmle mücadele de zorlaşmaktadır. Ülkelerin terörizme ekonomik yardım sağlaması, ülkeler arasındaki gerginlik ve çatışma bakımından da son derece tehlikelidir. Devlet destekli terörizm önemli güvenlik sorunlarına da neden olmaktadır (Saraçlı, 2007: 1058).

Devletin desteklediği terörizm, özellikle 1947-1991 yılları arasında yani Soğuk Savaş döneminde görülmektedir. Bloklar arası bu savaş döneminde devletler, kendilerine yakın örgütlere yardım etmiş, onları iktidara getirmeye çalışmış hatta terör gruplarını kullanarak, karşı bloğu zayıflatmak ve parçalamak amacı gütmüşlerdir. Örneğin; 1961 yılında ABD, “Domuzlar Körfezi Fiyaskosu”⁵ olarak da bilinen bir olayda dönemin iktidarı Castro’yu indirmek için, Kübalı sığınmacılara destek vermiş, lakin bu plan başarılı olmamıştır (Arı, 2004: 552-553).

1.5.5. Etnik Terörizm

Bir etnik gruba mensup kişilerin, bağlı bulunduğu ülkedeki belirli bir bölgeyi, ülkeden ayırarak bağımsızlaştırmak amacıyla uyguladıkları şiddet eylemlerine etnik terör denilmektedir (Alkan, 2002: 22). Etnik kökenli terör hareketlerine “milliyetçi” terör de denilmektedir. Fakat milliyetçilik kavramı ile etnik kavramı aynı anlama gelmemektedir. Etnik nitelikli terör eylemleri genellikle, hakkını talep eden veya talebi elde etmek için terörizm eylemlerinden başka yol ve politika olmadığına inanan/inanılmak istenen durumlarda ortaya çıkmaktadır. Etnik terörizmin alt

⁵ Domuzlar Körfezi Çıkarması: Adını çıkarmanın yapıldığı körfezden almaktadır (Playa Giron).

dallarında, inancın, ırkçılığın, gelenek ve göreneklerin oluşturduğu terörist eylemlere rastlanılmaktadır (Saraçlı, 2007: 1059).

Etnik terörizm kendilerinin yok olmadıklarını göstermek ve bunu kanıtlamak amacıyla şiddet eylemlerini tercih eder. Bu yöntemin seçilmesi genellikle rastlanan bir durumdur. Verilmediğini düşünülen haklarını kanıt olarak göstererek kendi etnik topluluklarını silahlı eylemlere ikna edebilirler (Tarhan, 2003: 44). Etnik kökenli terörün var olması ve çoğalması birçok ülkeyi son derece etkilemiştir. Türkiye ise bu terörizmden etkilenen ülkelerden bir tanesidir. En belirgin örnekleri ise PKK, ASALA ve Ermeni milliyetçiliği yapan terör örgütlerinin sınır dışı ve sınır içi yürüttüğü terör eylemleri olmuştur.

1947-1991 yılları arasındaki dönemde ise dünya genelinde bazı bölgelerde etnik sebepten dolayı başlayan terör eylemlerinde, şiddet çeşitlerinde yenilikler görülmektedir. Örneğin; Sırplar, diğer etnik gruplara karşı her türlü şiddeti uygulamışlardır. Bu sebeptendir ki etnik kökenli terörizm de, diğer terörizm çeşitlerine göre daha fazla şiddet içeren yöntemler kullanılmaktadır. Etnik terörizmin hedefinin gerçekleşmesi zor olduğundan, hedeflerine ve amaçlarına ulaşmak için daha çok şiddet eylemlerini tercih ederler ve genellikle de etkilemek istedikleri gruba uygulurlar (Baharçiçek, 2000: 14).

Etnik terörizm dünyanın belli bir bölgesine ait olmadığı gibi yeni bir olgu da değildir. Yani dünyanın her yerinde etnik terörün örneklerini görebiliriz. Türkiye’de PKK, Sri Lanka’da Tamil, İspanya’da ETA, Filistin’de Irgun, Kuzey İrlanda’da IRA, Ermeni terör örgütü ASALA, Fransa’da Bretonlar, Korsikalılar, Kanada’da FLO ve Hollanda’da Molukka’lılar gibi gruplar örnek olarak gösterilebilir. Etnik kökenli eylemler, modern yüzyılın önemli sorunlarından biri olduğu için, etnik terörü dünyanın her yerinde görmemiz mümkündür (Çitlioğlu, 2005: 138).

Etnik terörizmin ilk amacı hedef aldıkları etnik toplulukları etkilemek ve onları kendi taraflarına çekmektir. Şüphesiz etnik terörizm iktidarı da, etkilemeyi amaç edinmiştir. Etnik terör genellikle siyasi güç elde etmeyi amaçlamaktadır. Etnik terörün diğer bir özelliği ise, terör örgütlerinin genellikle silahsız vatandaşları ya da toplulukları hedef almasıdır. Kimin silahsız olduğu ise belli değildir. Etnik terörizm zıt gruplar

arasında cereyan ettiği için, kim kime, ne zaman ve nasıl saldıracağı tahmin edilememektedir (Baharçiçek, 2000: 16).

1.5.6. Siber Terörizm

Siber terörizm, bilgisayar ve bilgisayar sistemlerini kullanarak, belirli siyasi ve toplumsal amaca ulaşabilmek için, kişilere ya da mallara karşı halkı veya devleti baskı altında tutmak için kullanılmasıdır. Kısaca siber terörizmi, bilgisayar ya da bilgisayar sistemlerinin kullanılmasıyla yapılan eylemlerdir şeklinde tanımlanabilir (Saraçlı, 2007: 1059). Siber terörizm terör çeşitlerinin en gelişmişisi olarak kabul edilmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanların hayatının kolaylaşması teröre de yeni bir boyut kazandırmıştır. Teknolojide ki gelişmelerle birlikte terörist araçlarında ucuzluk, ulaşılabilirlik ve çeşitlilik artmıştır. Akıllı telefonlar, bilgisayarlar, internet sistemleri ve gelişen değişik telekomünikasyon araçları siber terörizmin faktörlerini oluşturmaktadır. Siber terörizm, modern terörizm ya da teknolojik terörizm olarak da adlandırılmaktadır (Erdil, 2011: 36-37).

Modern yani teknolojik terörizm de, sivil ve resmi internet sitelerinin hacklenmesi, bankacılık sistemlerinin çökertilmesi, kişilere ait hesapların gasp edilmesi ve bu yöntemle devlete ait gizli bilgilerin ele geçirilmesi gibi birçok çeşit eylemler yapılabilmektedir. Modern terörizm de ele alınması gereken beş önemli nokta bulunmaktadır. Modern terörizmin yöneldiği hedef bunlardan ilkidir. Çünkü bu hedefler devletin alt yapı tesisleri, güvenlik güçleri, hükümet, vatandaşlar, şirketler, bankalar gibi değişik unsurlar olabilir. İkinci madde ise, modern terörizmin hangi nedenlerle hareket ettiği. Üçüncü madde, modern terörizmin hangi araçları kullandığıdır. Dördüncü madde ise modern terörizm vereceği etki ve zararlarıdır. Son madde ise hedeflenen amaçtır. Bu amaçlar siyasi, askeri ve dini vb. çeşitler olabilir (Şimşek, 2016: 325-326).

Siber terör de, teröristlerin yakalanma olasılıkları azalmakta, teknolojik aletler eyleme karşı korunmasız hedeflere dönüşmekte ve terör eylemleri yapanların hayatlarını tehlikeye atmamaktadır. Bu sebeplerden dolayı günümüzde siber terörün, insanlık için ciddi tehlikeler oluşturacağından korkulmaktadır. Bununla beraber teknolojik terörizm de, tehlikelerin ve saldırıların nereden geldiği tespit etmek ve bunlarla mücadele etmek kolay olmamaktadır. Bu anlamda incelendiğinde, bilgisayar ve bilgisayar sistemlerinin

birer savaş aracı haline geldiği söylenebilir. Yani teknolojik terörizm bilgi savaşları haline dönüşmüştür. Bilgisayar savaş aracı olmasının yanında, taraftar toplamak ve reklam yapmak içinde araç olarak kullanılmaktadır. İnternet sistemleri sayesinde birçok terörist grubunun web sayfaları bulunmaktadır. Bu sayfaların amacı karşı düşünceleri yıkmak ve propaganda yapmaktır. Tüm dünyanın bu sayfalara ulaşılabilir olması, terörist grupların da birbirleri hakkında bilgi sahibi olmasına imkân vermektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı, küresel sistemin ve barışın önemli tehdit öğelerinden biri olacağı düşünülmektedir (Erdil, 2011: 37-38).

1.6. TERÖRİZMİN OLUŞMASINDAKİ FAKTÖRLER

Tarihin her döneminde, var olan siyasi düzenden memnun olmayan fertlerin oluşturduğu gruplar, kendilerini başka bir seçenek olarak göstermek için şiddet kullanmaktadırlar. Terörizm, devletlerin ve devlet otoriteleri tarafından sağlanan insanların güvenlik ihtiyaçlarının temin edildiği ortamı hedeflemektedir. Bu ortamı sağlayan otoriteler bazen yetersiz kalabilmektedirler. Böyle durumlarda halkın ihtiyaçlarının karşılanamaması ve tatmin edilememesinden doğan, çelişkiye düşen kişileri ortaya çıkartmaktadır. Bu da mevcut düzene karşı gelinmesi ve farklı şekillerde tepkilere neden olmaktadır. Bu davranışlar şiddet hareketlerine ve hatta terör eylemlerine kadar varmaktadır. Adalet anlayışının yetersiz kalmasından dolayı, hoşnut olmayan grupların yeni adalet aramalarının sonucunda terör gündeme gelmekte ve terörizme zemin oluşmaktadır. Terörizmin doğuşu her zaman sosyal ve ekonomik yapıya bağlı olarak gerçekleşmemektedir (Dilmaç, 1997: 13-15). Terörün ortaya çıkmasının birçok farklı nedenleri vardır. Dünyanın bazı yerlerinde ortak nedenlerle terörizm var olsa bile, bazen terörün olduğu ülkeye, terör örgütlerine hatta örgüt liderinin özelliklerine göre değişiklik gösterebilmektedir (Acar, 2012: 168).

Terörizm, bir ülke içerisinde var olan sorunların giderilmesi veya daha önce sorun ve sıkıntı olmamasına rağmen, sınır dışı güçlerin, mezhepsel, ekonomik ve etnik farklılıkları öne sürerek, bir takım şartların oluşması sonucu ortaya çıkar. Bu sebepten terörizm bir taraftan ülke içindeki var olan sorunlardan, diğer taraftan ise var olan sorunların bir sonucundan ortaya çıkabilir (Demirkent, 1980: 56).

Günümüzde terörizmin oluşmasındaki faktörleri kesin bir şekilde tanımlamak imkân dâhilinde olmamaktadır. Terörizmin sebeplerini tek tek belirleyip, o sebeplerle ülkelerde terörizm olur veya terörizm olmaz gibi bir kaniya varmak imkânsızdır. Çünkü terörizm çok karmaşık ve çok faktörlü bir olgudur. Terörizmin oluşması için gereken tüm şartların olduğu devletlerde siyasal şiddet hareketleri görülmezken, terörizmin oluşmasına olanak verilmeyen devletlerde terörist eylemlere rastlanılmaktadır. Bu nedenle terör eylemleri birkaç neden ile açıklanamaz. Her terör eylemi için birçok sebep gösterilebilir (Acar, 2012: 169-170). Bu sebepler Bayer (2007)'e göre aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Eşitsizlik – Fakirlik - Aşiretçilik
- Özerklik eksikliği - Umut eksikliği - Adalet eksikliği
- Siyasette söz sahibi olmama
- Ülke menfaatlerinin ön plana çıkması
- Zor kullanarak siyasi düzen oluşturma
- Teröristlerin iyi hissetme duygusu
- Din - Nefret – Korku- Baskı
- Yandaşlık – Üstünlük kurmak - Amaç edinme
- Cezalandırma – Sindirme
- Ekonomik pozisyonun ve zenginliğin savunulması veya güvence altına alınması (Bayer, 2007: 41).

Yukarıda genel olarak belirtilen sebepler, dini, ekonomik, ideolojik, psikolojik, sosyo-kültürel ve jeopolitik faktörler olmak üzere altı başlık altında incelenecektir (Şimşek, 2016: 326; Kılıç, 2007: 10).

1.6.1. Dini Faktörler

Dini faktörler sebebiyle bireylerin belirli bir coğrafyada hâkimiyet kurmak ya da hâkimiyetlerini genişletmek adına terör eylemleriyle yaptıkları mücadelelerden oluşmaktadır. Bu eylemlerde bulunan teröristler dini topluluğa, dinsel mezhebe ya da cemaate üye kişilerden oluşmaktadır. “Terör” ve “din” kavramlarının bir arada söylenmesi, “*dinin terörü beslediği*” şeklinde algılanmasından çok “*dinin bir siyaset aracı olarak kullanılması*” şeklinde algılanması daha doğru olacaktır. Kısaca terörün dini motifli olması, bir dine mensup kişi veya grupların yaptıkları şiddet eylemlerine meşruluk kazandırmak için dini kullanmaları sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü kabul edilen görüş dinlerin ayrıştırıcı özelliği değil tam tersine birleştirici özelliğinin olmasıdır (Aydın ve Türkoğlu, 2007: 164).

11 Eylül 2001’de ABD’de İkiz Kulelere yapılan saldırı ve bunun sonucunda binlerce kişinin hayatını kaybetmesi ile birlikte “*dini motifli terörizm*” ya da “*dini terörizm*” olarak isimlendirilen terörizm tartışmaları tekrar gündeme gelmiştir. Dünya üzerindeki bütün dinlerin şiddeti yasaklayıp barış mesajları vermelerine rağmen, insanların mensup oldukları din adına terör eylemlerinde bulunması ve masum insanlara kıymaları zihinlerde soru işaretlerine neden olmuştur (Şimşek, 2016: 327).

Dini motifli terörizmi anlamak için terörizm amaçlarını incelemek gerekmektedir. Bu amaçların tehlikeli olanı ve birincisi, dünyadaki mevcut düzeni yıkarak, ölçülü düşünce ve anlaşmaları yok etmek ve yeni bir dünya düzeni kurmak amacıyla başvuru olan “*kıyamet terörizmidir*”. Bu terörizm çeşidi farklı mezheplerde ve geleneksel dinlerde görülmektedir. Örnek olarak, Japonya’daki Aum Shinrikyo ve İsrail’deki aşırı sağ Gush Eminium tarikatları gösterilebilir. Din motifli terörizmin ikinci amacı ise, yönetim şekli din olan bir sistem kurmaktır. Var olan yönetimi yok etmek ve temeli dine dayalı bir yönetim oluşturmaktır. Hizbullah ve Hristiyan Kimlik Birliği örnek olarak gösterilebilir (Şimşek, 2016: 327).

Din eksenli terörizm yüzyıllardan beri varlığını devam ettirmektedir ve daha da uzun yıllar sürecektir. Terörizmi canlandıran sorunların ve temel sebeplerin yok edilememesinden dolayı din eksenli terörizmle mücadele zorlaşmaktadır. Dini bir faktör olarak kullanan teröristler, bilgiye, disipline, güvene, uzmanlığa ve dini coşkuya

sahiptirler. Sivil olan vatandaşların zayıf noktalarını bulmayı öğrenmişlerdir. Bu nedenle bu terörizm sorununu yok edemesek de, dini bir araç olarak kullanan terörizm faaliyetlerinin sebeplerini ve şiddet gösterimlerini en aza indirmek için birçok yaratıcı çözüme ihtiyaç vardır (Kılıç, 2007: 34).

1.6.2. Ekonomik Faktörler

Terörizm doğrudan ekonomik bir sorun değil siyasi bir sorundur. Fakat siyasi politikaların, ekonomik politikalarını etkilemesinden dolayı ekonomiyi etkilemektedir. Bu politikalar, yoksulluğu, gelir eşitsizliğini ve adaletsizliği ortaya çıkartır veya arttırırsa, bunlardan etkilenen halk politika yapıcılara seslerini yükseltmeye başlayacaktır. Bunun için direk etkili olmasa da ekonomik şartlar ile terörizm arasında bir ilişki bulunmaktadır (Çınar, 2009: 106). Marksistler, siyasete yön vericinin ekonomi olduğunu, liberaller de her alanı siyasetin belirlediği gibi ekonomiyi de siyasetin belirlediğini iddia etmektedirler (Peçe, 2013: 22). Marks'ın çalışmalarının geniş bir bölümü, insanın sosyal davranışlarını, ekonomik belirlenimciliğe⁶ dayandırır. Marks, zenginliğin artmasıyla, zenginler ve yoksullar arasındaki farkın ihtilalci krizlere neden olacağını söylemektedir. Engels'de "*Zor Teorisi*" adlı çalışmasında, her politik zorun, ekonomik bir sebebe bağlı olduğunu söyleyerek, ekonomik sorunun tarihte mühim bir rolü olduğunu Marks'ın şu sözleriyle açıklar: "*Zor bünyesinde yeni bir toplum taşıyan, eski toplumun ebesidir.*" Bu teoriye göre ekonomik paradokslarda uzlaşma sağlanamaz. Ekonomik sorunlar içindeki insanların, terör grupları tarafından kazanılması daha kolay olmaktadır (Acar, 2012: 187).

Ekonomik geri kalmışlık, teröre temel oluşturan önemli bir faktör olmuştur. Yapılan araştırmalarda terörizmin sebebini ekonomik şartların elverişsizliğine dayandıranların oranı %50 civarındadır. Fert başına düşen milli gelirin yüksekliği ya da düşüklüğü terör eylemlerine katılım oranını etkilemektedir (Acar, 2012: 185). Ekonomik koşulların zorluğu, kişileri maddi açıdan etkilediği gibi moral ve psikolojilerini de etkilemektedir. Bu sebepten, toplumdaki gelir eşitsizliği, terör mihrakları tarafından faydalanılması gereken bir unsur haline dönüşür (Peçe, 2013: 23).

---

⁶ Belirlenimcilik (Determinizm): Her olayın başka olayların gerekli ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ileri süren öğretilerdir.

Burada demografik yapı ve kentleşmeyi de incelemek gerekmektedir. Nüfus artışının hızlı olması ve özellikle genç erkek nüfusun fazla olması birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Nüfus patlaması, olağanüstü kentleşmeye sebep olmakta ve işsizliği doğurmaktadır. Diğer bir deyişle, kentlere göç artmakta ve işsizlik fazlalaşmaktadır. Kentleşmenin sonucunda ortaya çıkan fakirlik, yoksulluk ve işsizlik isyancı, suça yönelen nüfusun oluşmasına ve şiddet içeren terörist faaliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Şimşek, 2016: 328).

Terörizmin ekonomik sebepleri ele alındığında, kendi içinde çelişkiler olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği (AB)'nde yer alan İspanya, zengin ve gelişmiş bir ülke olduğu halde ETA, İngiltere IRA gibi terör örgütleriyle uğraşırken, dünyanın en fakir ülkelerinden biri olarak gösterilen Etiyopya'da terör eylemlerinin çok az görüldüğü çelişkilerden biridir. Yine dünyanın özgürlük ülkesi kabul edilen ABD'de terör eylemlerine rastlanırken, Küba ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülkelerde terör hareketlerine çok az rastlanılması diğer bir çelişki olarak gösterilebilir (Öztürk ve Çelik, 2009: 91). Örneklerden de anlaşılacağı üzere terörizmin nedenlerinden ekonomik faktörler önemli bir yer tutsa da, nedenleri açıklamakta ekonomik faktörler tek başına yeterli olmamaktadır (Peçe, 2013: 24).

1.6.3. İdeolojik Faktörler

İdeolojik terörizm, siyasi hedeflerini başka grup ya da örgütlere zorla kabul ettirmek amacıyla terörize edilmiş gruplardır. Terörizm genelde, siyasi hedeflere ulaşmak için seçilen bir yöntemdir. Fakat bazı terörist gruplar ideolojilerinden dolayı diğer gruplardan ayrılır (Şimşek, 2016: 328). Terör gruplarında ideoloji en temel unsurların başında gelmektedir. Terörizm kavramının içinde bulunan ideoloji, var olan sisteme karşı gelmek, şiddet ve yıkıcı hareket tarzıyla siyasi hedefleri bulunan bir ideolojidir. Terörizm kapsamında, eyleme dönüşmemiş, şiddet hareketi içermeyen ideolojik hareketleri değerlendirmek yanlış olacaktır. Bu tür eylemleri, yasal siyasi eylemler, sivil toplum eylemleri, din eksenli eylemler olunca da radikal dini grupların yaptığı eylemler olarak değerlendirmek doğru olacaktır (Ersoy, 2004: 328-329).

Terörizm bir ideoloji değildir. Aksine, özellikli, aşırı ve şiddet eylemleri içeren bir taktiktir. Bu taktik, farklı ideolojik yapıları içinde barındıran terörizm tarafından

meşrulaştırılmaktadır. Teröristler, onları yönlendiren ideolojilere samimiyetle inanabilirler. Bu ideolojiler onlara aşılır ya da beyinleri yıkanır ve hatta teröristler eylem için yaşamlarını kurban etmek için gönüllü olurlar (Stepanova, 2008: 29). Terör gruplarının destek ve hareket noktalarını ideolojileri oluşturduğundan, üye temini, örgütsel yapı, uygulamaya konulacak programlar, eylemlerin şekil ve içerikleri hep ideolojileri tarafından belirlenmektedir (Öztürk ve Çelik, 2009: 88).

Terörizmin ideolojik tarafına bakıldığında farklı ideolojiler görülmektedir. Genel olarak kaynaklara bakıldığında bu ideolojiler dörde ayrılmaktadır. Birincisi Marksist-Leninist bir yapı kurmak amacıyla devlet rejimini yıkmak isteyen ideolojilerdir. Aşırı sol olarak da isimlendirilen bu ideoloji Marksist ideolojisinden beslenmektedir. İkincisi aşırı sağcı, aşırı milliyetçi ve soylarına son derece bağlı, Marksizmin tam tersi faşist ideolojilerdir. Üçüncüsü ise etnik temele dayalı ve bölücü bir yapıya sahip olan etnik ideolojilerdir. Sonuncu ise, dini kendine kaynak edinen ideolojilerdir (Şimşek, 2016: 328).

1.6.4. Psikolojik Faktörler

Terörizm, psikolojik bir sapış, terör eylemleri yapan bir grubun, küresel düzen ve insanoğluluyla, özelde de bir devletin düzeni ve toplumun çoğunluğu arasındaki psikolojik bir sorun olarak görülebilir. Toplum veya toplumsal değerlerle sorunları olan genç nüfusun, terör örgütlerinin en cazip üye tabanı olduğu literatürde kabul gören görüşlerden birisidir (Acar, 2012: 148; Kocadaş, 2004: 9; Öztürk ve Çelik, 2009: 92; Peçe, 2013: 25). Terörizm hareketlerinde de psikolojik boyut ön plana çıkmaktadır. Belirtilenlere göre psikoloji ve terörizm arasında yakın ve temel bir ilişki olduğu görülmektedir (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 262-263).

Toplumda, kendilerine farklı davranıldığını sanan, kendilerini azınlık olarak gören fertler başkalarına güven duymazlar. Bu kişiler güven eksikliğinden dolayı bazen hatalı bazen doğru değerlendirmeler neticesinde, devletin, güvenlik güçlerinin, otoritelerin, toplumun kendilerine karşı haksız, taraflı, önyargılı ve art niyetli olduklarını düşünürler. Bu sebeple onlara güven duymazlar. Güven eksikliğinden kaynaklanan sert, kaba, saldırgan nitelikli davranışları benimserler. Bu davranışları saygınlık sembolü olarak görürler. Saygınlıklarını kaybetmemek adına şiddet

eylemlerini tercih ederler. Mezhep, din, tarikat, etnik sebeplerden kaynaklanan terör örgütlerinde bulunan genç örgüt üyeleri şiddet ve saldırgan davranışlarda bulunarak bağlı oldukları kültüre şan, şeref, saygınlık ve üstünlük sağladıklarını düşünüp terör eylemleri yaparak ciddi zararlarda bulunurlar (Erman ve Dönmezer, 2016: 409).

Toplum genellikle terör örgütlerine katılanları, şiddet eylemlerine hazır bir militan olarak düşünür. Fakat örgüte üye olan genç nüfusun fiziki ve psikoloji yapısına göre örgütün ya silahlı biriminde ya da örgütün diğer birimlerinde görev almaktadırlar. Genç nüfusun terör örgütlerine katılma nedenleri çeşitlilik gösterse bile bunlardan bir tanesi de ait olma ihtiyacıdır (Acar, 2012: 152-154). İnsanoğlunun asıl ihtiyaçlarından biri ait olma, diğeri fert olma ihtiyacıdır. Toplumda saygı duyulan bir mesleği yapıyor olmak, ait olma, isteği iş ve hareketleri yapma da fert olma gereksiniminden doğmaktadır (Cüceloğlu, 1999: 37-38).

Bireyler, yetişme tarzı, aile ve toplum içindeki yeri, kendini ispat etmek ve benzeri sebeplerle kendini kanıtlama eğilimi içine girebilirler ve terör eylemlerini, terör örgütlerini kendini ifade etme aracı olarak görebilirler (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010: 57). Gençlik döneminde yani birey olma sürecinde yeteri kadar anlaşılmayan, bir takım sorunlar yaşayan kişiler farklı yollara başvururlar. Bu farklı yollar ise terör örgütlerinin gözetimindeki dernekler, dernek evleri, dergi büroları vb. alanlar olacaktır (Acar, 2012: 155).

Terör örgütlerinin üye kaynağının 15-25 yaş aralığı gençler oldukları görülmektedir. Bu dönem psikiyatri ve psikoloji literatüründe adolesans (geçiş dönemi) olarak ifade edilmektedir. 13 ve 25 yaş aralığını kapsayan bu dönem, çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde olması gereken özelliklerden biri de benimseme duygusunun pekişmesidir. Kişinin kendi özünü ve toplumdaki yerini bulma anlamına gelir. Birbirine zıt ve değişkenlik gösteren duygular bu dönemin özellikleridir. Kimi zaman aşırı derece isyankâr davranışlarda bulunurlar. Siyasi ve sosyal olaylar uğruna kendilerini adayabilirler (Kılıç, 2007: 16-17).

Terör örgütlerine mensup olmanın başta güç ve statü kazanmak, maddi kazanç sağlamak, intikam almak, nüfuz kazanmak, destekleyen örgütlerin övgüsünü kazanmak gibi birçok nedenleri olabilir. Terör örgütüne üye olmanın sebeplerini anlamak kadar,

teröristlerin şiddet eylemleri yapmalarını ve örgütte kalmalarını, iten sebepleri de anlamak önemlidir. Kişinin terör örgütleri içerisinde kalmasını sağlayan başlıca psikolojik sebepler;

- Cemiyet içinde hayal kırıklığı yaşamış, cemiyete yabancılaşmış ferdin, kişisel kimliğini grup hizmetine vermesi yani kendini örgüte adanması, ortak dil, silah, ortak üniforma ve paylaşılan diğer eylemler sayesinde örgüt kimliğini güçlendirmesi, ortak hedefler ve amaçlar vasıtasıyla terör hareketlerini kendinden uzaklaştırması sayılabilir.
- Sorumluluk ve suçluluk psikolojisinden uzaklaşarak bu hareketleri akla uygun hale getirmesi, bu hareketler neticesinde grup ve destekleyenler tarafından kabul görmesi, bir zaman sonra bu hareketlerin olağan hale gelmesi, duyarsızlaşma süreci, öldürülen kişilerin cansızlaştırılması ve yakınları, arkadaşları, ailesi gibi diğer sosyal yaşamdan uzaklaştırılması gösterilebilir (Tuğba ve Kızıllı, 2013: 90).

1.6.5. Sosyo-Kültürel Faktörler

Toplum düzenini oluşturan en önemli öğelerden biri de kültürdür. Dönmezer (1977) kültürü: “*Bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden ve insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yeteneklerden oluşmuş, karmaşık bir bütündür.*” şeklinde ifade etmiştir (Dönmezer, 1977; Aktaran: Acar, 2012: 176). Toplumsal hayatın birçok sahasında gelenek ve görenekler etkilidir. Neredeyse tüm devletler din, ırk, gelenek, görenek ve kültür öğeleri yönünden farklılık göstermektedir. Özellikle devletlerin belirli coğrafyalarında nüfus yoğunluğu oluşturan halk içinde, mezhepsel, dinsel ve etnik unsurları kullanarak şiddet hareketlerine yöneltmesi, terörizm için uygun bir ortam oluşturmaktadır. geçmişte dinsel, mezhepsel ve etnik savaşların birçok örnekleri görülmektedir (Acar, 2012: 177).

İnsanoğlu tarihte kendilerini ifade etmek için özellikle din ve etnik kökenlerini ön planda tutmuştur. Hatta etnik kökende kabile ve boy anlayışını, din de ise mezhep ve tarikat anlayışını ön plana çıkarmışlardır. Sebebi ise diğer gruplara karşı sosyal alanda kendilerini güçlü tutma isteğidir. Bu durum ise devlet sistemini oluşturan sosyal grupların bir araya gelmelerini güçleştiren önemli bir etken olmuştur (Sarıay, 1995: 74).

Toplumsal yapıdaki değişme kültür çatışmasında beraberinde getirmektedir. Toplumla kaynaşamayan, yabancılaşan fertler alt kültürlerin oluşmasına neden olmaktadır. Bir cemiyette uygunsuz davranışlar şiddetle bastırılıyorsa, şiddet içerikli eylemler ön planda tutuluyorsa, şiddeti uygulayanlar itibar görüyorsa şiddet alt kültürü oluşmuş demektir. Alt kültüre üye kişiler topluma uyum sağlama sürecinde karşılaştıkları zorlukların veya sorunların çözümünde genellikle şiddeti benimsedikleri görülmektedir (Balcıoğlu, 2001: 148).

Toplumsal değerlerdeki değişimin boyutu hangi ölçüde olursa olsun, toplumun tamamını ilgilendiren ve toplumsal birleşmenin temelini oluşturan değerlerde anlaşmanın sağlanması gerekmektedir. Gelenek, görenek, adet, tarih, din, mezhep, edebiyat ve sanat eserleri gibi kültür öğeleri milli karakterin devamlılığını gösterir. Bu unsurlar arasındaki bağın koparılması toplulukta normal olmayan belirtiler görülmesine neden olur. Bu belirtiler genelde terör, şiddet ve toplumsal ayrışma olarak kendini gösterir (Kılıç, 2007: 13). Terör gruplarının sistemi özellikle şiddet olduğu için sosyal yapıyı amaçları doğrultusunda şekillendirmek istemektedirler. Kullandıkları şiddet eylemleriyle halk üzerinde korku yaratarak, sadece söylenenleri yapan, haksızlığa ses çıkarmayan ve itiraz etmeyen bir toplum oluştururlar. Toplum üzerinde uzun zaman alacak değişim ve dönüşümleri, şiddet aracıyla kısa zamanda elde ederler. Sosyal değerlerdeki bu değişim toplumsal dengenin bozulmasına neden olur. Bu dönemlerde toplum bilincini ve sağduyusunu kaybetmektedir (Muş vd., 2015: 11).

1.6.6. Jeopolitik Faktörler

Ortak kültür ve hayatı paylaşan toplumların siyasi olarak birleşmesi ve devlet özelliğini kazanabilmesi için en önemli şartlardan biri, üzerinde egemenliğini ve bütünlüğünü sağladığı bir toprak parçasına sahip olmaktır. Hâkimiyetin ve otoritenin uygulandığı, kamu düzeninin olduğu ve koruma sağlama iddiasının bulunduğu, açıkça sınırları belli edilmiş olan bu kara parçası üzerindeki sahiplik duygusu tüm toplumlarda aynı önemdedir (Lacoste, 2007: 10). Toplumların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve gelişim göstermeleri buldukları toprak parçasında var olan yeraltı ve yer üstü hammadde kaynaklarıyla mümkün olmaktadır. Bu kaynaklarla birlikte zenginlik ve refah düzeyi artacağı gibi bu kaynaklara yönelik tehditlere de devletlerin hazır olmaları gerekmektedir. Jeopolitik konum bu açıdan, devletlerin hem sınırlarının, hem

kaynaklarının hem de ticaret yollarının üzerinde etkisini göstermektedir (Atay, 2016: 145-146). Güçlü devletler su kaynakları, petrol rezervleri, bol olan madenler ve herhangi bir savaş durumunda köprü vazifesi görecektir topraklarda söz sahibi olmak istemektedir. Bu açıdan jeopolitik konumun uluslararası terörizmle yakından ilişkisi görülmektedir. ABD'nin Afganistan, Irak, Suriye vb. Ortadoğu ülkelerindeki varlığı, Türkiye üzerinde oynanan oyunlar, Filistin, Lübnan ve İsrail arasındaki siyasi gerginlikler terörizm ve jeopolitik konum arasındaki etkileşime örnek olarak gösterilebilir (Kılıç, 2007: 18-19).

Geçmişten günümüze güçlü devletler önemli coğrafi konuma veya hammadde rezervlerine sahip olan devletler üzerinde, çıkarları için her çeşit yöntem başvurmuş ve gerektiğinde savaşlar yapmışlardır. Savaşların ekonomik maliyetlerinin fazla olmasından dolayı hedef aldıkları ülkelere ekonomik ve siyasi baskı yapmak için terörizmin her çeşidine başvurmuşlardır. Suni sorunlar yaratılarak terörizmi kolay bir şekilde kullanmaktadırlar. Terörizmin yoğun yaşandığı bölgeler incelendiğinde petrol, su gibi doğal kaynakların bol olduğu yerler ya da stratejik öneme sahip bölgeler olduğu görülmektedir (Acar, 2012: 71). Jeostratejik ve jeopolitik nedenlerden dolayı başvurulan terörizm ortaya sömürülen ve sömüren ülkeler çıkarmaktadır (Kılıç, 2007: 19). Terörizmin, bu bağlamda ülkelerin jeopolitik konumu, coğrafi yapısı ve sahip olduğu kaynaklara göre şekil alması ve gelişmesi mümkün olmaktadır. Terörizm eylemlerinin bu bölgelerde kendini göstermesi ve yaşam sürmesi jeopolitik konuyla doğrudan ilişkilendirilmelidir.

BÖLÜM 2

TERÖRİZM VE EKONOMİ

Küreselleşmeyle birlikte terörizm, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlar neticesinde mali sistemlere ve ulusal ekonomilere ciddi zararlar vermektedir. Bu bölümde terör ve ekonomi arasında ilişki incelenerek, Türkiye’de terörizm ve terörizmin sektörler üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

2.1.TERÖRİZM VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Terörizm, ideolojik, dini, sosyal, kültürel ve siyasi amaçlara ulaşabilmek için sivil halka, yerel ve genel yönetimlere karşı her türlü şiddet, korku ve sindirme gibi eylemler ifade eden, günümüzün en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Şiddet kullanımı içeren bu girişimler sonucunda ortaya çıkan korku havası ve can kayıpları, sosyal ve ekonomik yaşamı olumsuz etkilerken ekonomik açıdan önemli maliyetleri de beraberinde getirmektedir (Peçe, 2013: 34). Terörizm sadece insanları öldürmekle kalmaz, siyasi kurumlara korku salarak ekonomilerin altını oymakta ve bölgeleri istikrarsızlaştırmaktadır (Öztürk ve Çelik, 2009: 93).

İktisatçılar barış ve savaş dönemlerinin ekonomik sonuçlarını yıllardır araştırmaktadırlar. Keynes, Meade, Robbins, Pigou ve birçok iktisatçı Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Dünya Savaşı’na kadar barış ve savaş dönemlerinin ekonomik sonuçlarını ve etkileşimlerini incelemişlerdir. Savaşlara göre terörizme ve terörizmin ekonomik sonuçlarına daha az önem verilmiştir. Fakat bu anlayış son 25 yılda yaşanan uluslararası terör eylemleriyle birlikte değişmeye başlamıştır (Alp, 2013: 2).

Terörizmin, ülkelerin ekonomilerini etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa hangi boyutta olduğu yıllarca tartışılmaktadır. Terörizmin ekonomik faaliyetler üzerinde çok büyük etkisi olduğu görülürken bu görüşün tam aksine küçük etkileri de görülmektedir. Terör tehdidinin bölge kalkınmasını etkileyerek verimliliğin düşmesine neden olacağı gibi şehirleşmeyi olumsuz etkilediği de görülmektedir. Terör saldırılarından sonra kullanılamaz hale gelen yol ve köprüler ekonomilere ağır maliyetler yüklemektedir. Yine yatırımlara, turizme, hayvancılığa, sermaye piyasalarına, sigorta ve şirket güvenliği gibi sektörler ve iş hayatına uzun vadede olmasa bile kısa vadede terörizmin

olumsuz sonuçlarına rastlanılmaktadır (Abadie ve Gardeazabal, 2008; Becker ve Murphy, 2001; Blomberg ve Sheppard, 2007; Gordon vd, 2005; Larobina ve Pate, 2009). Yine terörizm, ekonomik çerçevede birçok maliyetlere yol açmaktadır. Terör faaliyetleri kamu ve özel sektördeki güvenlik harcamalarının verimli yatırımları dışladığını, işgücü ve sermaye masraflarını arttırdığını, araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımların güvenlik ve savunma alanlarına kaydığı görülmektedir. Bu nedenle terörizmin etkisi ekonomi üzerinde uzun vadeli ve kısa vadeli olabilmektedir (Lenain vd, 2002; Schneir vd, 2009).

Görüldüğü üzere terörizm ve ekonomi arasında dolaylı veya doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin yönü tek veya çift taraflı da olabilir. Ancak terörün mü zayıf ekonomiyi yoksa zayıf ekonominin mi terörü ortaya çıkardığı net olmamakla birlikte ikisinin de birbirlerini etkilediği söylenebilir. Bu sebeple terörizmle mücadele planlarında ekonomi de dâhil edilmesi gerekmektedir. Terör faaliyetlerinin gerçekleştiği bölgelerdeki ekonomi, doğrudan etkilenmekte üretim faktörleri açısından da negatif sonuçlar doğurmaktadır. Terörist eylemler ayrıca ekonomi otoritelerinin üretim, tüketim, yatırım ve tasarruf alanlarında belirsizlikler oluşturarak, ekonomide negatif dışsallıklara neden olmaktadır (Peçe, 2013: 3).

Terörizm eylemlerinin olduğu bölgelerde ve belli bir alana yoğunlaştığı yerlerde maliyetler artabilir (Llusa ve Tavares, 2011: 52). Bununla birlikte güçlü ekonomilere göre zayıf ekonomiler, terör eylemlerinden daha çok etkilenmektedir (Sandler ve Enders, 2002: 305). Bu durum güçlü ekonomilere sahip devletlerin terör eylemleri karşısında çabuk toparlanma sürecine girebilmeleriyle, zayıf ekonomilerin ve terörle iç içe yaşayan devletler için ise zamanla oluşan ekonomik tepkisizlikle açıklanabilmektedir. Güçlü ekonomilere sahip olan devletler terörist eylemler karşısında dolaylı ve doğrudan kayıplar verirken, zayıf ekonomilere sahip devletlerin doğrudan kayıplarının dışında büyük kayıplar vermedikleri görülmektedir (Ağırman vd., 2014: 100).

Terörizmin neden olduğu doğrudan kayıplar, insan hayatı başta olmak üzere maddi kayıplardır. Terör eylemleri sonucunda kriz yönetimi harcamaları, arama kurtarma çalışmalarından doğan maliyetler, hasar gören alt yapı maliyetleri terörizmin ekonomiye doğrudan etkisinin önemli kalemleridir. Bu maliyetler terör eyleminden

hemen sonra ortaya çıkar yani terörün kısa vadeli sonuçlarıdır. Kamu binaları, okullar, hastaneler, yollar, demiryolları, karakollar, boru hatları gibi yapılar terör eylemlerine maruz kalır ve hasara uğrar. Bu hasarların kısa vadede onarılması gerektiği için devlete büyük maliyetlere neden olmaktadır. Bu süreçte şüphesiz en önemli faktör insan kaybının olmasıdır. Terörle mücadelenin öncelikli hedefi insan ve büyük hasarlı ekonomik kayıplarının azaltılmasıdır (Alp, 2013: 5). Örneğin, oluşturduğu etkiler bakımından dünyanın en büyük terör saldırılarından biri olarak kabul edilen ABD'deki 11 Eylül terör saldırısı, özel sektörde 14 milyar dolar, eyalet içinde 1,5 milyar dolar ve hükümet için 0,7 milyar dolar zarara neden olmuştur. Binlerce iş kolu ya yok olmuş ya da şehir dışına taşınmıştır. Arama kurtarma, yenileme ve temizleme maliyeti gibi kısa vadede harcanan para tahmini olarak 11 milyar dolar kadardır. Bunlara insan kayıplarından kaynaklanan sigorta ödemeleri ve ticari varlıkların yenilenmesi gibi maliyetler de eklenince, bu saldırının bilançosu 40 milyar dolara yaklaşmaktadır (Gür, 2014: 18). Bu terör eyleminde de olduğu gibi terörün ekonomiye doğrudan etkisi vardır. Bununla beraber terörizmin ekonomiye doğrudan etkisinin yanında dolaylı olarak da ve aynı ölçülerde etkiler vermesi olağandır (Ağırman vd., 2014: 102).

Terörizmin neden olduğu dolaylı kayıplar (etkiler) ise yatırımlar üzerindeki etkisi, tüketici davranışları üzerindeki etkisi, dış ticaret üzerindeki etkisi, tüketim ve tasarruf üzerindeki etkisi, turizm üzerindeki etkisi, finansal piyasalar üzerindeki etkisi, doğrudan yabancı sermayeler üzerindeki etkisi, tarım ve hayvancılık sektörü gibi etkilerden milli gelir ve kalkınma üzerindeki etkilere kadar geniş bir çerçevede değerlendirilebilir. Terörizm, tüketiciler ve yatırımcıların güvenini zamanla yok ederek ekonomiye orta ve uzun vadede etki etme potansiyeline sahiptir. Terörizm eylemleriyle birlikte piyasalarda oluşan güvensizlik, yatırımcılarda ve tüketicilerde harcamak yerine biriktirme, elde tutma güdüsüne sebep olmaktadır. Bu davranışlar iş döngüsü ve küreselleşen ticaret vasıtasıyla dünyadaki tüm ekonomileri etkilemektedir (Ağırman vd., 2014: 102-103).

Son yıllardaki terör eylemleri ülke ekonomilerini tek tek etkilediği gibi küresel dünya ekonomisini de etkilemektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin yapmış olduğu çalışmaya göre, terörist eylemler son yıllarda yeniden şekillenmekte ve askeri hedeflerden çok, kişisel ve işletme alanları olmak üzere sivillere yönelmektedir

(Johnston, 2005: 3). Bu durum ekonomik politikaları ve kurumları itibariyle sorunlar ortaya çıkarır. Bu nedenle terörizmin ekonomik sonuçlarını kesin olarak belirlemek pek mümkün değildir. Ancak son zamanlarda terörizmin ekonomik zararlarını ortaya koyan araştırmalar ve çalışmalar yapılmaktadır. Terörizmin diğer etkilerinin yanında ekonomik etkilerini de anlamak önemlidir. Çünkü terörle mücadelenin başarılı olmasının temel şartlarından bir de terörün niteliğini, yapısını ve etkilerini doğru anlamaktan geçer (KTO, 2015: 1). Terörizmin araştırılması oldukça kolaydır fakat oluşturduğu etkileri ölçmek o kadar mümkün değildir. Bu durum terörizmin olağandışı özelliğine ve tahmin edilebilir bir zamansal döngüye sahip olmamasından kaynaklanır. Böylesi olağan dışı eylemlerin riskini tahmin etmek çok zordur (Ağırman vd., 2014: 101).

2.1.1. Terörizmin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Temel iktisadi politika amaçlarından biri ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme, belli bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade eder. Bu artış Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'daki yüzde artışla belirlenir. GSYH ise harcama, üretim ve gelir yöntemleri kullanılarak hesaplanmaktadır. GSYH, kullanılan harcama yöntemine göre, ekonomi birimleri tarafından belli bir dönemde nihai mallara yapılan harcamalar dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Aşağıda eşitlik (1)'de yer alan harcama denkleminde, “Y” ifadesi Milli Gelir’i, “G” ifadesi Kamu Harcamaları’nı, “C” ifadesi Tüketim Harcamaları’nı ve “X-M” ifadesi ise Net İhracat’ı belirtmektedir.

$$Y=C+I+G+(X-M) \quad (\text{Toplam Harcama Fonksiyonu}) \quad (1)$$

Terör eylemlerinin siyasi, bireysel ve ekonomik çerçevede istikrarsızlıklara yol açması, toplam harcama fonksiyonunda da görüldüğü üzere milli geliri belirleyen faktörler üzerinde olumsuz etkilere neden olmakta ve ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Terör saldırıları sonucunda ortaya çıkan güvensizlik ve belirsizlik yatırım ve tüketim harcamalarını olumsuz etkilemekte ve GSYH’ya yansıtılmaktadır (Peçe, 2013: 35-36).

Terörizmin ekonomiye etkisi GSYH’yı etkileyerek makroekonomik boyutta olabileceği gibi mikro ekonomik boyutta da olabilmektedir. Mikroekonomi ve

makroekonomiyi birlikte etkilediği gibi ayrı ayrı da etkilemesi mümkündür. Örnek olarak bir terör saldırısı sonucunda insan ve altyapı kaybı yüksek ise üretim kapasitesi mikro ve makroekonomiyi olumsuz etkilemektedir (Gür, 2014: 21).

Terörizmin makroekonomiyi etkileyen olumsuzlukların en başında devlet harcamalarını artırıcı etkisi vardır. Terör eylemlerinin ülkelerde sürekli ve uzun yıllar faaliyet göstermesi sonucu hükümetler terörle mücadele sürecinde ciddi kaynak ayırmak zorundadırlar. Gelişmekte olan böyle ülkelerde bütçe açıkları oluşmakta ve bu açıklar devletin borçlanma gereğini arttırmaktadır. Bunun neticesinde borçlanma gereği arttığı ölçüde faizler artmakta, faizlerin artması hem yatırım ortamını negatif etkilemekte hem de özel sektörün kaynak bulma kabiliyetini azaltmaktadır (Gül, 2012: 49-50). Ekonominin, firma, tüketici ve endüstriyel seviyede analiz edilmesi ise mikroekonomi alanına girmektedir. Terörizm risk algısını artırırken sektörel çerçevede bakıldığında en çok hizmet sektörünü etkilemektedir. Bu sektörde tüketim eğilimi azalmakta, ekonomik kaynaklar çekilerek büyüme engellenmektedir (Bruck ve Wickstrom, 2004: 4).

Literatür incelendiğinde terörizm ve ekonomi arasındaki detaylı araştırmalardan çok önce siyasi istikrarsızlığın ve şiddetin, büyüme ve yatırımlardan üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çalışmalarda farklı yöntemler ve analizler kullanılmasına rağmen şiddetin ve siyasi istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görülmektedir (Alesina ve Perotti, 1996; Alesina vd, 1996; Barro, 1991; Rodrik, 1999; Venieris ve Gupta, 1986).

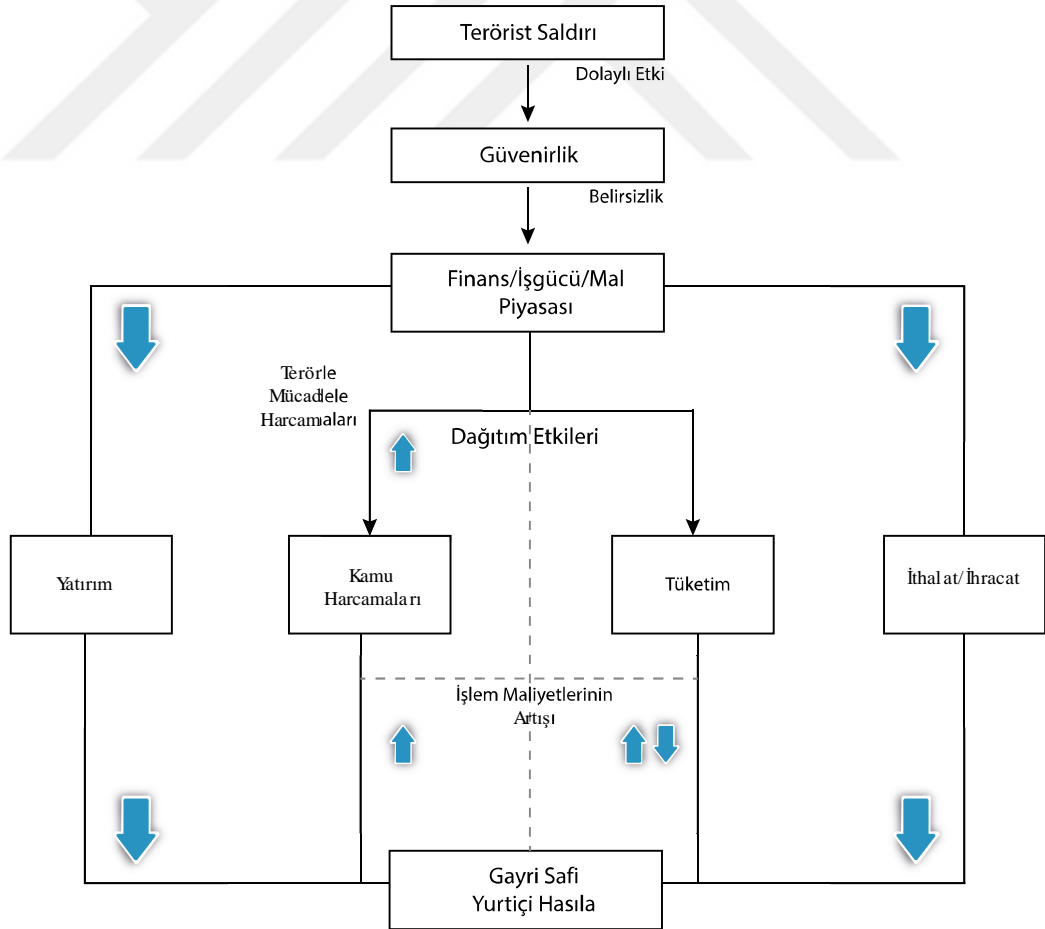
Terörizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılan terör saldırılarından sonra daha kapsamlı hale gelmiştir. Bu çalışmaların bir bölümünde terörizmle ilgili birçok parametrenin reel GSYH'ya etkisi incelenirken, bir bölümünde ise terör eylemlerine uzun süre maruz kalan ülkelerdeki makroekonomik değişimler incelenmiştir (Gür, 2014: 21).

Terörün ekonomik etkileri incelendiğinde terör eylemlerinin yatırımları azaltarak gelir ve tüketimi uzun vadede azalttığı görülmektedir. Diğer perspektiften bakıldığında ise terör saldırılarıyla karşı karşıya gelen hükümetler, güvenliği sağlamak ve terörü azaltmak amacıyla vergilere başvuracaktır. Bunun sonucunda ise uzun vadede düşük çıktı, düşük sermaye ve düşük tüketim değişikliğinin yönünde belirsizlik olacaktır. Bu

bağlamda terörizmin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında terörizmin ekonomik büyümeyi azalttığı görülmüştür. Terör maliyetlerinin fert başına GSYH'ya etkisine bakıldığında ise terörün fert başına GSYH üzerinde, az fakat olumsuz etkisi görülmektedir (Blomberg vd, 2004; Eckstein ve Tsiddon, 2004; Tavares, 2004).

Bask Bölgesinde terörizmin ekonomik büyüme üzerinde etkisi incelenen bir çalışmada, Bask Bölgesi dikkate alınarak terörizmin olmadığı şartlardaki ekonomik veriler alınarak sanal bir Bask Bölgesi oluşturulmuştur. Oluşturulan sanal bölgeye ekonomiyi etkileyecek veriler girilerek iki bölgedeki değişimler izlenmiştir. 1975 yılından itibaren on yıllık dönemi kapsayan bu çalışmada, terörün olmadığı sanal bölgenin GSYH'sının yüzde 10 daha fazla olduğu görülmüştür. Terörün fazla olduğu dönemlerde fark yüzde 12'ye kadar çıkmış, az olduğu dönemlerde ise yüzde 7-8 civarına kadar düştüğü görülmüştür (Abadie ve Gardeazabal, 2003: 115).

Şekil 1. Ekonomik Büyüme – Terörizm İlişkisi

Ekonomik büyüme üzerinde terörizmin etkisini gösteren yukarıdaki tabloda, terör eylemlerinin dolaylı şekilde güven ortamına zarar vererek mal, işgücü ve finans piyasasında bir belirsizliğe neden olabilmektedir. Bu belirsizlikler ve terörle mücadele kapsamında yapılan harcamalar toplam talep öğelerinin yapısına etki etmektedir. Bu da milli çıktı düzeyine etkilemekte ve ekonomik büyüme hızını negatif yönde değiştirmektedir (Gül, 2012: 51).

Terörizmin, tüketici davranışları, tüketim harcamaları ve tasarruf üzerindeki etkileri; Tüketim harcaması, bir ekonomide belirli bir zamanda bireylerin ihtiyaç duydukları mal ve hizmeti satın almak için yaptıkları harcamaları ifade etmektedir. Keynes bireylerin yaptığı tüketim harcamalarının miktarını kısmen gelire, kısmen var olan şartlara ve kısmen de bireylerin özel ihtiyaçlarına, alışkanlıklarına, psikolojik eğilimlerine ve gelirin aralarında dağılımlarını sağlayan prensiplerine bağlı olduğu ifade etmektedir (Peçe, 2013: 36). Bunun için tüketim ve tasarruf oranları terörizm eylemlerinden farklı yollarla etkilenebilir. Bir yandan siyasi şiddet, tasarruflarla etkileşim halinde algılanan riskleri arttırabilir. Bu hane halklarının kazandıkları ve tasarruf ettikleri malları harcamaktan kaçınmaları şeklinde kendini gösterebilir. Diğer yandan terörizm, hane halklarının harcamalarını dayanaklı tüketim malları almaktan çok güvenli sahalara yönlendirmelerine neden olabilir (Ağır ve Kar, 2010: 17). Terörizmin toplam tüketim ve tasarruf üzerinde göstermiş olduğu etkiler ülke ekonomileri üzerinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu yatırım düzeyini ve sonucunda ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Kuzey İrlanda üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, terör faaliyetlerinin seviyesinin düşmesi karşılığında bireylerin yıllık gelirinin yüzde 41'ini ödemeye razı oldukları görülmüştür (Frey vd., 2007: 24). Tüketim ve dolayısıyla tasarruflar, terörizm faaliyetlerinden birkaç şekilde etkilenebilir. Ayrıca terörizm, fertlerin paralarını tüketime harcamaktansa vergisi bol olan ülkelere yatırarak tasarruf etmelerini teşvik edebilir (Alp, 2013: 7-8). Terörizmin tüketimi ve dolayısıyla tasarrufları etkileyeceği beklenmesine rağmen, somut anlamda nasıl etkilediği ve ne şekilde gerçekleştiği konusunda bir tartışma söz konusu ve ampirik bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat genellikle tüketimde bir azalmaya neden olacağı kabul görmektedir (Alp, 2013: 8; Peçe, 2013: 36).

Terörizmin yatırım harcamaları üzerinde etkisi; Üretimin küreselleşmesiyle uluslararası firmalar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları büyük bir öneme sahip olmuştur. Uluslararası ticarete, mal ve hizmet ticaretinin önündeki pürüzlerin yok edilmesiyle küresel ticarete ciddi bir genişleme ve liberalizasyon sağlanmıştır (Peçe, 2013: 36-37). Özellikle yatırımların serbestleşmesi, küreselleşmenin hızla ilerlemesine ve büyümeye, buna paralel olarak teknolojik ilerlemeye sebep olmuştur (Kalb, 2000: 1). Yatırımların küreselleşmeyle birlikte kazandığı bu hızı yavaşlatan belki de en önemli olgu terörizmdir (Peçe, 2013: 37). Konuya doğrudan yabancı sermaye yatırımları çerçevesinde bakıldığında terör eylemlerinin bu tür yatırımlar üzerinde olumsuz etkileri olduğu görülmektedir (Alp, 2013: 8).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ve tüm dünya ekonomilerinin gelişiminde önemli bir role sahip olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile portföy yatırımlarının oranlarını etkileyen terör eylemleri küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Firmalar ve bireysel yatırımcılar, yatırımlarını terör riskinin fazla olduğu bölgelerden çekerek refahın ve güvenliğin geliştiği ülkelere kaydırırlar. Terör eylemleri doğrudan olmasa bile olası eylemler nedeniyle korunan tesis ve firmalar işlem masraflarının artacağını ve buna bağlı olarak da beklenen getirilerin sınırlı olacağını tahmin ederler. Ayrıca terör eylemlerinin ve çatışmaların olduğu bölgelerde işlem gören firmalar çalışanlarının güvenliğini sağlamakta ve ilave sigorta bedelleri ödemek durumundadırlar. Diğer yandan terör eylemlerinden dolayı zarar gören altyapı sistemleri firmaların faaliyetlerini sekteye uğratmakta ve kar olanakları düşmektedir. Bu çerçevede terörizm, ekonominin geleceği ile ilgili belirsizlik düzeyini arttırmakta, yabancı yatırımlarla birlikte hız kazanması beklenen istihdam imkanlarını kısıtlamakta ve yatırım hacmini azaltmaktadır. Globelleşen günümüz dünyasında ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından gösterilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile portföy yatırımlarının hacmini düşüren terörizm, getirisi ne kadar çok olursa olsun ekonomik işlemlere olan ilginin azalmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır (Enders vd., 2006: 517-518). Genellikle terörizmin oluşturduğu artan işlem maliyetleri ile belirsizliğe paralel olarak ortaya çıkan bu durum, direkt yatırımlardan başka finansal sermaye akım sürecini de negatif olarak etkilemektedir (Akıncı vd., 2015: 3).

Terörizmin uluslararası ticaret üzerinde etkisi; Dünyada büyük bir hızla ilerleyen küreselleşmeyle birlikte, dünya ticaretinin GSYH'ya oranı yıllar geçtikçe yükselmektedir. İlk olarak ekonomiyi hedef alan terörün, dünyada bu derece öneme sahip olan uluslararası ticareti etkileyerek emellerine ulaşmak istemesi de bir gerçektir (Peçe, 2013: 38).

Devletler tarafından teröre karşı geliştirilen politikalar ve terörizm birleştiğinde devletler arası ticaretin maliyetini etkilemektedir. İlk olarak terörizm direkt korku ve risk ortamı oluşturur, bu da kişilerin alışverişte olası tehlikelere karşı daha fazla önlem almalarını gerektirir. Faaliyetler üzerinde ve ekonomik getirilerdeki belirsizlik, ekonomik işlemler için umursanmayacak etkilerle talep yapısını ve yatırımı değiştirir veya büyük oranlarda azalma eğilimi meydana getirir. Terörizmi yok etmek için işleme konan politikalar, ticari maliyetler üzerinde terörizmin negatif etkisini artırma eğilimindedir. Maliyeti fazla inceleme ve kontrol, liman ve havaalanlarındaki sıkı güvenlik, turistler ve işadamları için malların taşınması, özellikle zaman maliyeti yolculuk masraflarını artırır (Çetinkaya, 2010: 29).

Terör faaliyetlerinin devletlerin ticareti üzerindeki etkisi yere ve zamana bağlı olarak değişmekte, savaş ve şiddet zamanlarında terör eylemleri ile ticaret hacmi arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Terörizm, ticaret için ek maliyetler getirir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir (Frey vd., 2004: 11; Nitsch ve Schumacher, 2003: 2-3);

- Terörizm güvensizliğe neden olur ve bunun için ticaretin maliyetini yükseltir. Terörizm devletlerin üretim ve tüketim hareketlerinde değişikliklere sebep olur, ülkeler arası ticaret hareketlerini etkiler. Terörizmin oluşturduğu güven kaybı ticaret üzerinde direkt olarak olumsuz etkiye neden olur. Çünkü terör eylemlerinin iktisadi etkisinin büyük olacağı beklentisi ile mevcut iş planları yürürlükten kalkar, bu nedenle şirketler büyük riskle karşı karşıya kalırlar. Böyle bir güvensiz ortam, uluslararası üreticiler için bu piyasanın çekiciliğini düşürür.
- Terör eylemlerindeki artışa paralel olarak güvenlik önlemlerinde de artış olmaktadır. Güvenlik düzenlemeleri ve sistemleri ticaretin maliyetini

arttırmaktadır. Örnek olarak, 11 Eylül 2001 terör eyleminden sonra ABD'nin sınırlarının geçici olarak kapatılması sonucu, Kanada ve ABD sınırındaki kamyonların geçişi birkaç dakikada olurken güvenlik sebebiyle 20 saati bulmuştur.

- Ticareti yapılan malların direkt olarak yok edilme riski vardır. Teröristler bir ülkenin ticaretini yaptığı mallara veya ulaştırma şekillerine zarar vermeyi hedefleyebilirler. Teröristlerin hedefinde devletin ticareti vardır. Çünkü devletler sanayi arzının bozulmasına ve kısmi ulaştırma durumlarının yıkımına karşı savunmasız görünür. Örnek olarak, Irak'ta Saddam Hüseyin'in yıkıldığı yıllarda petrol boru hatlarına yapılan saldırılar, petrol ihracatında gecici olarak duraksamaya neden olmuştur.

Piyasa koşulları, bir terör eylemini takip eden belirsizlik içinde genel bir artışla değişebilir. Parakendecilik sektöründe alıcılar, terör eylemlerinde kendilerini potansiyel bir hedef olarak gördükleri için büyük çapta alışverişten kaçınırlar. Ayrıca kent merkezlerine gitmek için kullanılan toplu taşıma araçlarının müşterilerinde bir azalma olacaktır. Terörizmin, ülkenin üretim ve tüketim davranışlarında bir değişime neden olarak uluslararası ticareti etkilemede büyük bir öneme sahiptir (Gökbunar R. Ve Gökbunar A., 2010: 99).

Terörizmin kamu harcamaları üzerinde etkisi; Savunma hizmetleri ülkelerin halkına doğrudan veya dolaylı olarak sunması gereken esas görevlerinden biridir. Kamu harcamalarının bu hizmetler için ayrılmış bölümüne ise savunma harcamaları denilmektedir. Güvenli bir ortam ve refah bağlamında savunma harcamalarına olan talep ele alınmaktadır. Güvenlik ise iç ve dış tehditlerin, sosyolojik ve siyasi istikrarsızlığın ortadan kaldırılması, düzenin devam ettirilmesi, devletin siyasi meşruiyetinin sağlanmasını içermektedir (Giray, 2004: 183). Özellikle terörizmle iç içe olan devletler, böyle bir durumda kamu harcamalarının önemli bir bölümünü savunma harcamalarına aktarmaktadır. Bu harcamaların ülkenin gelişmesine engel olacağı muhtemel bir durumdur (Peçe, 2013: 39).

Devletlerin mali yapısı sadece kamu harcamalarının verimli kullanılmaması, vergi idaresinin yetersizliği ve vergi oranlarının yüksekliği gibi nedenlerden dolayı

oluşan problemlerden etkilenmez. Salgın hastalıklar, doğal afetler, organize suç örgütleri ve sürekli terör eylemleri gibi problemlerden de etkilenir (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010: 151).

Silahlı eylemler ve terörizm, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, bununla beraber yüksek enflasyona da neden olur. Zengin yada fakir ülkelerden birçoğu terör eylemlerini durdurmak adına önemli miktarlarda kaynak harcamak zorunda kalmaktadırlar. Savunma harcamalarının artışı makroekonomik dengeyi etkileyerek sağlığa ve eğitime daha düşük miktarlar ayrılmasına neden olur. Diğer yandan terör, iktisadi faaliyetleri sekteye uğratarak vergi tabanını azaltıp vergi gelirlerini azaltıcı etkisi vardır (Das ve Lahiri, 2006: 21; Gupta vd., 2004: 403). Söz konusu bu duruma paralel olarak artan kamusal harcamalar nedeniyle oluşan yayılma etkilerinin mali gelirden ciddi bir azalmaya yol açacağı da dikkate alınması gereken başka bir husustur. Aşırı şiddet sebebiyle kendini gösteren, sosyal ve ekonomik bozulmayı yok edebilmek amacıyla devlet tarafından gerçekleştirilen ve büyük boyutlara ulaşan güvenlik ve savunma harcamaları, ekonomik büyüme için gerek duyulan kamusal ve özel yatırımları gerçekleştirebilmek için önemli olan kaynakların dışlanmasına neden olmaktadır. Diğer yandan terör eylemlerini engelleyebilmek için kaynak olmaması durumunda emisyon hacmi arttırılmakta, dış borçlanmaya gidilmekte ve dış tasarrufların kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreç enflasyon düzeyinin artması ve ulusal paranın devalüe edilmesine yol açar ve ülke rezervinin ekonomik büyüme dinamiklerini etkileyecek sektörlerden çekilmesi ve terör eylemlerinin sona erdirilmesi için kullanımı ile sonlandırılmaktadır (Akıncı vd., 2015: 3).

2.1.2. Terörizmin Mali Yapı Üzerine Etkisi

Devletlerin ekonomik yapısı doğal olaylar, hastalıklar, mevcut suç örgütleri, terör eylemleri, vergi yönetiminin azlığı, vergilerin yüksek olması ve kamu harcamalarının aktif kullanılmaması gibi problemlerden olumsuz etkilenmektedir. Terörizm ekonomik büyüme hızını düşürdüğü gibi enflasyonun yükselmesine de neden olmaktadır. Ekonomik şartları nasıl olursa olsun her devlet terörizmi engelleme adına kaynak ayırmak durumundadır. Kaynakların çoğu savunma maliyetlerine harcandığı için eğitim, sağlık ve kültürel alanlara ayrılan kaynakların oranı düşmektedir (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010: 150). Terörizmin kamusal maliyetlerini, suç unsuru taşıyan

olaylardan dolayı yaşanan direk maliyetler, yasal gücün uygulanmasından dolayı yapılan harcama maliyetleri ve terör korkusundan dolayı halkın kararlarını değiştirme maliyetleri olarak üçe ayırabiliriz (Krugman, 2004: 1-2).

Direkt Maliyetler; Bu maliyetler terör eylemleri sonucu altyapıların, binaların hasar görmesi ve yok edilmesi, bireylerin yaşamlarının son bulması gibi eylemleri kapsamaktadır. Örnek olarak 2003 yılındaki Madrid’de yapılan terör eylemlerinin İspanya’ya maliyeti 212 milyon Euro civarındadır (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010: 153).

Yasal Gücün Uygulanmasından Dolayı Yapılan Harcama Maliyetleri; Terör eylemlerine yönelik yapılan savunma harcamalarının miktarını ölçebiliyorken, terörizme cevap olarak ne kadar savunma harcaması yapılması gerektiği husunda kesin bir görüş bulunmamaktadır (Gupta vd., 2004: 403). 11 Eylül terör saldırısı sonrası, ABD ve birçok devlet savunma harcamalarını arttırmıştır. Stockholm Barış Araştırmaları Merkezi’nin yapmış olduğu çalışmaya göre, 2003 yılındaki savunma harcamaları 2002 yılına nazaran yaklaşık olarak yüzde 11 civarında artmıştır. 2001 ve 2002 yıllarına göre 2003 yılındaki global askeri harcamalar ise yüzde 18 artarak 965 milyon dolar civarını bulmuştur. Dünya genelindeki askeri harcamaları artışının temel nedeni, küresel toplamın yaklaşık olarak yarısını oluşturan ABD’deki büyük tabanlı artıştır (Koh, 2007: 132).

Tek terör eylemine göre, IRA gibi terör örgütlerinin eylemlerinin devamlı olmasının iktisadi yapı üzerindeki etkisi daha büyük ve etkili olmuştur (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010: 153). Yalnızca askerlerin ikamet edecekleri yerlerinin ve maaşlarının yıllık harcamaları 1 milyar dolara yaklaşmıştır. İngilterenin IRA örgütü ile mücadelesinin toplam maliyeti ise yaklaşık olarak 100 milyar sterlin olduğu tahmin edilmektedir (Şenocak, 2006: 100). 11 Eylül terör eylemi ile birlikte savunma harcamalarında kesin artışlar olmakla beraber ülke güvenliği gibi yeni harcama kalemleri de ortaya çıkmıştır (Koh, 2007: 133).

Terör Korkusundan Dolayı Halkın Kararlarını Deęiřtirme Maliyetleri; Bu maliyetler, kargo güvenlik maliyetleri, havaalanında güvenlikten geçerken fazladan bekleme maliyetleri ve global tedarik zincirindeki terörizm yüzünden aksamalar gibi

maliyetleri içine almaktadır (Krugman, 2004: 1-2). Çoğu kişilere ve iş adamlarına terörizmin maliyeti havaalanında güvenlik için harcadıkları zaman maliyetidir. ABD’de 600 milyonluk hava yolcusu 1 saat tehirle karşılaşması, bekleyen yolcuların saat başına maliyeti 20 dolardan hesaplanması sonucu yılda 12 milyar dolar ve GSYH’daki payı ise yüzde 0,1 yapmaktadır (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010: 154). Diğer taraftan terör saldırıları için örgütlerin yaptıkları maliyetler ise daha azdır. Örneğin, İstanbul’da 15 Kasım 2003 tarihinde iki Sinagog’un arabayla bombalanması eyleminde 6 kişi hayatını kaybederken 650 kişi yaralanmıştır. Bu eylemin teröristlere maliyeti 100 bin dolar, 11 Eylül saldırısının terör örgütüne maliyeti ise 200 bin dolar olduğu tahmin edilmektedir (Rathbone ve Rowley, 2001: 222).

Terörizmin kamu gelirleri üzerindeki etkisine bakıldığında ise vergileme ve terörizm arasındaki ilişki 11 Eylül saldırılarından sonra özellikle incelenmeye başlanmıştır. Terörizm ve silahlı eylemler, iktisadi faaliyetleri bozarak, vergi matrahını törpüleyerek, vergi otoritesinin hareketliliğini azaltarak ve kamu harcamalarının yapısını değiştirerek ülkenin mali yapısını etkilemektedir. Ekonominin sağlıklı olup olmamasına göre vergi gelirlerinde değişimler olmaktadır. Ekonomiye güven olmadığı zaman ekonomi çöküş sürecine girer ve vergi gelirlerinde azalmalar olur. Terörizm ve silahlı eylemler firmaları ortadan kaldırarak vergi matrahını yok edebilir ve vergi otoritesinin hareketliliğini azaltmada rol oynar. Örneğin, Afrika kıtasında bulunan Raunda ve Burundi ülkelerindeki terör eylemleri ve iç karışıklıktan dolayı vergi matrahları aşınmış ve vergi idaresinin işlevi bozulmuştur. Bu devletlerde 1994 yılında iç karışıklık ve terör eylemleri yüzünden bir yıl öncesine göre toplam vergi gelirlerinde yüzde 70 düşüş olmuştur. Gelir ve tüketim vergisi yüzde 81 düşerken, uluslararası ticaretten alınan vergiler yüzde 70 oranında düşmüştür. Terörizm ve iç karışıklıklar ülkelerdeki harcama yapısını etkileyerek değişmesine neden olmuş, harcamalar sermaye ve sosyal harcamalardan askeri harcamalara doğru kaymıştır (Gupta vd., 2004: 406).

2.2.TÜRKİYE’DE TERÖRİZM

Terör kelimesini “*devlet ve devletin kurumlarına itaatsizlik*” olarak ele alırsak, Türk tarihinde terör eylemlerine çokça rastlanılmaktadır. Bu itaatsizlikleri başkaldırı ve eşkıyalık olarak nitelendirmek mümkündür. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu, devletin kurallarına uymayan ve karşı gelen herkesi eşkıya olarak tanımlamıştır. Osmanlı

Devleti'ne isyan hareketlerine Celali İsyânlar, Yeniçeri Ayaklanmaları, Şeyh Bedrettin Hareketi ve Balkan Komitacıları örnek olarak gösterilebilir (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010: 74).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan bu yana geçen yıllar içerisinde bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan, bir bölümü "*Cumhuriyetin Kuruluş İdeolojisi*" ne yönelen tepkilerden kaynaklanan, bir bölümü ise jeopolitik konumu nedeniyle oluşan terörizm tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 531). Türkiye, 94 yıllık süre içerisinde sağ, sol, bölücü, etnik, dini motifli ve uluslararası olmak üzere terörizm olgusunun hemen hemen hepsine maruz kalmıştır. Dünya üzerinde terörizm türlerinin bu kadar çeşidine aynı anda maruz kalan çok nadir ülkelerden birisidir (Esen, 2011: 77).

Avrupa'da değişik ülkelerde terör eylemlerinin geçmişi uzun yıllar öncesi olsa bile, Türkiye'de terörün çekirdekleri 1950-1960 yılları arasında sokak ve öğrenci olayları olarak gösterilebilir (İlhan, 2008: 137). Ancak bilinen anlamıyla terör olaylarının ortaya çıkışı 1970'li yıllar olarak gösterilmektedir. Türkiye'de ilk terör eylemlerine bakıldığında küçük eylemler olan öğrenci olayları karşımıza çıkmaktadır. Anarşi veya terör olarak isimlendirilen hadiselerin temel nedeni olarak ideolojik çatışmalar yer almaktadır. İdeolojilerin ortaya koyduğu şiddet eylemleri terörün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 26 Aralık 1978 ve 12 Eylül 1980 tarihleri arasında var olan sıkıyönetimle, Türkiye'de giderek artan terör eylemlerinin başında ideolojik olaylar yer almaktadır. Türkiye'de söz konusu bu dönemde, 39 bin 385 tane ideolojik amaçlı eylemler ve olaylar meydana gelmiştir (Baysal, 2015: 42-43). 12 Eylül müdahalesinden sonra her ne kadar terörün bittiği işaret edilse de, istihbarat raporlarına göre etkin terörist örgütlerin birçoğu Avrupa'da bazı ülkelerde yeniden örgütlendirilmiştirler. Farklı Avrupa ülkelerinde 15 değişik aşırı sol tabanlı çeşitli örgütler kurulmuştur (İtil, 1994: 29-30).

Türkiye'de oynanan politik oyunlar, 1960'lı yıllardan başlayarak evre evre ortaya konmuş ve sahnelenmiştir. Anarşi yavaş yavaş yayılmış, sadist ve çalışkan Türk işçisi, okulunu okuyup bitirmekten başka amacı olmayan Türk öğrencisi, hükümete ve devlete itaatkâr, örf ve adetlerine bağlı Türk halkı birden bire kendini devlete karşı organize eylemlerin içinde buluvermiştir. Türkiye bu duruma tesadüfi veya

kendiliğinden gelmemiştir. Bu oyun yıllar önce yazılmış, yer yer provası yapılmış ve planlanmış bir komplo idi (Songar, 1994: 148-149).

Türkiye, 1961 Anayasası ile birlikte oluşturulan geniş özgürlük ortamında, değişik ve yeni arayışlara sahne olmuştur. Tarihinde ilk defa batılı anlamda ifade edebilecek işçi ve soylu sınıflarıyla yeni paylaşım, bölüşüm tartışmaları gündeme gelmiş, hatta yasama organlarına girmiştir. Teknoloji ve iletişim araçlarının hızla gelişmesi, insanların görüş açısını genişletmiş, talep ve beklentileri arttırmıştır. Köyden şehirlere göçler artarak kent nüfusu kırsal nüfusa oranla hızlı bir artış göstermiştir. Ancak bu dönemde ekonominin vaat ettiği imkânlar, insanların beklentisinin gerisinde kalmıştır. İşte böyle bir ortamda halkın işçi ve öğrenci gruplarında hareketlenmeler başlamıştır. 1967 yılında bu hareketlenmeler o zamanki ismiyle Federal Almanya'nın Berlin şehrinde öğrenci olayları şeklinde başlamış ve sonra hızlı bir şekilde tüm Avrupa ve Türkiye'yi sarmıştır. 1968 yılının haziran ayında yani bu olaylardan bir yıl sonra Ankara Üniversitesi'nde Ziraat Fakültesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde öğrenci olayları görülmeye başlamıştır. Devamında olaylar İstanbul'a sıçrayarak üniversite işgalleri görülmüştür. Öğrencilerin masum istekleri şeklinde yorumlanan bu olaylar o zamanın kamuoyunda tepkiyle karşılanmamıştır. Çünkü tebliğler "... Hareketimiz sol ya da sağ eğilimli değildir. Amacımız üniversitede düzeltmeler yapmaktır." "... Amacımız yanlış anlaşılmasın kolay dersleri geçip, kolay okul bitirmek değil, eğitim düzeninin düzeltilmesini istiyoruz." şeklinde masum talepler içermekteydi. Ancak üniversite öğrencileri içerisinde silahlanmanın ilk defa bu dönemde başlaması önemli bir gerçektir (Özdemir, 2009: 83-84).

Türkiye'de terörizm, binlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına veya sakat kalmasına neden olmuş ve ciddi ekonomik zararlar ortaya çıkarmıştır. 1984-2004 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen terör eylemlerinin sayısı 51.500 civarındadır. Bu eylemlerin yaklaşık yüzde 43'ü etnik kaynaklı terörizmdir. Sadece 1984 yılları sonrasında etnik terörün maliyeti 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmiştir (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 531).

Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ve halen devam eden terörizm tehdidinin iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ideolojik, etnik ve radikal dinci olmak üzere neredeyse bilinen tüm terörizm çeşidinin Türkiye'de var olmasıdır. İkinci özellik ise

karşılaşılan tüm terörizm tehditlerinin arkasında dış güçlerin desteğinin olmasıdır (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 531-532).

Daha önce de belirtildiği gibi günümüze kadar Türkiye de farklı dönemlerde dini motifli terör, etnik terör ve Marksist/Leninist terör olmak üzere terörizmin her türlü yaşanmıştır. Terör gruplarının adı devamlı değiştiği için çalışmamızda Türkiye’de terörizm, Marksist/Leninist, dini motifli ve bölücü/ırkçı terör olmak üzere üç başlıkta incelenecektir (Acar, 2012: 241).

2.2.1.Marksist/Leninist Terörizm

Terörizm, günümüze kadar her dönemde toplumlar ve ülkeler için bir tehdit faktörü oluşturmuştur. Fakat son 60-65 yıldır bu tehdidin sonuçları ve boyutları ciddi seviyelere çıkmıştır. Dünya üzerinde terörizmden en fazla etkilenen devletlerden biri de Türkiye’dir. 1950 yıllarından sonra Türkiye, terörizmin her dönemde başka bir yüzü ile tanışmıştır. Bunların ilki olan ideolojik tabanlı sağ-sol çatışmasıdır (Vural, 2006: 32).

Aşırı sol örgütlenmelerle beraber Türkiye’de terörizm gelişim göstermeye başlamıştır. Aşırı sol ise dünyada sol örgütlenme çabalarının beraberinde gelişim göstermiştir (Gül, 2012: 93). Marksist/Leninist terör örgütlerinin genel olarak hedefi, var olan anayasal düzeni yok edip, Türkiye Cumhuriyeti’nin tamamında veya tercih ettikleri bölümlerinde Marksist/Leninist İdeolojisinin yayılmasını sağlayarak bu ideolojisi doğrultusunda bir yapı kurmaktır (Korkmaz, 1999: 113). Özellikle sol eğilimli örgütler, Marksist/Leninist Komünist sistemlerine inanarak kurtuluş amacıyla eylemlerde bulunmuşlardır. Bu eylemlerin karşısında ise Mukaddesatçı ve Milliyetçi akımlar oluşmuş, yasa dışı anarşik eylemlerle ülkeyi bu komünizm tehlikesinden korumaya çalışmışlardır. Şiddet ve çatışmalar o kadar ileri gitmiştir ki, ülkenin en küçük yerleşim birimlerinde dahi sağcı-solcu çatışmalar ve gruplaşmalar olmuştur (Vural, 2006: 33).

Türkiye Cumhuriyeti göz önüne alındığında aşırı solda kurulmuş ilk önemli örgüt Türkiye Komünist Partisi (TKP)’dir. 10 Eylül 1920 de Bakü’de kurulan örgütün Başkanlığına Mustafa Suphi seçilmiştir. 1925 yılına kadar yasal bir nitelik taşıyan TKP, Tahrir-i Sükun Kanunu’yla birlikte 1925 yılından itibaren yasadışı hale gelmiştir (Alkan, 2003: 2). Bu dönemlerde sol eylemler yavaş yavaş kendini göstermeye başlasa

da 1960'lı yıllara kadar bir yapılanma oluşturamamışlardır. 3 ocak 1956 senesinde Ankara Üniversitesinde Siyasal Bilimler Fakültesi'nde sol hareket olarak Fikir Kulübü kurulmuştur. 1965 yılında ise kapatılma tehlikesi olduğu için diğer Fikir Kulüpleriyle birleşerek Fikir Kulüpleri Federasyonu oluşturulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ismi Devrimci Gençlik Dernekleri Fedarasyonu olarak değiştirilmiştir (Gül, 2012: 93-94).

1961 ve 1968 yılları arasında Marksist/Leninist düşünce sistemiyle düzeni değiştirmek için, terör örgütleri tarafından gençlere silaha başvurmaktan başka çarenin olmadığı tebliğ edilen bir dönem olmuştur. Devrimci Gençlik Dernekleri Fedarasyonu (Dev-Genç)'li küçük bir grup 12 Haziran 1968'de sınavlara girmek isteyen öğrencilere rağmen İstanbul Üniversitesi'ndeki birçok fakülteyi işgal etmiştir. Bu olay fakülte işgallerinin başlangıcı olmuş ve olaylar bir birini izlemiştir (Başbakanlık, 1973: 21). Bu dönemde dikkat çeken bir diğer özellik ise Marksist/Leninist hareketlerden Kürtçülük hareketlerinin ayrılmaya başlaması ve kendi siyasi eylemlerini örgütlemeye başlamasıdır. PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan da sol örgütlerin içinde bulunmuş ve PKK'yı kurmadan önce fikirlerini bu örgütte geliştirmiştir (Gül, 2012: 94).

Gün geçtikçe daha da fazlalaşan terör eylemleri, ülke kamuoyunun en önemli sorunu haline gelmiş, rutin asayiş tedbirleriyle sonlandırılmayan bu eylemlere acilen sonlandırılması için radikal kararlar alınmıştır. Bu olayların ve eylemlerin son bulması için askerler tarafından 12 Mart 1971 yılında bir muhtıra verilmiştir. Bu muhtıra beraberinde terörizm eylemlerine karşı çok ciddi ve sert tedbirler alınmıştır. Birçok örgüt lideri ve üyeleri yakalanmış ya da çatışarak ölmüştür (Alkan, 2003:3).

Marksist/Leninist düşünce sistemi etrafında 1970'li yıllardan itibaren beşli odak olarak adlandırılan örgütler kurulmuştur. Bunlar, Türkiye Komünist Partisi (TKP), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), Türkiye Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP/C), Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP), Türkiye komünist Partisi-Marksist/Leninist (TKP/ML) isimli terör örgütleridir. bilinen diğer sol örgütler sayılan örgütlerin ya bölünmesi sonucu ya da ayrışması sonucunda ortaya çıkmıştır (Esen, 2011: 83).

2.2.2.Dini Motifli Terörizm

Din tarihin her döneminde, her coğrafyada, farklı yönleriyle insanoğlunu etkilemiştir. Aynı dinin farklı yerlerde ve farklı zamanlarda farklı yorumlanması olağan

bir durumdur. Bundan dolayı aynı dine mensup değişik mezhep ve cemaatlerinde, farklı din yorumları yapılmaktadır (Urhal ve Acar, 2007: 323).

Türkiye’de terörizme alt yapı oluşturan dini ideoloji kavramı değişik bir yapı oluşturmaktadır. 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti ihtilalinden sonra Türkiye’de ve dünyada radikal kişiler ve gruplar arasında dinin bir idare yöntemi olarak ihtilal amacıyla gerçekleştirilebileceği inancı oluşmaya başlamıştır. İran ve ortadoğu kökenli yazarların eserlerinin türkçeye çevrilmesiyle, eserlerden etkilenme ve radikal fikirlerin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu durum 1980’li yıllarda radikal düşüncenin gelişmesine, 1990’lı yıllarda ise radikal örgütlerin şiddete yönelmesine etki etmiştir. Hizbullah ve İslami Hareket Örgütü başta olmak üzere dini ideolojileri kendilerine referans alan terör örgütleri Şii dünyasındaki yazar ve düşünürlerden aldıkları yeni fikir ve din anlayışını türk halkına taşımaya başlamışlardır (Esen, 2011: 93).

Bu örgütlerin amacı, ülkenin ekonomik, sosyal, politik ve hukuki temel kurallarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara bağlamaktadır (Başbakanlık, 1982: 39). Devlet kurumlarında kadrolaşma yönündeki eylemleri ve istekleriyle bilinen bu örgütler, değişik platformlarda ki aktif davranışlar sayesinde isteklerini yerine getirebilmek için büyük çaba içerisinde dirler. Nitekim örgütlerin amaçlarına ulaşmada en önemli faktör olacağını düşündükleri kadrolaşma hedefleri ve istekleri dikkatleri çekmektedir. Genç nüfusta duygudaş topluluklar oluşturarak bir yandan kadrolaşma eylemleri sürdürülürken, diğer taraftan da ideolojilerini destekleyecek bir platform oluşturulmak istenmiştir (YÖK, 1985: 120-128). Laiklik rejimine aykırı olarak ülkenin ekonomi, politik, sosyal ve hukuki temel kurallarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmayı hedefleyen ve bu hedef ve amaç için herşeyden önce siyasi düzen içinde din kurallarının hayata geçtiği şerii bir düzen kurmak, daha sonra da halifelik adı altında da siyasi düzen tanımaksızın tüm islam ülkelerini bir araya getirmek çabasında olan irticai kesimin ilk planda hayal gibi görünen bu çabası pek önemsenmemiş, hatta amacın Türkiye koşullarında varılamayacak bir hedef olduğu düşüncesi bu ögelere karşı çoğu zaman politik teşkilatları oy potansiyelleri olmaları sebebiyle tavize yöneltmiştir (Başbakanlık, 1983: 42).

Türkiye’nin maruz kaldığı diğer terör dalgaları gibi dış güçlerin desteğiyle ortaya çıkan dini motifli terörizm, 1980’li yıllarda kendini göstermeye başlamıştır. Uğur

Mumcu, Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Bahriye Üçoktan ve Ahmet Taner Kışlalı gibi laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ni savundukları için bir çok aydın dini eğilimli terör örgütleri tarafından katledilmişler (Özdemir, 2009: 98).

Marksist/Leninist terörizm de olduğu gibi Türkiye'de zaman içinde çok sayıda dini motifli terör örgütleri kurulmuştur. Hizbullah, Büyük Doğu İslami Cephesi (İBDA-C), Hilafet Devleti (HD), diğer bir adıyla İslami Cemiyetler Birliği (İCB), Kaplancılar, Ceyşallah Örgütü, Vasat ve Hizbuttahrir örgütleri örnek olarak gösterilebilir. Bu örgütler incelendiğinde gerçek amaçlarının bu olmadığı, arkasında farklı planların yapıldığı ve arkasında karmaşık ilişkilerin olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü islam dininde insanların öldürülmesi günahdır ve yasaklanmıştır. Müslüman bir kimsenin terörist olamayacağı gibi terörist bir kimsenin müslüman olamayacağı vurgulanmıştır (Gül, 2012: 125; Vural, 2006: 42).

2.2.3. Bölücü-İrkçı Terörizm

Terörizmin en tehlikeli çeşidi olan bölücü terör dini motifli, ekonomik veya ideolojik nedeni olan terörizmden farklıdır. Bölücü yani etnik teröristler temsil ettiklerine inandıkları, bölücü grubun politik amaçlarına hizmet etmek için eylem yaparlar. Bu terörist grupları gerilla savaşı yapan gruplarla benzerlik gösterirler. Marksist/Leninist veya ütopyacı terör gruplarından farklıdırlar (Özdemir, 2009: 93).

Türkiye'nin terörizm konusunda en fazla problem yaşadığı terör çeşidi etnik/bölücü/ırkçı terörizmdir (Barutçu, 2010: 17). Türkiye'de bölücülük ve ırkçılık eylemlerini 1800'lü yıllara kadar dayandırmak mümkündür. Bu dönemdeki bölücülük eylemleri ve Kürt isyanlarının iç sebebi zorunlu askerlik ve vergi olayları olduğu gibi dış sebepleri ise Fransız, Rus ve İngiliz kışkırtmaları olmuştur. Bu nedenle sadece 1806-1912 yılları arasındaki dönemde 12 Kürt isyanı, 1924-1940 yılları arasında yani Cumhuriyet döneminde ise 25 Kürt isyanı yaşanmıştır. 1950'li yıllardan sonra ise Anadolu'nun doğu ve Güneydoğu kesiminde ki aşiretlerin ileri gelenleri, yaşlı nüfusun sözde aydınları, medrese çıkışlı din görevlileri Molla Mustafa Barzani'ye duydukları hayranlıktan dolayı "*Kürt Milliyetçisi*" ideolojisini benimseyen Türkiye Devrimci Komünist Partisi (T-DKP)'nin çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Üniversitelerde eğitim gören doğu ve Güneydoğulu genç nüfus da Dev-Genç gibi Marksist/Leninist

örgütler içerisinde yerini almışlardır. Dolayısıyla bu dönemde, bölücülük/ırkçılık eylemlerinin aşırı uçlu sol örgütler içerisinde yürütüldüğünün söylenmesi mümkündür (Alkan, 2003: 5). İlerleyen zaman içerisinde Marksist/Leninist ve “Kürt Milliyetçisi” ideolojilerini benimseyen gruplar Devrimci Kültür Ocakları (DDKO) etrafında örgütlenmişlerdir. 12 Mart Muhtırası ile DDKO’lar kapatılmış ve faaliyetleri belirgin ölçülerde azaltılmıştır (Gül, 2012: 110).

1975’li yıllarda Türkiye’de Marksist/Leninist terörizm, terörü tırmandırırken bunlardan etkilenen Abdullah Öcalan Ankara’da üniversite öğrencileri içerisinde kadrolaşmaya giderek 1976 yılında Kürdistan Devrimcileri (KD) adlı grubu oluşturmuştur (Aydın, 1992: 39-44). Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Marksist/Leninist ideolojisi tabanında örgütlenme ve temel oluşturma eylemlerinde bulunan bu grup partileşme sürecine karar vererek 27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır’ın Lice İlçesi’nin Fis köyünde Kürdistan İşçi Partisi İsmiyle (PKK) kurulmuştur. Ondan bir yıl sonra Temmuz ayında Adalet Partisi Siverek Milletvekili Mehmet Celal Bucak’ın öldürülmesi eylemi ile de adlarını duyurmuşlardır (Birand, 1992: 93).

PKK terör örgütünün beslendiği asıl konu ise Kürt sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır (Baysal, 2015: 43). 1924 yılından bugüne kadar aşamalı olarak Kürt toplumuna yönelik artan baskıcı ve otoriter uygulamalar, PKK’nın üye kazanmada en çok kullandığı yöntemdir. Öyle ki Kürt toplumunun haklarını savunduklarını ifade eden tek otorite olduklarını iddia etmektedirler. Bunun en büyük nedenlerinden birisi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uzun yıllardır yaşanan problemin mutlak PKK, dolayısıyla “bölücülük” problemi olarak görülmesi ve bu bağlamda sert tedbirlerin alınmasıdır. Günümüzde bu düşüncenin yanında meselenin arkasında “Kürt Sorunu” olduğu görülse de problemin çözüm makamındaki otoritelerce kabul edilen görüş sorunun “bölücülük” sorunu olduğudur (Altun, 2010: 13).

2.3.TÜRKİYE’DE TERÖRİZMİN SEKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İktisat biliminde özellikle makro iktisatta bir devletin ekonomisi yalnızca mutlak ekonomik faktörlerle incelenmeye çalışılır. Fakat ekonominin, sadece ekonomik verilerle çözümlenecek kadar kolay bir yapısı yoktur. Ekonomik hayat son derece

karmaşık bir yapıya sahiptir. İktisat, bir çok iktisadi olay ve davranışların arasından ekonomiyi direk olarak etkileyen öğeleri ele alarak analiz yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle geleneksel iktisat, iktisadi analizlerde ekonomik hayatı etkilese de dolaylı olarak etkilediği için bu unsurları dışsal veya sabit kabul eder. Ancak bu dışsal veya sabit olarak kabul edilen unsurlar ekonomiyi derinden etkilen faktörler olabilir. Dışsal kabul edilen unsurlara, politik istikrar, adaletsiz yargı kararları, askeri darbe ve müdahaleler, ve terör eylemleri örnek olarak gösterilebilir. Bakıldığında ekonomi dışı gibi gözükse de bu unsurlar, ekonomi üzerinde ciddi etkilere neden olabilmektedir. Ekonomi, mutlak ekonomi politikaları ile yönetilebilen bir olgu değildir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin de, politik kararlardan, yargısal kararlardan, askeri darbe ve müdahalelerden, kurumlar arası çatışmalardan ve terörizm eylemleri gibi insanlık dışı faaliyetlerden etkilenmediği düşünülemez. Türkiye ekonomisinin sağlıklı analiz edilmesi için bu sayılan unsurların sabit kabul edilmemesi gerekmektedir. Aksi durumda ekonomiye yapılan yorumlar sağlıklı olmayacaktır. Parantezleri biraz daha genişletmek gerekirse ekonomi, sadece ekonomi politikaları ile yani para ve maliye politikaları, bankaların kredi politikaları, ihracat ve ithalat politikaları, hazinenin teşvik politikaları veya istihdam politikaları ile yönlendirilebilecek bir yapı değildir. Özellikle Türkiye’de, ekonomi politikalarının yanı sıra politik kararlar, adaletsiz hukuksal kararlar, askeri darbe ve müdahaleler ve terörizm ekonomik performansı belirlemede önemli belirleyici olmuştur (Özsağır, 2013: 760).

Bu bağlamda, globalleşmeyle birlikte finansal piyasaların entegrasyonu, terör gibi ekonomik belirsizlik yaratan eylemlerinin sonuçlarının uluslararası çapta ortaya çıkmasına neden olurken, sektörler üzerinde de etkileri kaçınılmaz olacaktır. Terör eylemlerinin ekonomik ve sosyal sonuçları, Türkiye’nin mali sistemin işleyişine ve milli ekonomiye hasar vermektedir. Bu kısım da terörizmin ulusal yani Türkiye ekonomisine etkileri sektörel bazda ele alınarak, terörizmin turizm sektörüne, hayvancılık sektörüne, tarım sektörüne ve finansal piyasalara etkileri incelenerek analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi

Turizm insanı baz alan ve amaç edinen bir uygarlık olarak, anlayış, sevgi, hoşgörü, barış, huzur ve güvenlik gibi değerlere dayanmaktadır. Eğer bir devlet şiddet eylemleri ile karşı karşıya ise haklı olarak turistler güvenliklerinden ve hayatlarından

endişe duyabilirler. Bundan dolayı ziyaret edecekleri yerlerden veya gitmek istedikleri ülkelerden vazgeçebilirler. Tabii olarak turistler gidecekleri yerlerde güvenliklerine hassasiyet gösterirler (Öztürk ve Çelik, 2009: 98). Turizm, birçok ülkenin döviz kaynağı olduğu gibi dünyanın en büyük sektörlerinden birisi olduğu söylenebilir (Drakos ve Kutan, 2003: 621). Turizm gibi bütün sektörler verimliliklerini kaybetmemek adına dünya üzerindeki tüm gelişmelere ve yeniliklere açık olmak durumundadırlar. Fakat bu değişimlerinin ve gelişimlerinin yanı sıra ne yazık ki önemli tehditler de beraberinde gelmektedir. Bu tehditler arasında belki de en önemlisi zaman, mekan ve yer tanımayan, etkilerinin sadece yaşanılan bölgede değil tüm dünyaya hissettiren terör olgusudur (Yeşiltaş vd., 2008: 176). Terörün turizmi hedef olarak görmesinin başlıca sebebi, turizmin mevcut ülkeye yaptığı ekonomik katkılarıdır (Öztürk ve Çelik, 2009: 98).

Ülkelerin iktisadi faaliyetleri içerisindeki payı gün geçtikçe artan, hızlı ve sürekli olarak gelişen bir sektör olan turizmin başta milli gelir, istihdam ve ödemeler dengesi olmak üzere ekonomi üzerinde birçok pozitif etkileri bulunmaktadır (Bulut, 2000: 71-86). Özellikle gelişmekte olan devletlerin yabancı döviz kaynaklarının başında gelir (Emsen ve Değer, 2004: 68). Ayrıca turizm yeni iş alanlarının kurulmasına, var olan iş alanlarının kapasitesinin artırılmasına, üretim ve tüketim miktarının artmasına, halkın gelir düzeyinin yükselmesinde önemli rol oynamakta ve kaynakların verimli kullanımı, sosyo-ekonomik olarak bölgesel kalkınma ve gelir dağılımının dengeli olmasını sağlamaktadır (Sezgin, 1995: 35-36).

Turizmin ekonomik katkılarından dolayı, turizm sektörüne elverişli devletler için sıkı rakabete dayalı bir sektör haline gelmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere turizm ekonomilerde önemli bir boyut taşımaktadır. Turizmin bu boyutu ülkede kargaşa oluşturarak sosyal, siyasi ve ekonomik krizi hedefleyen terörizmin, turizm endüstrisine yönelik girişimlerini arttırmasına neden olmaktadır. Turizm sektörüne yönelik terör eylemleri bir çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de zaman zaman meydana gelmektedir (Serçek G. ve Serçek S., 2016: 432).

Türkiye gelişen bir ülke olarak ciddi boyutlarda dış ticaret açıkları vermekte, bu açıktan doğan döviz ihtiyacının önemli bir bölümünü turizm sektöründeki gelirlere karşılamaktadır (Karagöz, 2016: 2). Son dönem Türkiye'nin uluslararası ilişkileri incelendiğinde Rusya ve Türkiye ilişkilerinin önemli bir ayağını turizm oluşturmaktadır.

Rusya, Almanya'dan sonra en fazla turisti Türkiye'ye göndermektedir. Ancak son dönemde Rus uçağının düşürülmesi ve Rusya dış işleri bakanının “terör nedeniyle Türkiye'ye gitmeyin” uyarısı gelen turist sayısında önemli dercede düşüşe neden olmuş ve Türkiye cari açığını etkilemiştir.

Tablo 1: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Kapama Payı

YIL	Dış Ticaret Açığı (DTA) \$	Turizm Geliri (\$)	Turizm Gelirinin DTA Kapama Payı (%)
1996	20.402.178	7.970.722	39,07
1997	22.297.649	9.233.503	41,41
1998	18.947.440	8.878.840	46,86
1999	14.084.047	7.069.293	50,19
2000	26.727.914	9.990.841	37,38
2001	10.064.867	13.450.127	133,63
2002	15.494.708	15.214.514	98,19
2003	22.086.856	16.302.053	73,81
2004	34.372.613	20.262.640	58,95
2005	43.297.743	24.124.501	55,72
2006	54.041.498	23.148.669	42,83
2007	62.790.965	27.214.988	43,34
2008	69.936.378	30.979.979	44,3
2009	38.785.809	32.006.149	82,52
2010	71.661.113	33.027.943	46,09
2011	105.934.807	36.151.328	34,13
2012	84.066.659	36.776.645	43,75
2013	99.858.613	32.308.991	32,35
2014	84.508.918	34.305.903	40,59
2015	63.268.398	31.464.777	49,73
2016	55.995.686	22.107.440	39,48

Kaynak: TÜRSAB, Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri İstatistikleri

Tablo 1'e bakıldığında ekonomik krizlerin yaşandığı 2001 ve 2009 yıllarında ticaretin daralması nedeniyle turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payı yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Kriz dönemleri dışında ise dalgalı bir seyir izlemekle birlikte çok önemli bir paya sahiptir. 2016 yılında 55.995.686 \$ dış ticaret açığı varken, 22.107.440 \$ turizm geliri vardır. Bu gelirle birlikte dış ticaret açığını kapama payı yüzde 39.48 olmuştur. 2015 yılı ile kıyaslandığında turizm gelirlerinin ciddi oranlarda düştüğü görülmekte olup dış ticaret açığının kapanmasında yüzde 10.25'lik bir azalma görülmektedir. Bu azalmanın başlıca sebepleri arasında Türkiye'nin son

dönemlerdeki ciddi terör saldırılarına maruz kalması ve ülkenin içinde bulunduğu sınır ötesi politikalar gösterilebilir.

Türkiye gibi gelişmekte olan devletlerin ekonomi payının büyük bir kısmına sahip olan turizm sektörü terör eylemlerine ve şiddet olaylarına karşı oldukça duyarlı olabilmektedir (Neumayer, 2004: 278). Turistlerin şiddet eylemlerine karşı hassas davranması ve turizmin ekonomiler için önemli bir yer tutmasından dolayı, ekonomileri hasar uğratmak adına terörizmin turizm sektörüne doğrudan hedef alması olağandır. Nitekim Türkiye’de de başta PKK ve Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) olmak üzere çeşitli terör örgütleri çok sayıda eylem gerçekleştirmiş ve bu eylemlerin bir kısmında direk olarak turizm endüstrisini hedef almıştır (Karagöz, 2016: 8).

Tablo 2: Turizm Geliri ve Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Turist Sayısı

Yıl	Turizm geliri (\$)	Yurt dışında ikamet eden yabancı ziyaretçi sayısı	Kişi başı ortalama harcama (\$)
2001	7 386 246	11 276 531	655
2002	9 235 506	12 921 982	715
2003	10 141 116	13 701 419	740
2004	13 061 118	17 202 996	759
2005	15 725 813	20 522 621	766
2006	13 918 757	19 275 948	722
2007	15 936 347	23 017 081	692
2008	19 612 296	26 431 124	742
2009	19 063 702	27 347 977	697
2010	19 110 003	28 510 852	670
2011	22 222 454	31 324 528	709
2012	22 410 365	31 342 464	715
2013	25 322 291	33 827 474	749
2014	27 778 026	35 850 286	775
2015	25 438 923	35 592 160	715
2016	15 991 381	25 265 406	633

Kaynak: TÜİK, Turizm İstatistikleri (2016)

Turizm sektörünü, terör eylemlerinin ve şiddet saldırılarının nasıl etkilediğini görebilmek için terörün arttığı yıllarda Türkiye’ye gelen turist sayılarının ve gelirlerinin incelenmesi gerekmektedir. Tablo 2’ye bakıldığında ise Türkiye’yi ziyaret eden turistlerin ve elde edilen turizm gelirlerinin genel olarak arttığı görülmektedir. Ancak

terör eylemlerinin arttığı yıllara bakıldığında yani 2006 ve 2016 yıllarında azalışların yaşandığı görülmektedir.

2000 yılından itibaren yüksek oranlarda artış gösteren turist sayısı 2003 yılında İstanbul'da sinagog, HSBC Bank'ın Genel Müdürlüğü'nde ve İngiliz Konsoloslugu'ndaki bombalı saldırılar dünya medyasında yakından takip edilmiş ve bir önceki yıla oranla turist sayısındaki artış düşmüştür. 2005 ve 2006 yıllarında ise artan terör eylemleri özellikle turizm endüstrisini hedef almış hem turist sayısında hemde turizm gelirlerinde azalma görülmüştür. Teröristlerin Antalya'da gerçekleştirdiği bombalı saldırı sonucunda sadece Antalya'da rezervasyonlarda yüzde 40'a varan iptaller yaşanırken günlük kayıp 903 bin dolar civarında olmuştur (Karagöz, 2016: 9-10). 2015 yılında Türkiye sınırını ihlal ettiği için Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından düşürülen Rus uçağı, iki ülke arasındaki diplomatik gerginliğe neden olmuş, ekonomi ve turizm sektörünü de ciddi derece etkilemiştir. Söz konusu yılda artan terör eylemleri ve 2016 yılında meydana gelen terör saldırılarıyla birlikte, terör odaklarının planladığı darbe girişimi ekonomiyi ciddi derecede etkilerken turist sayısında ve turizm gelirlerinde ciddi kayıplara neden olmuştur.

Terör saldırılarının arttığı yıllarda hem Türkiye'yi ziyaret eden turist sayılarının, hem de turizm gelirlerinin azalmasına neden olarak turizm endüstrisi negatif olarak etkilenmektedir. Fakat bu etkinin kısa vadeli olduğu görülmektedir. Terör eylemlerinin arttığı yıllardaki turist sayılarının düşüşü bir sonraki yıl değişerek artışa dönüşmektedir. Bu durum turistlerdeki güvensizlik algısının kaybolması ve terör eylemlerinin yaşanmamasından kaynaklanmaktadır. Böylece turizm endüstrisi hızlı bir toparlanma sürecine girmektedir (Güzel ve Cömert, 2007: 658). Turizm sektörünün daha hızlı toparlanması için imaj çalışmaları, tanıtım ve kampanyalar yapmak anlamlı ve olumlu olacaktır. Ancak terör faaliyetlerinden önce turizm bölgelerinde güvenlik önlemlerinin alınması ve arttırılması gerekmektedir. Maruz kalınan terör saldırılarının bunalıma dönüşmemesi için üye ve yöneticilerini önceden belirlenmiş bir kriz yönetim ekibi ve kriz planı hazırlanarak, bu saldırıdan etkilecek hedef kitle ve noktalarının belirlenmesi gerekmektedir (Taner, 2000: 96).

2.3.2. Tarım ve Hayvancılık Sektörü Üzerindeki Etkisi

Terörizmden etkilenen bir diğer sektörde tarım ve hayvancılık sektörüdür. Ocak 2013 tarihli TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon'un Taslak Raporu'na göre, PKK terör örgütü tarafından uygulanan bir politikanın da vatandaşların geçim kaynaklarını ortadan kaldırarak halkı örgüte mecbur etme olduğu ifade edilmiştir. Yine bu rapora göre terörle mücadele esnasında yaşanan köy boşaltma eylemleri ve buna bağlı olarak oluşan göç hareketlerinin de ciddi bir sorun alanı olduğu anlaşılmaktadır. Halkın bir bölümü terör örgütlerinin baskısı bir bölümü de terörle savaşan birimlerin mücadelesi gereği ve zorlamaları nedeniyle vatandaşların kendi köy ve evlerini bırakarak en yakın şehirlere veya akrabası olduğu herhangi bir şehre göç etmeleri gerekmiştir (Alp, 2013: 15-16). Terörle mücadele esnasında köylerin ve mezraların boşaltılması veya tampon bölge olarak kullanılması, burada faaliyet gösteren tarım ve hayvancılığa ciddi derecede engel olmaktadır. Bu bölgedeki halkın geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık, terör nedeniyle olumsuz etkilenmekte hayvansal ve bitkisel üretim azalmakta, bu durum tüketiciye yansımakta, böylece üretici ve tüketici olumsuz olarak etkilenmektedir (Gür, 2014: 31).

Sadece terör ve hayvancılık sektörü arasındaki ilişkinin ekonomik boyutu incelendiğinde ekonomik krizlerin içerisinde hayvancılık sektörünün önemli bir yeri vardır. Bu durumun üç temel nedeni bulunmaktadır, birincisi ufak bir yatırımla yüksek derecede katma değer elde edilmesi, ikincisi düşük maliyetlerle istihdam olanağının sağlanması ve sonuncusu da tarımsal ve kırsal nüfusun sonucunda var olabilecek işsizliğin azaltılması şeklinde sıralanabilir (Serpen, 2007: 2). Ekonomi açısından bu derece önemli olan hayvancılık sektöründe önemli bir yere sahip olan meraların ve otlakların terör sebebiyle kullanılamaması, işsizlik, verimsizlik ve kaynak israfına neden olmaktadır. Halbuki meraların terörsüz, kontrollü ve yüksek seviyede açılması bölge vatandaşlarının katma değeri fazla hayvancılık sektörünün gelişmesine ve iktisadi alanda güçlenmesine imkan sağlayacaktır (Öztürk ve Çelik, 2009: 97).

Yalnızca tarım ve terör arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, terörün tarım üzerinde ciddi bir etkisi görülmezken, terör nedeniyle sınır bölgelerindeki tarıma uygun arazilere mayın döşenmesi ve bu bölgelerdeki halkın göç ettirilmesi tarımı olumsuz

olarak etkilemektedir (Peçe, 2013: 46). Terörizmin tarım sektörünü etkilemediği gibi bir sonuç gözükse de terör eylemlerinin olmaması durumunda terör bölgesinin cazibesi artacak verimlilik ve zenginlik çok farklı olacaktır (Öztürk ve Çelik, 2009: 97).

Örnek olarak, Doğu Anadolu Bölgesini ele aldığımızda, en temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Bölgedeki bu sektör besin ihtiyacının karşılanması, önemli bir istihdam alanı oluşturması ve ihracat potansiyeli ile ekonomiye ciddi katkı sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi tarımda istihdamın en yoğun olduğu bölgelerden birisi olduğu halde aynı zamanda tarımsal verimliliğin en düşük olduğu bölgelerdendir. Son zamanlarda yaşanan terör eylemleri, bölgedeki halkın yaklaşık yüzde 80'inin geçimini sağladığı hayvancılığa ciddi zarar vermiştir. Yıllarca devam etmekte olan ve hala bütün şiddetiyle devam eden terör, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde en temel ekonomik faaliyet olan tarım ve hayvansal üretim, kırsalda faaliyet gösteren tarım işletmeleri güvenlik nedeniyle yıllar içerisinde tasfiye olmuş ve halkın köylerini boşaltması nedeniyle ciddi zarar görmüştür. Ayrıca PKK terör örgütü elemanlarının yaz aylarında hayvanlarını otlatmak için meralara çıkan hayvan sahipleri için büyük risk oluşturmaktadır. Korku, şiddet ve tehditle beslenen terör gruplarından masum halk da zarar görmektedir. Yayla ve mera hayvancılığı yapanların hayvanlarının çalınması, elinden zorla alınması ve can güvenliğinin olmaması gibi nedenlerden dolayı bölge halkı geçim kaynaklarından zorunlu vazgeçmek durumunda kalırlar. Böylelikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan bölge halkı terörizmden direk etkilenmekte ve bu bağlamda iç göçe ve birçok sosyal soruna neden olmaktadır. Bakıldığında bölge halkı için mücadele verdiklerini söyleyen PKK terör örgütü aslında onların düşmanı olduğu, onlara ihanet içinde olduğu bölgedeki tarımsal ve hayvansal üretimin düşüşünden ve devamında oluşan fakirlik, işsizlik ve göçten anlaşılmaktadır (Alp, 2013: 16; Şen, 2015: 41-42).

Aslında tarım ve hayvancılık sektörüyle terör arasında çift yönlü ve ters orantılı bir ilişki vardır. Terörün çoğalması ve kırsal alanlarda fazlalaşması tarımı ve hayvancılığı sekteye uğratarken, diğer yandan tarım ve hayvancılığın azalmasıyla işsizlik artmakta ve umutsuz halk terör gruplarının bir üyesi haline gelmektedir. Geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılığın azalmasından dolayı doğal olarak bölgede yaşanan iç göçün en büyük nedenlerindendir. Meraların ve köylerin yavaş yavaş kapanması batıya göçü arttırmış, kırdan kente plansız göçler bir çok sorunun temelini

oluşturmuştur. Bu kısır döngü içerisinde en çok etkilenen maalesef masum vatandaşlar olmaktadır (Şen, 2015: 42).

2.3.3.Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi

Finansal piyasalar, devletlerin ekonomik, siyasi ve sosyal sahalarında ortaya çıkan gelişmelerden çabuk bir şekilde etkilenen piyasa çeşididir. Finansal piyasaların mevcut durumlarının etkileme derecesi belirsizliğe bağlıdır, belirsizliği ise ortaya çıkaran önemli oluşumlardan birisi de terörizmdir (Algan vd., 2016: 624). Günümüzde küreselleşmenin hızla artması ve gelişmesi finansal piyasaları da etkileyerek küresel bir boyut kazandırır. Bir ülke içinde meydana gelen bir olayın finansal etkileri sadece o ülke sınırları içinde kalmayıp etkinin boyuta göre tüm dünyanın finans piyasalarında yankı uyandırabilmektedir. Bu olaya en iyi örnek ABD’de gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları gösterilebilir. Bu terör saldırısından başta Amerika olmak üzere, dünya genelinde dışa kapalı birkaç ülke hariç tüm ülkelerin finansal piyasalarını etkilenmiş ve uzun yıllar bu etki devam etmiştir (Peçe, 2013: 47). Saldırlardan sonra Paris, Amsterdam, Frankfurt, Londra, Toronto, Hong Kong, İtalya, İsviçre borsaları New York Borsası’ndan daha fazla etkilenmiştir. Bu da uluslararası terörizmin taşıma etkisinin diğer ülkelerini de etkilediğinin kanıtı olarak gösterilebilir (Gökbunar R.ve Gökbunar A., 2010: 109).

Amerika’da gerçekleştirilen bu terörizm saldırısı Amerikan ve dünya piyasaları üzerinde etkileri önemli olmakla birlikte, tarihsel perspektifte tek etken olmadığı görülmektedir. Son dönemlerde finansal piyasalar daha esnek bir yapıya sahiptir. Düzenleyici otoriteler şoklara karşı küresel finansal sistemde bankacılık krizini önlemek için piyasalara yeteri kadar para arz etmek suretiyle mantıklı bir tepki göstermişlerdir. Borsa fiyatları, terörizmin ekonomi üzerinde etkisi hakkında bilgi veren bir oluşumdur. Terörizm iki türlü etkili olur. Birincisi beklenen kar miktarlarında, güvenlik maliyetlerinin artması ve tüketicinin terör paniği sonucu daha az harcama yapması nedeniyle düşüş meydana gelir. İkincisi ise firmaların gelecekte pazardaki yeriyile ilişkili belirsizliği arttığı sürece riske karşı ayrılmış olan değer daha fazla olmaktadır (Chen ve Siems, 2004: 363).

Terörizmin Türkiye'nin finansal piyasa yapısı üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz: (1) Enflasyon ve değer kaybı korkusuyla ülke parasına olan güvenin kaybolması, (2) fonların verimli kaynaklardan verimsiz kaynaklara doğru yönlendirilmesinin teşvik edilmesi, (3) finansal sistemin kontrol mekanizmasının olumsuz yönde etkilenmesi (Peçe, 2013: 47). Terör saldırılarındaki artış ile birlikte, spekülasyon bilgilerin de hızla artması ve yayılması belirsizliği arttırarak riskin yükselmesine ve beklenen gelirin azalmasına neden olmaktadır. Ancak finansal sistem bu tür eylemlerin olumsuz etkilerinden kısa sürede kurtulabilmektedir (Algan vd., 2016: 624).

Türkiye'de terör eylemleri birçok ve değişik örgütler tarafından gerçekleştirilmektedir. Son zamanlarda artan El-Kaide, DHKP/C, PKK, KCK gibi birçok terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen terör faaliyetleri ile ekonomik yapı arasındaki etkinin incelenmesi gerekmektedir. Yıllarca Türkiye'de devam eden terör eylemlerinin büyük bir bölümünün eylem planlarında ekonomik hedeflerin bulunması, bu eylemleri daha çok dikkat çeker hale getirmektedir. Terör eylemleri ve terörizme hizmet amaçlı her türlü faaliyet, piyasalarda risk ve belirsizlik unsuru oluşturarak finansal sistemi negatif yönde etkilemektedir. Terör olayları güvensizliği ve belirsizliği ciddi bir biçimde etkilemekte, toplumda davranış ve beklentilerde değişikliklere neden olarak devletlerin ekonomik oluşumları üzerinde olumsuzluklar yaratmaktadır. Türkiye'de terör olaylarının finansal piyasalar üzerinde etkisine bakıldığında, terör eylemlerinin finans piyasası arasında ortalama getiri bakımından nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Fakat meydana gelen terör eylemlerinin turizm ve finans gibi duyarlı sektörlerde getiri oynaklığını etkilemektedir. Özetle, terör eylemleri Türkiye'de gıda, turizm ve temel meteryaller gibi alanlarda oynaklığı arttırmak yoluyla belirsizliğe neden olmaktadır (Algan vd., 2016: 624-631).

2.4.LİTERATÜR TARAMASI

Terörizmin, ülkelerin ekonomilerini etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa hangi boyutta olduğu yıllarca tartışılmaktadır. Yapılan ampirik çalışmada, Abadie ve Gardeazabal (2008)'e göre, ekonomik sonuçlar üzerinde terörizmin çok büyük etkisi olduğu belirtilmiştir. Becker ve Murphy (2001) ise tam tersi bir sonuca ulaşarak terörizm eylemlerinin ülke ekonomilerinin sadece küçük bir bölümünü etkilediğini

vurgulamışlardır. Sandler ve Enders (1996), Enders ve Sandler (2000, 2004) ise terörizm ve ekonomi arasında güçlü bir ilişkiye çalışmalarında dikkat çekmişlerdir. Rossi-Hansberg (2004) çalışmasında, terör tehdidinin bölge kalkınmasını olumsuz etkileyerek verimliliğin düşmesine neden olacağını ifade ederken, benzer bir şekilde Blomberg ve Sheppard (2007) terörizm tehdidinin şehirleşmeyi olumsuz etkilediğini savunmuşlardır. Bae ve diğerleri (2005) ile Gordon ve arkadaşları (2005) çalışmalarında terörden dolayı kullanılamaz hale gelen yol ve köprülerin ekonomilere ağır maliyetler yüklediğini belirtmektedirler. Yine terörizmin yatırımlara, turizme, hayvancılığa, sermaye piyasalarına, sigorta ve şirket güvenliği gibi sektörlerle ve iş hayatına etkisini inceleyen Larobina ve Pate (2009), tüm bu sektörlerde kalıcı ve uzun vadeli olmasa bile terörizmin olumsuz sonuçlarına rastlamışlardır. Schneider ve diğerleri (2009)'a göre ise ekonomik büyüme üzerinde terörizmin etkisi kısa vadelidir.

Terörizm, ekonomik açıdan birçok maliyetlere yol açmaktadır. Lenain ve diğerleri (2002) kamu sektöründeki ve özel sektördeki güvenlik harcamalarının verimli yatırımları dışladığını, işgücü ve sermaye masraflarını artırdığını, araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımların güvenlik ve savunma alanlarına kaydığını savunmuşlardır.

Küresel güvenlik ve ekonomik refah arasındaki ilişkiye dikkat çeken ve serbest ticaretin tüm kişilerin ve özellikle kötü durumda olanların refah düzeyinin arttıracığını ifade eden Zoellick (2001), tüm devletlerin terörle mücadele ederken ekonomik entegrasyonun ve serbest ticaretin olması gerektiğini savunmaktadır. Yine Nitsch ve Schumacher (2004)'in 1990-1993 yıllarını ve 200 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, terörist eylemlerin ticaret oranlarını azalttığı belirtmişlerdir.

Terörün ekonomik etkisini inceleyen Eckstein ve Tsiddon (2004) çalışmalarında, terör eylemlerinin yatırımları azaltarak gelir ve tüketimi uzun vadede azaltacağını öngörmektedir. Çalışmadaki diğer sonuç ise herhangi bir terör saldırısıyla karşı karşıya kalan hükümet, terörü azaltmak ve güvenliği sağlamak amacıyla vergilere başvuracağı varsayılarak uzun vadede düşük çıktı, düşük sermaye ve düşük tüketim değişikliği yönünde belirsizlik olacağını vurgulamaktadırlar.

Blomberg ve diğerleri (2004), terörizmin ekonomik büyümeye üzerinde etkisini inceleyen kapsamlı çalışmalarında 177 ülke ekonomisini, 1968-2000 yılları arası terör parametreleriyle ele almışlardır. Yapılan çalışmada terörün ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Öyle ki bir ülke her yıl terör eylemlerine maruz kaldıysa eğer, %1,587 oranında ekonomik büyümenin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç bütün ülkeler adına ortalama bir sonuç olarak kabul edilmiştir. Yine Tavares (2004), 1987-2001 yıllarını kapsayan terör maliyetlerinin kişi başına GSYH'ya etkisini incelenmiştir. Çalışmada terörün kişi başı GSYH üzerinde %0,038 oranında, az fakat olumsuz etkisi olduğu görülmektedir.

Benzer bir çalışma Gaibuloev ve Sandler (2008) tarafından yapılmıştır. 18 Batı Avrupa ülkesi için 1971-2004 dönemine ait yıllık veriler kullanarak terörizmin ekonomik büyümeye etkisini incelemiştir. Yapılan çalışmaya göre yurtiçi terörizme göre uluslararası terörizmin olumsuz etkisi daha fazla olmaktadır. Uluslararası terör eylemlerinde meydana gelen ek bir artış ekonomik büyümeyi %0,4 oranında azalttığı tespit edilmiştir.

Literatürde dikkat çeken diğer bir çalışma ise Bask Bölgesinde Abadie ve Gardeazabal'ın (2003) yapmış olduğu çalışmadır. Bask Bölgesi dikkate alınarak terörizmin olmadığı şartlardaki ekonomik veriler alınarak sanal bir Bask Bölgesi oluşturulmuştur. Oluşturulan sanal bölgeye ekonomiyi etkileyecek veriler girilerek iki bölgedeki değişimler izlenmiştir. 1975 yılından itibaren on yıllık dönemi kapsayan çalışmada, terörün olmadığı sanal bölgenin GSYH'sının % 10 daha fazla olduğu görülmüştür. Terörün fazla olduğu dönemlerde fark % 12'ye kadar çıkmış, az olduğu yıllarda ise % 7-8 civarına kadar düştüğü görülmüştür.

Richardson ve Samarasinghe (1991), 1983-1988 döneminde Sri Lanka'daki silahlı çatışmaların toplam ekonomik maliyetinin yaklaşık 4,2 milyar dolar olduğunu veya 1988'deki GSYH'sinin yüzde 68'ine karşılık geldiğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Arunatilake ve diğerleri (2001), Sri Lanka'nın 1983-1996 dönemindeki silahlı eylemlerin maliyetinin ise 1996 yılı GSYH'sinin iki katına karşılık geldiğini ifade etmektedir. Yine Imai ve Weinstein (2000), geniş çerçeveli bir iç savaşın, dar bir bölgedeki iç savaşa göre beş kat daha fazla maliyetli olduğunu belirtmişler ve 100 den

fazla ülkeyi dahi ettikleri çalışmalarında, iç savaşın GSYH büyüme oranını % 1,25 azalttığını ortaya koymuşlardır (Ağır ve Kar, 2010).

Barth ve diğerleri (2006), 152 ülkenin 1970-2003 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak terörün ekonomik büyüme ve sermaye birikimine etkileri incelenmiştir. Panel veri analizine göre yapılan bu çalışmada terör faaliyetlerinin ekonomik büyüme dinamizmini negatif yönde etkilediğini ve böylece sermaye bileşenlerinin de negatif etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Persitz (2007), İsrail’de terörün olduğu ve olmadığı durumu, 1980-2003 dönemi verilerini kullanarak VAR analiziyle karşılaştırmıştır. Değişken olarak, kişi başına düşen GSYH, özel nihai tüketim harcamaları, yatırımlar, kamu harcamaları, ihracat, ithalat, nüfus yoğunluğu ve sektörlere göre GSYH oranı kullanmıştır. Analiz sonucuna göre, 1994’ten sonra Filistin’in şiddet eylemlerinin olmaması durumunda ülkenin 2003:03 dönemindeki kişi başına GSYH oranının yüzde 8,6 daha fazla olabileceği sonucuna ulaşmıştır (Korkmaz vd., 2017).

Gaibuloev ve Sandler (2009) çalışmalarında 1970-2004 dönemine ait yıllık verileri kullanarak 42 Asya ülkesi için terör eylemlerinin ve çatışmaların kişi başına gelir artışı üzerindeki etkisini panel veri analizi yaparak ölçmüşlerdir. Yapılan çalışmaya göre, bir milyon kişi başına düşen her ilave terör eylemi, kişi başına düşen gelir artışını % 1,5 oranında azaltmaktadır. Yine diğer bir çalışmada Gaibuloev ve Sandler (2011), 51 Afrika ülkesi için 1970-2007 dönemini kapsayan verileri kullanarak, panel veri analiziyle uluslararası terör eylemlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisini incelediklerinde, anlamlı bir negatif etki bulmuşlardır.

Araz ve diğerleri (2009), Türkiye’de terör eylemleri ile ekonomik faaliyetler arasındaki asimetrik ilişkiyi 1987-2004 yılları arasındaki üçer aylık veriler bazında doğrusal olmayan tahmin teknikleri kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre terör eylemleri ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkinin ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde farklı şekillerde meydana geldiği görülmektedir. Genişleme dönemlerinde terör eylemlerinin ekonomi üzerinde negatif etkisinin oldukça güçlü olduğu tespit edilmiştir.

Öcal ve Yıldırım (2010), terör eylemlerinin ekonomik büyümeye olan etkisini, Türkiye'nin iller düzeyinde hazırlanmış 1987-2001 dönemi verilerini kullanarak coğrafi ağırlıklı regresyon yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucuna göre, terör faaliyetlerinin büyüme üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı gözlemlenmiştir.

Bloomberg ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışmada ise 46 Safraaltı Afrika ülkesi için 1968-2004 dönemi verileri ele alınarak panel veri analizi yapılmıştır. Bu çalışmada terörizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Bu bölgeler dünyanın diğer bölgelerine göre daha az teröre maruz kalmalarına rağmen terörün büyüme üzerindeki olumsuz etkisi daha güçlüdür. Diğer bir deyişle petrole bağımlı ekonomilerin terör saldırılarına karşı direncinin daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

Llusa ve Tavares (2011), 187 ülkenin 1970-2007 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak, terör eylemlerinin ekonomik maliyetini farklı makroekonomik büyüklükler temelinde ölçmüşlerdir. Panel veri analizi yapılan bu çalışmada, özel tüketim ve yatırım harcamalarını daraltan terör eylemlerinin, kamu tüketimi ve ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Büyüme ve ulusal terör eylemleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Gries ve diğerleri (2011), Fransa, Almanya, İngiltere, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İtalya gibi yedi ülke için 1950-2004 dönemi verilerini kullanmışlardır. Hsiao-Granger yaklaşımı ile bir zaman serisi analizi yapılan çalışmaya göre bu ülkelerde kaydedilen büyüme, terör eylemlerinin fırsat maliyetini arttırarak politik şiddet kullanımının azalmasını mümkün kılmaktadır. Analizde terörün göstergesi, terör eylemlerinde yurtiçinde ölen ya da yaralanan kişi sayısı, büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasılda kaydedilen artış ele alınmıştır.

Terörün makroekonomik etkilerini inceleyen Caruso ve Schneider (2011), 12 Batı Avrupa ülkesini içeren 1994-2007 dönemi verilerini de alarak Panel veri analizini uyguladıkları çalışmada, kişi başına düşen gelir, işsizlik, genç işsizlik ve enflasyon gibi değişkenler kullanılırken, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik ile terör eylemleri arasında negatif ancak terör eylemleri ile genç işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Freytag ve diğerleri (2011), terörün makroekonomik etkileri kapsamında 1971-2007 dönemi için 110 ülke üzerinde panel veri analizi yapmışlardır. Kişi başına düşen GSYH, tüketim düzeyi, ticari açıklık, yatırım, siyasi istikrarsızlık, reel GSYH içinde kamunun büyüklüğü ve din gibi değişkenlerin kullanıldığı analizde ülkelerin terörizmi azaltmaları için ekonomik büyüme ve kalkınma düzeylerinin yüksek olması gerektiği tespit edilmiştir.

Meierrieks ve Gries (2012), terör eylemlerinin büyüme üzerindeki etkisini ölçmek için 1970-2007 dönemi verilerini ele alarak 18 Latin Amerika ülkesi için panel nedensellik analizi yapmışlardır. Bu çalışmada terör eylemlerinin göstergesi olarak hayatını kaybeden insanlar alınmış, büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın artış oranı alınmıştır. Yapılan çalışmaya göre büyüme ile terör eylemleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür.

Gaibuloev ve Sandler (2012), büyüme performansı ve terör eylemleri arasındaki ilişkiyi göstermek için 99 ülkenin 1970-2009 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi yapmışlardır. Dünyayı beş bölgeye ayıran bu çalışmada terör eylemlerinin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemediği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle ele alınan bu ülkeler terör eylemlerinin büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini giderecek sisteme sahip oldukları belirtilmiştir.

Meierrieks ve Gries (2013), 160 ülkeye ait 1970-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak terör eylemleri ile büyüme arasındaki ilişkiyi mekân boyutunun yanı sıra zaman boyutunu da (Soğuk Savaş ve sonrası) ele alarak incelemiştir. Panel veri analizi yöntemiyle yapılan bu çalışmaya göre, zaman boyutu bağlamında Soğuk savaş döneminde nedensellik ilişkisi, büyümeden teröre doğru iken savaştan sonra ise bu ilişki tersine dönmüştür.

Shahbaz (2013), büyüme ve terör eylemleri arasındaki ilişkiyi ülke özelinde inceleyen bir çalışma yapmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımı ve VECM Granger nedensellik yaklaşımı ile Pakistan için kurulan iki değişkenli modelde, büyüme, terör ve enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Diğer bulgular ise, kısa vadede terörden büyümeye doğru giden tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, uzun vadede büyüme, terör faaliyetlerinin düzeyini belirleyen unsur olduğu,

enflasyonun terör faaliyetlerini harekete geçirdiği ve son olarak da devam ettirilebilir bir düşük enflasyon ortamının, terör eylemlerini azaltacağı sonucuna varılmıştır.

Altay ve diğerleri (2013), 1996-2010 dönemine ait verileri kullanarak Ortadoğu da yaşanan terörizmin ülke ekonomileri üzerine etkisini incelemiştir. Panel veri analizi yöntemine başvuru yapılan çalışmada Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır araştırma kapsamına dâhil edilirken, değişken olarak ithalat, ihracat, turizm, işsizlik, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kişi başına milli gelir kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre terör başta turizm olmak üzere modele dâhil olan tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir.

Alp (2013), terörün ekonomik etkilerini ve bu kapsamda terörün yatırımlar, tüketim ve tasarruf düzeyi, tüketici davranışları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dış ticaret, turizm, menkul kıymet piyasaları, milli gelir ve büyüme, bütçe ve son olarak da tarım ve hayvancılık üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yapılan çalışmaya göre terör işlem maliyetlerini yükseltmekte, yatırımları azaltmakta, kamu harcamalarını arttırmakta ve turizm sektörünü baltalamaktadır. Tarım ve hayvancılığı olumsuz etkileyen terör, gelir kalemlerinde yaşanan düşüşler ile gider kalemlerinde ortaya çıkan artışlar devlet bütçesi üzerinde yük oluşturmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları ve menkul kıymet piyasalarını negatif yönde etkileyen terör ülkenin ekonomik büyümesini yavaşlattığı tespitinde bulunmuştur.

Polat ve Uslu (2013), 1970 ve 2010 yılları arasındaki dönemde yeni kurulan ve kapanan şirketlerin sayısı ile 1987-2001 yılları arasında şehir bazında GSMH verileri kullanılarak, Türkiye’de il ekonomileri üzerindeki terörizmin dolaylı maliyetlerini incelemiştir. Dinamik ve statik panel veri tahminlerine göre yapılan bu analizde, terör eylemlerinin, etkilenen şehirlerdeki kapalı şirketlerin sayısına önemli bir etkisi olmamasına rağmen, 3 yıl sonra üretim düzeyini ve yeni şirketlerin kurulmasını önemli ölçüde azaltmakta olduğu sonucuna varmışlardır.

Peçe (2013), terörün orta doğu ülkeleri üzerinde ekonomik etkilerini, Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan’ı temel alarak incelemiştir. 2003-2010 yıllarını kapsayan çalışmada, mal ve hizmetler ithalatı, mal ve hizmetler ihracatı, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla, ülkeyi ziyaret eden turist sayısı, doğrudan yabancı yatırımları,

işsizliğin toplam işgücüne oranı ve gayri safi yurtiçi hâsıla değişkenlerini kullanarak Panel Veri Analizi yapmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, terörün bütün bağımlı değişkenler üzerinde olumsuz etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Akıncı ve diğerleri (2014), terör eylemlerinin etkisiyle eflasyonist baskıların büyüme üzerinde etkilerini incelemek amacıyla 30 az gelişmiş, 77 gelişmekte olan ve 45 gelişmiş toplam 152 ülke üzerinde 2002-2011 dönemi verilerini kullanarak iki aşamalı en küçük kareler analizi yapmışlardır. Yapılan çalışma sonuçlarına göre, üç ülke grubunda da terör eylemlerinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görülmüştür. Bu etki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha güçlüdür.

Mehmood (2014), Pakistan örneği ile terörizm ve makroekonomi arasındaki ilişkiyi, 4500 terör eylemini kapsayan bir örnek üzerinde Yarı Yapısal VAR, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Dürtü Tepki İşlevleri ve Granger-Nedensellik testleri ile 1973-2010 dönemini kapsayan veriler ile incelemiştir. Yapılan çalışmaya göre, toplu olarak terörizmin gerçek milli gelirinin yaklaşık % 33,02'si bir maliyete sahip olduğu, yani terörün Pakistan'ı her yıl kişi başına gerçek GSYH büyümesinin % 1'i kadar maliyetine tabi tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kurt ve Karagöl (2015), düşük ve yüksek gelire sahip ülkeler üzerinde 1989-2002 dönemine ait verileri kullanarak terörün makroekonomik etkilerini panel veri yöntemiyle incelemişlerdir. Değişkenler olarak büyüme oranı, sabit sermaye oluşumu, savunma harcamaları, terör olaylarının sayısı ve nüfus artış oranını aldıkları analizde, savunma harcamalarının ve terörün ekonomik istikrarsızlığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Korkmaz vd., 2017).

Bilgel ve Karahasan (2016), yaptıkları çalışmalarında Türkiye'deki PKK terörünün ekonomik etkilerini nedensel bir çerçevede tahmin etmeyi amaçlamışlardır. PKK terörü ortaya çıkmadan önce kişi başına düşen GSYH'yı üreten bir sentetik kontrol grubu oluşturulmuş ve 1955-2008 döneminde, gerçek Türkiye terörü GSYH ile sentetik Türkiye terörü GSYH karşılaştırılmıştır. 1988-2008 dönemi aralığını ele alan bu analiz sonucuna göre, kişi başına düşen GSYH'nin, PKK terörüne maruz kalmasa ortalama yıllık 1,585 dolar daha yüksek olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Barut ve diğlerleri (2016), Türkiye’de çözüm sürecinin TRC 2 (Diyarbakır ve Şanlıurfa) bölgesine ekonomik etkilerini incelemiştir. 2009-2014 dönemine ait verileri kapsayan bu analizde ihracatçı firma sayısı, ithalatçı firma sayısı, dış ticaret verileri, kamu yatırımları, banka sayıları ve mevduat toplamı, tarımsal üretim verileri ve istihdam verileri ele alınmıştır. Çalışmanın bulgularına göre ise bu dönemde TRC 2 bölgesinin çözüm sürecinden genel olarak olumlu etkilendiği tespit edilmiştir.

Estrada ve diğlerleri (2016), 1990-2016 dönemi aralığında terörizmin Türkiye’nin ekonomik performansı üzerindeki etkisini değerlendirmek için terörist saldırı hassasiyet değerlendirme modeli (TAVE-Modeli) ile yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye’de terörist saldırıların hem kısa hem de uzun dönemde etkilerini incelemiştir. Modelde, ekonomik belirsizlikler, terör eylemlerin yoğunluğu, terör saldırısı kayıpları, ekonomik yıpranma, terör saldırısı gerginliği seviyesi, terör saldırısı izleme seviyesi ve terör saldırısı altında toplam ekonomik sızıntı gibi göstergeler kullanılmıştır. Yapılan analizde ekonomik sızıntı, ekonomik büyüme ve ekonomik yıpranmanın 1990’da 2016’ya kadar arttığını tespit etmişlerdir.

Aiyedogbon ve diğlerleri (2016), Nijerya’da terörün ve terörle mücadelenin 1980-2014 yılları arasında ekonomik performansa getirdiği makroekonomik sonuçlarını incelemiştir. Yapılan çalışmaya göre, güvenlikteki hükümet harcamasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu ve önemli olduğu, fakat daha sonraki terör eylemleri arasındaki ilişkinin olumsuz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Korkmaz ve diğlerleri (2017), Türkiye’de yaşanan terör eylemlerinin İstanbul Altın Borsası, BIST100 ve alt sektör endeks getirileri üzerindeki oynaklık etkisini incelemiştir. EGARCH ve GJR-GARCH modelleri kullanılan çalışmanın sonucuna göre, Türkiye’de meydana gelen terör eylemlerinin BIST100, alt sektör ve İstanbul Altın Borsası endeks oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bilgel ve Karahasan (2017), Türkiye’de Doğu ve Güneydoğu illerinde sentetik kontrol yöntemini kullanarak PKK terörizminin ekonomik maliyetlerini incelemiştir. Yapılan çalışmada PKK terörü ortaya çıkmadan önce teröre maruz kalan şehirlerin sosyoekonomik özelliklerini taklit eden bir sentetik kontrol grubu oluşturulmuş ve daha

sonra terör olan sentetik şehirlerin gerçek GSYH'sını, 1975-2001 dönemine ait verileri PKK terörü olan gerçek şehirlerle karşılaştırılmıştır. Analiz sonucuna bakıldığında PKK terörizminin ortaya çıkmasından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçek GSYH, terör olmayan sentetik Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya göre % 6,6 civarında gerilediği görülmüştür.

Ilyas ve diğerleri (2017), Afrika ülkelerinde ekonomik büyümeyi engelleyen unsurlar olarak yoksulluk ve terörizmi araştırmışlardır. 22 Afrika ülkesi için 1970-2013 yılları arası veriler kullanılan çalışmada, terörizmin ve yoksulluğun makroekonomik performans üzerindeki uzun vadeli etkisini ölçmek için dinamik sabit etkinin panel eşbütünleşme teknikleri, ortalama grup ve birleştirilmiş ortalamalı grup yöntemlerine başvurmuşlardır. Analiz bulgularına göre, terörün ve yoksulluğun makroekonomik performansı uzun dönemde olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE’DE TERÖRİZM VE TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde terörizm ve temel makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanılan ekonometrik yöntemler hakkında kısa bir bilgi verilecektir. İçsel ve dışsal değişken ayırımına yer vermemesi ve değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri analiz edebilme imkânı sağladığından çalışmada VAR analizi uygulanmıştır. VAR yöntemi uygulanabilmesi için öncelikle serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin durağan olup olmadıklarını kontrol etmek amacıyla Birim Kök Testlerine başvurulmuştur. Serilerde birim kök olsa bile aynı dereceden durağan iseler, serilerin düzey değerlerine eşbütünleşme analizi yapılabilmektedir. Seriler arasında eğer eşbütünleşme var ise vektör hata düzeltme modeli oluşturulmalıdır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisini tespit etmek ve nedenselliğin yönünü tayin etmek için Granger nedensellik testi uygulanır. Ayrıca ilgili değişkene bir dönemde verilen şokun kendisine ve diğer değişkenlere etkisinin incelenmesi için etki tepki fonksiyonları elde edilmekte ve bir değişkende meydana gelen bir değişimin ne oranda diğer değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığını tespit etmek amacıyla da varyans ayrıştırması kullanılmaktadır. Bu ekonometrik yöntemleri iyi anlayabilmek için teorik açıklamalar yapmak faydalı olacaktır.

3.1.DURAĞANLIK ANALİZİ

Uzun dönemde makroekonomik parametreler, bir trende ve bu eğilim etrafında dalgalanan, seyir izleyen konjonktürel davranışlara sahiptir. Bu makroekonomik parametrelerdeki konjonktürel dalgalanmayı kontrol etmek için ilgili seriden mevsimsel dalgalanmaları ve trendi ayırmak gerekmektedir. Uzun dönemde artan trende sahip olan seri durağan olmayacağı için seri trendden ve mevsimsellikten temizlenmelidir. Durağan serilerde meydana gelen bir şokun etkisi sürekli olmaz iken durağan olmayan serilerde şokun etkisi devamlı olacaktır. Çünkü uzun dönemde durağan seriler ortalama seviyelerine geri döneceklerdir (Enders, 2004: 171). Ayrıca durağan olmayan serilerin uygulandığı analizlerde düzmece (sahte) regresyonlar görülebilmektedir. Sahte regresyonlarının göstergesi ise, istatistiksel olarak anlamlı t değerleri ve yüksek R^2

olmasına karşılık parametre tahminlerinin anlamsız çıkması durumudur (Hendry vd., 1984).

Durağanlık testi bir zaman serisi analizinde en önemli testtir. Ekonometrik analizlerde, varyansının ve ortalamasının sabit olduğu, değişkenlerin ise zamandan bağımsız olduğu varsayılır. Fakat birim kök testleri sonucunda bu varsayımın her zaman doğru olmadığı görülmektedir. Zaman içinde durağan olmayan değişkenler yani varyansı ve ortalaması değişen, trend içeren değişkenler ortaya çıkmaktadır. Belirli bir dönem için gözlemlenen serinin ortalaması ve varyansının sabit olması demek, o seriyi ortaya çıkaran stokastik dönemin durağan olması anlamına gelmektedir (Bowerman ve O'Connell, 1979: 340).

$$\text{Sabit Ortalama: } E(Y_t) = \mu$$

$$\text{Sabit Varyans : } \text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$$

$$\text{Ortak Varyans : } \forall k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$$

Eğer bir zaman serisi durağansa, varyansı, ortalaması ve çeşitli gecikmelerdeki ortak varyansı ne zaman ölçülürse ölçülsün aynı olacaktır (Gujarati, 2012: 740). Ekonometrik analizde bulunan değişkenlerin durağan olup olmadıkları denemek için Dickey Fuller Testi (DF), Genişletilmiş Dickey Fuller Testi (ADF), Phillips- Peron Testi (PP) yaygın olarak kullanılmaktadır.

3.1.1. Dickey Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Zaman serisi analizinde durağanlık tespitinde en çok kabul gören ve geçerliliği yüksek bir test olarak Dickey Fuller birim kök testi kabul edilmektedir (Enders, 2004). Dickey Fuller birim kök testinin modellenmesi aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = Y_{(t-1)} + u_t \quad (3.1)$$

Yukarıdaki eşitlikte Y analize tabi tutulan bir zaman serisi olduğunu varsayarsak, eşitlikteki u_t hata terimi, yani Y serisinin bir önceki dönem ile aralarında oluşan farkı gösteren bir hata terimidir. Bu hata terimi sabit varyanslı, sıfır ortalamalı ve ardışık bağımlı olmayan bir hata terimidir. Bu hata terimlerine literatürde White Noise (Beyaz Gürültü) hata terimi denilmektedir. Yapısı gereği beyaz gürültü olan bu hata

terimi rassal yürüyüş veya stokastik paradigmasına örnektir (Gujarati, 2012). Bu regresyon modeli bağımlı değişken olan Y'nin bir gecikmeli değişkenini içerdiği için birinci dereceden ardışık bağlanım AR (1) modelidir. Sabit terime sahip olmayan bir model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Y_t = \rho Y_{(t-1)} + u_t \quad (3.2)$$

Yukarıda (3.2) numaralı denklemde, regresyona ilişkin elde edilecek sonuç Y serisinin rassal yürüyüş modeline uygun olduğunu ve stokastik bir yapı gösterdiğini belirtir. Diğer bir ifadeyle Y serisinin birim kök içerdiğini ve durağan olmadığı gösterir. Zaman serisi analizine konu olan Y serisi sahte regresyon sonuçlarını bu şekilde sunabilir. Bu nedenle farklı yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Dickey Fuller Testi için gerekli olan adımlar şu şekildedir (Dickey ve Fuller, 1981):

- 1) $\Delta Y_t = (\rho-1) Y_{(t-1)} + u_t$
- 2) $\delta = (\rho-1)$
- 3) $\Delta Y_t = \delta Y_{(t-1)} + u_t$ (Sabit ve Trendsiz Regresyon)

Bu adımlar uygulandıktan sonra, son adımdaki δ katsayısı dikkate alınarak hipotezler oluşturulur. δ parametrisinin t istatistiğine bakılarak da hipotezler red veya kabul edilir. Hipotezler şu şekilde kurulur:

$H_0 : \delta \geq 0$ Birim kök vardır. Yani seri durağan değildir.

$H_1 : \delta < 0$ Birim kök yoktur. Yani seri durağandır.

Her zaman Dickey Fuller Testi üç numaralı eşitlikteki gibi trendsiz ve sabitsiz regresyonları test etmez. Bazen bu eşitlikler bir sabit terim ve ek olarak bir eğilim katsayısı yani trend de içerebilir.

- 4) $\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{(t-1)} + u_t$ (Sabit Terimli ve Trendsiz Regresyon)
- 5) $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{(t-1)} + u_t$ (Sabit Terim ve Trendli Regresyon)

3, 4 ve 5 numaralı denklemler arasındaki fark deterministik unsurların regresyona dâhil edilip edilmemesiyle ilgilidir. 4 ve 5 numaralı regresyonlarda hipotezi sınamak için artık t testi yeterli olmadığı için yerini Tau istatistiğine bırakır. Tau istatistiğinin kritik değerleri yukarıda gösterilen farklı deterministik unsurlara sahip regresyonlara ve anlamlılık seviyelerine göre ayrı ayrı belirlenmiştir (Dickey ve Fuller,

1979). Monte Carlo ve MacKinnon, örnekleriyle $\delta = 0$ için kritik Tau değerleri belirlenmiştir. Trendsiz ve sabit regresyon için kritik değerleri τ , sabit terimli ve trendsiz regresyon için τ_{μ} sabit ve trend içeren regresyon için de τ_{τ} olarak isimlendirilmiştir (Enders, 2004).

Bazen Dickey Fuller testinde var olan hata terimi, sabit varyans hipotezini bozabilir ve değişen varyans özelliği gösterebilir veya ardışık bağımlı olabilir. Bu durumda yukarıda söz edilen sabit terimsiz, sabit terimli, ve sabit terimle birlikte trend içeren modellere hata teriminin ardışık bağımlı olmasını önleyecek kadar bağımlı değişkenin birinci dereceden farkının bir veya birden fazla gecikmeli değerini dahil ederek model genişletilir. Bu şekilde genişletilen Dickey Fuller testine Genişletilmiş Dickey Fuller Testi (Augmented Dickey Fuller Test-ADF) denir.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{(t-1)} + \alpha_i + u_t$$

Buradaki denklemde β_1 , β_2 , δ ve Y_t parametreleri tıpkı Dickey Fuller Testinde olduğu gibi tahmin edilerek Y değişkeninin durağan olmadığı sıfır hipotezine $H_0: \delta = 0$ karşın Y değişkeninin durağan olduğu $H_1: \delta < 0$ alternatif hipotezi test edilir (Yavuz, 2005: 273-274). Tahmin edilen ADF istatistikleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde mutlak değer olarak MacKinnon tarafından geliştirilen kritik değerlerin mutlak değerinden küçük ise sıfır hipotezi red edilemez. Diğer bir ifadeyle seri birim kök taşıdığı için durağan değildir. Böyle durumlarda serinin birinci dereceden farkı alınır. Diyelim ki birincil farklar halen durağan değil ise serinin ikincil ya da daha yüksek dereceden farkları alınarak serinin durağan olasılıklı süreç karakteristiği taşınması sağlanır.

3.1.2. Phillips Perron (PP) Birim Kök Testi

Dickey-Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testleri hata terimlerinin stokastik yapıda ve ortak varyans olması gibi bazı temel varsayımlara dayanmaktadır (Enders, 2004:239). 1988 yılında Phillips ve Perron yaptıkları çalışmada Dickey-Fuller ve Genişletilmiş Dickey Fuller testlerinin, varsayımların sağlanmadığı takdirde ya da serilerin yapısal kırılma içermesi durumunda yetersiz kalacağını savunmuşlardır. Parametrik olmayan ve hata terimlerini düzelten bir ekleme ile bu yetersizliği ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu düzeltme otoregresif süreci (AR)

içeren DF ve ADF testlerine, hareketli ortalama sürecin (MA) eklenmesini içermektedir. Böylelikle PP Testi bir ARMA (Autoregressive Moving Average) süreci halini almaktadır (Phillips ve Perron, 1988). Phillips Perron Testinin modellenmesi aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \delta Y(t-1) + u_t$$

$$Y_t = \beta_1 + \delta Y(t-1) + u_t \quad (\text{Sabit Terimli})$$

$$Y_t = \beta_1 + \delta Y(t-1) + \beta_2 (t-T/2) + u_t \quad (\text{Sabit Terimli ve Eğilim Katsayılı})$$

Yukarıdaki modeller gözlem sayısını, eğim katsayısını ve sabit terimi göstermektedir. Modellerdeki hata terimlerinin ortalaması sıfır olabileceği gibi hata terimleri ardışık bağımlı ya da değişen varyansa sahip olabilirler. Bu bakımdan DF ve ADF testlerinin varsayımlarından uzaklaşır. Fakat Newey-West hata düzeltme mekanizması ile ardışık bağımlılık ortadan kaldırılır ve ortak varyans varsayımı sağlanır. Sonuç olarak Dickey Fuller Testinin kullanıldığı bütün kritik değerler PP Testi içinde kullanılabilir hale gelir (Phillips ve Perron, 1988). Son olarak ta aynı Dickey Fuller Testinde olduğu gibi δ katsayısı dikkate alınarak hipotezler oluşturulur. δ parametrisinin t istatistiğine bakılarak ta hipotezler red veya kabul edilir. Hipotezler şu şekilde kurulur:

$H_0 : \delta \geq 0$ Birim kök vardır. Başka bir ifadeyle seri durağan değildir.

$H_1 : \delta < 0$ Birim kök yoktur. Yani seri durağan olasılıklı süreç içerir.

3.2. EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

1987 yılında Engle ve Granger yapmış oldukları çalışmada eşbütünleşme testini öne sürmelerinden itibaren iktisadi değişkenlerin birim kök içermesi durumunda aralarında uzun dönemli ilişki olup olmadığının tayin edilmesi için ekonometrik analizlerde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanılmıştır. Panel eşbütünleşme analizlerinde iki temel yaklaşım vardır. Bu yaklaşımların ilki, Engle-Granger'in ortaya çıkardığı ve uzun dönemde katsayılar ile ayarlama parametrelerinin homojen olduğunun varsayıldığı ve bununla beraber kalıntılar arasındaki serisel korelasyonun heterojen varsayıldığı yaklaşımdır. Bu yaklaşımların ikincisinin de ise modelde yer alan bütün

istatistiklerin ve parametrelerin heterojen ve birbirinden bağımsız olduğu varsayılır. Bu alternatif yaklaşımda eşbütünleşme testi bireysel parametre ve istatistiklerin çapraz kesit ortalamasına bağlı olarak yapılır (Bildirici vd., 2010: 48).

3.2.1. Johansen Eşbütünleşme Testi

Johansen'in 1988 yılında yapmış olduğu çalışma ile geliştirilen analiz, bir matrisin rankı ile söz konusu matrisin karakteristik kökleri arasındaki ilişkiye dayandırılmaktadır. Bu analiz durağan olmayan zaman serilerini VAR (Vektör oto regresyon) şu şekilde ele almaktadır:

$$\Delta X_t = \sum \Pi_i \Delta X_{t-1} + \Pi X_{t-p} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

Burada X_t durağan olmayan düzey değişkenler vektörünü belirtmekte ve

$$\Pi_i = -I + A_1 + \dots + A_i \quad (3.4)$$

$i=(1, \dots, p)$ olmaktadır (Şıklar, 1999: 131).

(3.3) nolu denklem aynı zamanda hata düzeltme mekanizmasını da içermektedir. Bu denklemde bütün uzun dönem bilgisi ΠX_{t-p} içinde yer almaktadır. Bu nedenle eşitlikte Π matrisi ve bunun rankı (r) olmak üzerinde durulmaktadır. Eşbütünleşme bu matrisin rankı ile araştırılmaktadır. Örnek olarak $n \times n$ büyüklüğündeki bir Π matrisinin rankı 0 ise bu durumdaki modeldeki n değişkeni kapsayan X_t 'nin tüm elemanları birim kök içerecektir. Eğer rank modeldeki X_t vektörünü oluşturan değişken sayısı n 'e eşit ise ($r=n$) bu durumda X_t durağan bir sistemdir. Fakat $r < n$ ise, X_t 'nin elemanları arasında en fazla $n-1$ sayıda eşbütünleşik ilişki olduğu ifade edilecektir. Bu durumda eşitlik (3.5)'teki gibi olmaktadır.

$$\Pi = \alpha\beta' \quad (3.5)$$

β matrisine eşbütünleşme sağlayan matris adı verilmekte ve X_t durağan olmayan bir özellik taşıırken $\beta'X_t$ eşbütünleşme sağlayan vektör sayesinde durağan olmaktadır. Bu nedenle eşbütünleşme analizinin amacı β' matrisini bulmak ve X_t 'yi durağan ve durağan olmayan bölümlere ayırmaktır. Bunun için önce rankın tayin edilmesi gerekmektedir. Johansen'nin 1988 yılında ve Juselius ile beraber 1990 yılında yapmış oldukları çalışmalarla “iz” ve “maksimum özdeğer” analizleri ile rankın

belirlenebileceğini göstermişler, ayrıca standart olmayan dağılıma sahip olan bu testler için kritik değerleri hesaplamışlardır (Demiray, 1998: 70).

Bu aşamadan sonra her μ_i için olabilirlik oran (Likelihood Ratio) istatistiği şu şekilde hesaplanır:

$$LR = -T \sum \ln(1 - \mu_i)$$

“En fazla r adet eşbütünleşik vektör vardır” şeklindeki sıfır hipotezi altında LR istatistiği, sayısal olarak 1988 yılında Johansen tarafından tablolaştırılmış asimptotik bir dağılıma sahiptir. Analiz işlemi “ $r = 0$ ” yani “*Var modelinde eşbütünleşme yoktur*” hipotezinin testi ile başlar. Eğer bu hipotez işlemi kabul edilirse test işlemi durur. Eğer hipotez reddedilmişse, $r < 1$, $r < 2$, ... gibi hipotezlerin ardışık olarak test işlemi devam eder.

Eşbütünleşik vektörler olarak β 'nın sütunları ekonomik bir yoruma sahip olduğundan eşitlik (3.5) deki β matrisinin elemanları üzerinde yoğunlaşması gerekir. Normalizyon işleminden sonra eşbütünleşik vektörler uzun dönem parametreler olarak yorumlanabilir. Eşitlik (3.5)'deki α matrisinin elemanları ise β matrisinin hesaplanmasından sonra bulunur. Bu matrisin elemanları da ekonomik bir yoruma sahiptir ve α matrisi ilgili değişkenlerin denge ilişkisindeki hatalarını düzeltme hızı katsayıları olarak yorumlandığından, “*düzeltilme matrisi*” olarak adlandırılır (Işık vd., 2004: 334-335).

3.3. GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ

1969 yılında Granger nedenselliğin test edilebilir bir tanımını yaparak, iki değişken arasında nedenselliğin olup olmadığını analiz eden *Granger Nedensellik Analizi*'ni geliştirmiştir. Granger Nedensellik Analizi, değişkenlerin birbirleriyle nedensellik ilişkisini test etmesinin yanında nedenselliğin var olması halinde yönü hakkında bilgi verir (Granger, 1969).

Granger Nedensellik Testi'nin yapılabilmesi için öncelikle serilerin deterministik özelliklerinden temizlenmesi gerekir. Serilerin deterministik özellikleri arasında yer alan rassal bileşenler eğer temizlenmez ise zaman serilerinde geçmiş

dönem değerlerinin gelecek dönem değerleri üzerinde bir etkisi olmaz (Hacıhasanoğlu, 1983: 57).

Mevsim ve trend bileşeninin etkisinden dolayı iktisadi değişkenler genel olarak kovaryans durağan⁷ değildirler. Bu iki bileşenin etkisinde olan serileri Y_t ve X_t ; kovaryans durağan serileri de Y_t^* ve X_t^* şeklinde ifade edersek Granger anlamda nedensellik aşağıdaki model yardımıyla test edilir (Granger, 1969: 431).

$$\begin{aligned} Y_t^* &= \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i}^* + \sum_{i=1}^m b_i X_{t-i}^* + u_{1t} \\ X_t^* &= \sum_{i=1}^m c_i X_{t-i}^* + \sum_{i=1}^m d_i Y_{t-i}^* + u_{2t} \end{aligned} \quad (3.6)$$

Modellerdeki a_i , b_i , c_i ve d_i gecikme katsayılarını, u_{1t} ve u_{2t} korelasyon içermeyen stokastik terimlerini ve m sembolü de modeldeki bütün değişkenlerin ortak gecikme derecesini gösterir. Modeller olağan en küçük kareler yöntemi ile tahmin edildiğinde ulaşılabilecek sonuçlar muhtemelen aşağıdaki gibidir (Aktürk, 2003: 41):

- b_i gecikme katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması diğer bir ifade ile sıfırdan farklı bir değer alması X_t^* 'nin Y_t^* 'ye neden olduğunu gösterir. " X_t^*, Y_t^* 'nin Granger nedenidir" şeklinde yorumlanır ve nedensellik ilişkisinin X_t^* 'den Y_t^* 'ye doğru tek yönlü olduğu söylenir.
- d_i gecikme katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda nedenselliğin yönü Y_t^* 'den X_t^* 'ye doğru tek yönlü olup " Y_t^*, X_t^* 'nin Granger nedenidir" şeklinde yorumlanır.
- b_i ve d_i gecikme katsayılarının birlikte anlamlı olması yani sıfırdan farklı olması durumunda ise karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilir. " X_t^*, Y_t^* 'nin Y_t^* de X_t^* 'nin Granger nedenidir" şeklinde yorumlanır. Bu durum iki yönlü nedensellik olarak tanımlanmaktadır.
- b_i ve d_i gecikme katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı çıkmaması diğer bir ifadeyle sıfır olmaları durumunda X_t^* ve Y_t^* nin birbirinin nedeni

⁷ Kovaryans durağanlık, stokastik sürecin ortalama ve varyansının, zamanla sabit olması demektir.

olmadığını gösterir. “ X_t^* ve Y_t^* birbirinden bağımsızdır” şeklinde yorumlanır.

Granger nedensellik testinde sıfır ve alternatif hipotez şu şekilde gösterilebilir:

$$(1) H_0 : b_1 = b_2 = \dots = b_m = 0$$

$$H_1 : b_1 \neq b_2 \neq \dots \neq b_m \neq 0$$

$$(2) H_0 : d_1 = d_2 = \dots = d_m = 0$$

$$H_1 : d_1 \neq d_2 \neq \dots \neq d_m \neq 0$$

Hipotez sınaması sonucunda ulaşılabilecek sonuçlar şu şekildedir (Aktürk,2003: 42):

- Sıfır hipotezi (1) nolu hipotez sınamasında red edilmiş (2) nolu hipotez sınamasında red edilmemiş ise X_t^* , Y_t^* 'nin Granger nedenidir.
- Sıfır hipotezi (1) nolu hipotez sınamasında red edilmemiş (2) nolu hipotez sınamasında red edilmiş ise Y_t^* , X_t^* 'nin Granger nedenidir.
- Sıfır hipotezi (1) ve (2) nolu hipotez sınamasında red edilmiş ise X_t^* ve Y_t^* arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
- Sıfır hipotezi (1) ve (2) nolu hipotez sınamasında red edilmemiş ise X_t^* ve Y_t^* arasında Granger nedenselliğinin bulunmadığı yani değişkenlerin birbirinden bağımsız olduğu söylenir.

Yukarıdaki hipotez testleri, Wald testiyle sınanabilir:

$$F = \frac{(HKTS - HKT)/r}{HKT/(n-k)} \quad (3.7)$$

HKTS : Kısıtlanmış modelin hata kareler toplamını,

HKT : Kısıtlanmamış modelin hata kareler toplamını,

r : Kısıt sayısını,

n : Gözlem sayısını,

k : Modeldeki parametre sayısını göstermektedir.

(3.7) numaralı denklemde nasıl hesaplandığı gösterilen F değeri, F tablo değerinden büyük ise (1) ve (2) numaralı hipotez sınamasında sıfır hipotezi red edilir.

3.4.ETKİ-TEPKİ FONKSİYONLARI ANALİZİ

Etki tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalı şokun, içsel değişkenlerin gelecekteki ve şimdiki değerlerine olan etkisini yansıtır. Bir makroekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile belirlenirken, etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki tepki fonksiyonları ile belirlenir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 97). Bir değişkende meydana gelecek rastsal bir şokun modelde yer alan diğer değişkenler üzerindeki etkisinin incelenmesinde etki tepki fonksiyonları kullanılır. Böylece etkili değişkenlerin belirlenmesi iktisadi politikalara yol gösterme bakımından önem arz etmektedir.

Etki tepki fonksiyonu, iki değişkenli VAR matrisi şeklinde yazıldığında aşağıdaki gibi ifade edilir (Sims, 1980; Barışık ve Kesikoğlu, 2006: 70):

$$\begin{bmatrix} \mathbf{y}_t \\ \mathbf{z}_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mathbf{a}_{10} \\ \mathbf{a}_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} \mathbf{a}_{11} & \mathbf{a}_{12} \\ \mathbf{a}_{21} & \mathbf{a}_{22} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \mathbf{y}_{t-1} \\ \mathbf{z}_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \mathbf{e}_{1t} \\ \mathbf{e}_{2t} \end{bmatrix} \quad (3.8)$$

$\{\boldsymbol{\varepsilon}_{yt}\}$ ve $\{\boldsymbol{\varepsilon}_{zt}\}$ serileri açısından hareketli ortalama vektörü (3.9)'deki eşitlik gibi yazılabilir:

$$\begin{bmatrix} \mathbf{y}_t \\ \mathbf{z}_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{\mathbf{y}} \\ \bar{\mathbf{z}} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \boldsymbol{\Phi}_{11}(i) & \boldsymbol{\Phi}_{12}(i) \\ \boldsymbol{\Phi}_{21}(i) & \boldsymbol{\Phi}_{22}(i) \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \boldsymbol{\varepsilon}_{yt-1} \\ \boldsymbol{\varepsilon}_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (3.9)$$

$$x_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t-i} \quad (3.10)$$

(3.10)'daki denklem eşitlik hareketli ortalama vektörünün özet halinde gösterim şeklidir. Hareketli ortalama vektörü (VMA) y_t ve z_t serileri arasındaki etkileşimi incelemek için kullanılacak faydalı bir araçtır. $\{\boldsymbol{\varepsilon}_{yt}\}$ ve $\{\boldsymbol{\varepsilon}_{zt}\}$ rassal hata terimlerindeki bir standart hatalık şokların y_t ve z_t serilerinin tüm zaman yolu üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için $\boldsymbol{\Phi}_i$ 'nin katsayıları kullanılabilir. Dört terimden ibaret olan bu katsayılar kümesi $[\boldsymbol{\Phi}_{11}(i), \boldsymbol{\Phi}_{12}(i), \boldsymbol{\Phi}_{21}(i), \boldsymbol{\Phi}_{22}(i)]$ etki tepki fonksiyonları

olarak tanımlanır. Örneğin, $\Phi_{12}(0)$ etki çarpanı, $\{\varepsilon_{zt}\}$ 'deki bir birimlik değişiminin y_t üzerindeki ani etkisini göstermektedir. Benzer şekilde $\Phi_{11}(1)$ etki çarpanı $\{\varepsilon_{y_{t-1}}\}$ 'deki bir birimlik değişiminin, $\Phi_{12}(1)$ etki çarpanı ise $\{\varepsilon_{z_{t-1}}\}$ 'deki bir birimlik değişiminin y_t üzerindeki bir dönemlik etkisini ifade etmektedir. $\{y_t\}$ ve $\{z_t\}$ serilerinin rastsal hata terimlerindeki şoklara karşı tepkileri başka bir ifadeyle etki-tepki fonksiyonları grafik şeklinde de gösterilmektedir.

3.5.VARYANS AYRIŞTIRMASI

Varyans ayrıştırması modelde mevcut değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynaklarını yüzde olarak ifade etmektedir. Diğer bir deyişle değişkenlerde meydana gelebilecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Modeldeki bu değişkenin değişimi daha çok kendinde yaşanan şoklardan kaynaklanıyor ise bu değişkenin dışsal olarak hareket ettiği söylenir. Varyans ayrıştırması aynı zamanda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi hakkında da bilgi verir. Varyans ayrıştırmasının çıkış noktası VAR modelinin hareketli ortalamalar bölümüdür. Eğer (3.10)'daki hareketli ortalama vektörü denklemini kullanarak n. dönem tahmin hatasını aşağıdaki gibi ifade edebiliriz (Enders, 2004: 311):

$$x_{t+n} = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t+n-i} \quad (3.11)$$

$$x_{t+n} - E_t x_{t+n} = \sum_{i=0}^{n-1} \Phi_i \varepsilon_{t+n-i} \quad (3.12)$$

n dönem sonra y_t serisi için tahmin hatasının hesaplanması eşitlik (3.13)'de gösterilmektedir:

$$y_{t+n} - E_t y_{t+n} = \Phi_{11}(0)\varepsilon_{y_{t+n}} + \Phi_{11}(0)\varepsilon_{y_{t+n-1}} + \dots + \Phi_{11}(n-1)\varepsilon_{y_{t+1}} + \\ \Phi_{12}(0)\varepsilon_{z_{t+n}} + \Phi_{12}(0)\varepsilon_{z_{t+n-1}} + \dots + \Phi_{12}(n-1)\varepsilon_{z_{t+1}} \quad (3.13)$$

$\sigma_y(n)^2$ terimi, n dönem sonra y_{t+n} 'nin tahmin hatası varyansı olsun.

$$\sigma_y(n)^2 = \sigma_y^2[\Phi_{11}(0)^2 + \Phi_{11}(1)^2 + \dots + \Phi_{11}(n-1)^2] + \sigma_z^2[\Phi_{12}(0)^2 + \Phi_{12}(1)^2 + \\ \dots + \Phi_{12}(n-1)^2] \quad (3.14)$$

$\sigma_y(n)^2$ 'nin ε_{y_t} ve ε_{z_t} serilerindeki şoklar için oranı sırasıyla (3.15)'de gösterilmiştir.

$$\frac{\sigma_y^2[\Phi_{11}(0)^2 + \Phi_{11}(1)^2 + \dots + \Phi_{11}(n-1)^2]}{\sigma_y(n)^2} \quad (3.15)$$

$$\frac{\sigma_z^2[\Phi_{12}(0)^2 + \Phi_{12}(1)^2 + \dots + \Phi_{12}(n-1)^2]}{\sigma_y(n)^2}$$

Eğer ε_{zt} rastsal hata terimindeki bir şok, y_t serisinin tahmin hatasında istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değil ise y_t serisinin dışsal olduğu söylenebilir iken; şok tahmin hatasını bütünüyle açıklayabiliyor ise y_t serisinin içsel olduğu söylenebilir. Tahmin hatası varyans ayrıştırması bir serinin kendi şokları ile diğer değişkenlerin şoklarının orantısal hareketini verir (Enders, 2004).

3.6. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK MODEL

Yukarıda anlatılan teorik çerçeveye uyumlu olarak yapılan analizde, 1968-2015 dönemini kapsayan yıllık ve mevsimsellikten arındırılmış veriler kullanılmıştır. Bütün seriler yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Verilerin analizinde E-views 9 ekonometrik paket programından yararlanılmıştır. Çalışmada kısıtlanmamış VAR analizi için kullanılan değişkenler şu şekildedir: Türkiye'deki terör saldırıları (TEROR), kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla (GDP), tüketici fiyat endeksi (CPI) ve toplam yatırım (INVEST).

Bu değişkenlerden kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla ve tüketici fiyat endeksi Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından; toplam yatırım verisi Uluslararası Para Fonu Dünya Ekonomik Görünüm veri tabanından ve Türkiye'ye yapılan terör saldırıları verisi ise Küresel Terörizm veri tabanından (Global Terrorism Database) temin edilmiştir. VAR analizi için kullanılacak ekonometrik model aşağıda yer alan denklem 3.16'da gösterilmektedir.

$$\Delta \ln TEROR = \alpha_1 + \sum_p^k \beta_{1p} \Delta \ln CPI_{t-p} + \sum_p^k \gamma_{1p} \Delta \ln INVEST_{t-p} + \sum_p^k \delta_{1p} \Delta \ln GDP_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (3.16)$$

Denklem 3.16'daki ekonometrik modelde; p gecikme uzunluğunu, k değişken kümesini ve ϵ ise ortalaması sıfır, gecikmeli değerleriyle kovaryansı sıfır, varyansı sabit ve normal dağılıma sahip tesadüfi hata terimlerini göstermektedir.

3.7. VAR ANALİZİ SONUÇLARI

VAR analizinde elde edilen sonuçların güvenilir olabilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Modelin bir bütün olarak durağan olup olmadığı modelden elde edilen karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisinde olup olmadığına bakılarak söylenebilir. Bütün kökler birim çember içerisinde ise VAR süreci durağandır yorumu yapılır (Banerjee vd.,1993:141). Analizde logaritması alınarak kullanılan seriler birim kök testlerine tabi tutularak bireysel, sabitli ve trendli olmak üzere durağanlıkları test edilmiştir. Sonuçlardan serilerin düzey (doğal) seviyede durağan oldukları tespit edilmiştir. Aşağıda yer alan tablo 3 bireysel etkileri içeren modellere ait değişkenlerin birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Genişletilmiş Dickey Fuller	Phillips Perron
LnTeror	-4.272770 [0.0014] *	-4.272770 [0.0014] *
LnGDP	-5.319004 [0.0001] *	-5.249471 [0.0001] *
LnCPI	-4.264568 [0.0014] *	-4.067220 [0.0026] *
LnInvest	-3.267573 [0.0226] *	-3.180884 [0.0279] *

Not: Akaike kriterleri göz önünde bulundurularak gecikme uzunlukları otomatik olarak belirlenmiştir.

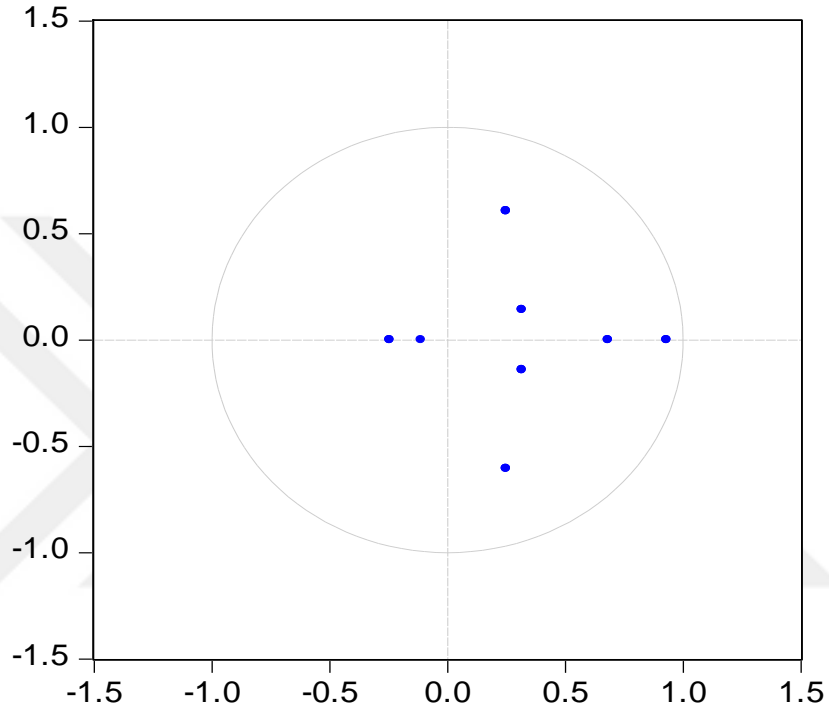
[ ] içerisindeki değerler testlerin p değerini göstermektedir.

* İşareti %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan değişkenleri gösterir.

Genişletilmiş Dickey Fuller ve Phillips Perron durağanlık testleri sonuçlarına göre serilerin tümünün $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde durağan olduğu hipotezi doğrulanmaktadır.

Grafik 1: Karakteristik Polinomun Ters Kökleri

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Modelin bir bütün olarak durağanlığına bakıldığında ise karakteristik polinomun bütün ters kökleri grafik 1’de de görüleceği üzere birim çember içerisinde yer almaktadır. Bu sonuç doğrultusunda modelin VAR sürecinin durağan olduğunu söyleyebiliriz.

Durağanlıkları incelenen serilerin aralarında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını belirlemek için eşbütünleşme testinin yapılması gerekmektedir. Bu amaçla analizde Johansen Eşbütünleşme testine yer verilmiştir. Tablo 4’de Johansen Eşbütünleşme testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Sample (adjusted): 6 48
 Included observations: 35 after adjustments
 Trend assumption: Linear deterministic trend
 Series: LINTEROR LNGDP LNCPI LNINVEST
 Lags interval (in first differences): 1 to 1

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.459536	43.02579	47.85613	0.1319
At most 1	0.317484	21.48936	29.79707	0.3278
At most 2	0.192838	8.120456	15.49471	0.4526
At most 3	0.017625	0.622387	3.841466	0.4302

Trace test indicates no cointegration at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.459536	21.53643	27.58434	0.2451
At most 1	0.317484	13.36890	21.13162	0.4188
At most 2	0.192838	7.498069	14.26460	0.4320
At most 3	0.017625	0.622387	3.841466	0.4302

Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Tablo 4’de iz (trace) testi ve maksimum özdeğer (eigenvalue) test sonuçlarına bakıldığında, %5 anlam düzeyinde iz ve maksimum özdeğer testi sonuçları kritik değerlerden küçük olduğu için eşbütünleşik vektörün olmadığı kabul edilmektedir. Bunun yanında Tablo 4’deki p değerlerine baktığımız zaman %5 anlam düzeyinde eşbütünleşmenin olmadığı sıfır hipotezi kabul edilir. Kısacası Johansen Eşbütünleşme testi sonucuna göre seriler eşbütünleşik olmadığı için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yerine Vektör Otoregresif Modeller (VAR) kullanılacaktır.

VAR modellerindeki en önemli sorunlardan birisi gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için LR (Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği), FPE (Son Tahmin Hata Kriteri), AIC (Akaike Bilgi Kriteri), SC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve HQ (Hannan-Quin Bilgi Kriteri) gibi kriterler

kullanılmıştır. Aşağıda yer alan tablo 3’de uygun gecikme uzunluğu seçimine yönelik sonuçlar yer almaktadır. (Bozkurt, 2007)

Tablo 5: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LNTEROR LNGDP LNCPI LNINVEST

Exogenous variables: C

Sample: 1 48

Included observations: 32

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-102.9844	NA	0.009420	6.686527	6.869744	6.747258
1	-45.07003	97.73055*	0.000693*	4.066877*	4.982962*	4.370533*
2	-32.99634	17.35593	0.000933	4.312271	5.961224	4.858852
3	-22.09761	12.94224	0.001471	4.631101	7.012922	5.420607

* İşareti ilgili gecikme uzunluğunun uygun olduğunu gösterir.

Sonuçlar incelendiğinde LR, FPE, AIC ve HQ kriterleri 1 gecikmenin uygun olduğunu göstermektedir. Bundan sonraki analizlerde en uygun gecikme süresi 1 olarak alınacaktır. Uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra, bu gecikme uzunluğu kullanılarak tahmin edilen VAR modeli sonucunu yorumlayabilmek adına sırasıyla Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki Fonksiyonları Analizi ve Varyans Ayrıştırması yöntemleri yapılarak değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilecektir.

Eşbütünleşme testi sonuçları değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlarken, bu uzun dönemli ilişkinin yönü hakkında bize bilgi vermemektedir. İktisat alanında değişkenler arasında ilişkinin yönünün belirlenebilmesi için değişkenlerin içsel ve dışsal olmak üzere sınıflandırılması gerekir (Bozkurt, 2007: 91). Bu amaçla Granger, modelde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin belirlenebilmesi için Granger Nedensellik testini geliştirmiştir (Granger,1969: 424-438). Analizde kullanılan değişkenlerin Granger nedensellik testi sonuçları tablo 6’de gösterilmektedir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Pairwise Granger Causality Tests

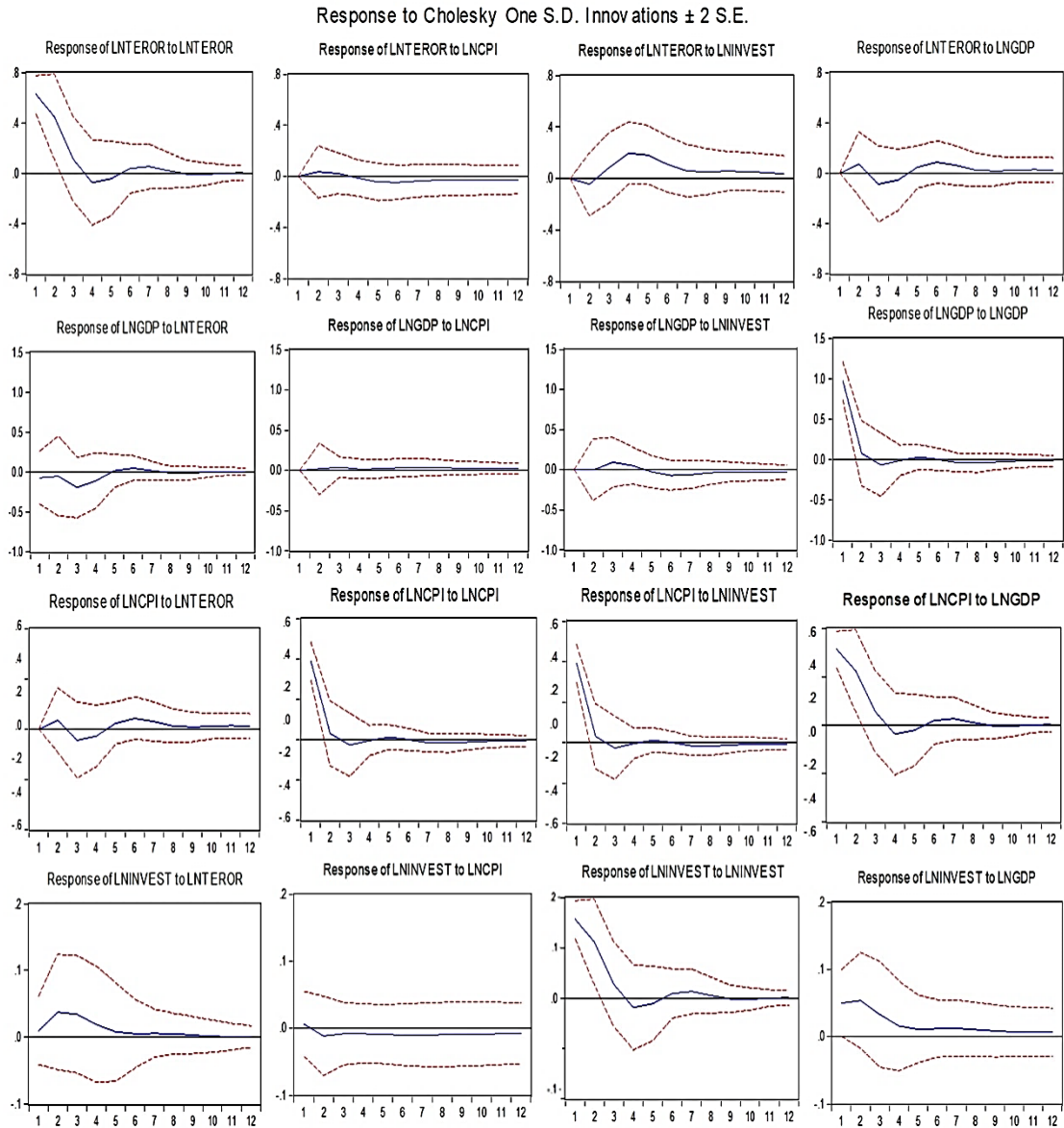
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
LNGDP does not Granger Cause LENTEROR	46	0.35263	0.1055
LENTEROR does not Granger Cause LNGDP		2.12056	0.0468
LNCPI does not Granger Cause LENTEROR	46	0.03674	0.9640
LENTEROR does not Granger Cause LNCPI		0.03616	0.9645
LNINVEST does not Granger Cause LENTEROR	46	1.80935	0.1776
LENTEROR does not Granger Cause LNINVEST		1.44119	0.0493

Tablo 6 İncelendiğinde Türkiye için %5 anlamlılık düzeyinde “LNGDP Granger nedeni değildir LENTEROR” sıfır hipotezi red edilmezken, “LENTEROR Granger nedeni değildir LNGDP” sıfır hipotezi red edilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere terör saldırıları ve ekonomik büyüme arasında LENTEROR’den LNGDP’ye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Terörist saldırıları önlemek amacıyla askeri harcamalar arttırılmakta ve genelde şiddet eylemlerinin durmasından sonra da yüksek seviyelerde kalma eğilimi göstermektedir. Güvenliği sağlamak amacıyla yapılan yüksek harcamalar, sağlık, eğitim ve diğer verimli sektörler için kullanılacak kaynakları azaltarak kamu harcamalarının bileşenini bozmaktadır. Ayrıca alt yapının ve fiziki görünümün hasar görmesiyle, beşeri sermayenin kaybı, turizm, ticaret ve iş dünyasının güven kaybından dolayı olarak etkilenen mali yapı kötüleşmekte ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Yani dışlama etkisi söz konusu olabilir. Diğer bir deyişle savunma harcamalarına yapılan fonun artması, özel sektör yatırımları ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yapan sektörlerle yönelik kamu harcamalarını azaltabilmektedir. Literatüre bakıldığında elde edilen bu sonucu Ndikumana (2001) ve Shieh vd. (2002) çalışmaları da desteklemektedir.

Nedensellik testi sonuçlarında “*LNCPİ Granger nedeni değildir LNTEROR*” ve “*LNTEROR Granger nedeni değildir LNCPİ*” sıfır hipotezleri red edilmeyerek enflasyon ve terör saldırıları arasında çift taraflı Granger nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Benzer şekilde Piazza (2006) enflasyon ve terörizm arasında belirgin bir ilişki kurulamayacağını belirtmiştir.

Son olarak yatırımlar (LNINVEST) ve terör saldırıları arasındaki Granger nedenselliğe bakıldığında, “*LNINVEST Granger nedeni değildir LNTEROR*” sıfır hipotezi red edilmezken, “*LNTEROR Granger nedeni değildir LNINVEST*” sıfır hipotezi red edilmektedir. Başka bir ifadeyle LNTEROR’dan LNINVEST’e doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır. Terör riskinin yükselmesi veya terörün artması firmaların stratejilerini de etkileyecektir. Risk değerlendirmesi firmaların yatırım kararlarında önemli etkenlerden birisi olmuştur. Bu bağlamda terör eylemlerinin artması yatırım oranını negatif yönde etkileyerek azalmasına neden olacaktır (Gaibullov ve Sandler, 2008; Blomberg vd., 2004).

VAR analizi çerçevesinde, değişkenlerden birinin hata terimlerinde meydana gelen şokların kendisi ve diğer değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini görebilmek adına etki tepki analizine başvurulmalıdır. Yapısal şoklar üzerine kurulu bir yöntem olan etki-tepki analizinde Granger nedenselliğin olması önemlidir. Aksi takdirde bir değişken üzerine verilecek bir birimlik şok, diğer değişken üzerine etki etmeyecektir. Nedensellik testinde elde edilen sonuçlara göre değişkenler en dışaldan içsele doğru sıralanarak etki tepki analizi yapılmıştır. Modelde yer alan değişkenlere yönelik etki-tepki fonksiyonları hesaplanırken, gerekli olan güven aralıkları ± 2 standart hata için Monte Carlo simülasyonları aracılığıyla üretilmiştir. Grafiklerdeki kesikli çizgiler ± 2 standart hata için güven aralıklarını, düz çizgileri ise modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin zamanla gösterdiği tepkiyi göstermektedir (Bozkurt, 2007: 95). Etki-tepki analiz sonuçlarının güven aralığı içerisinde yer alması, istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlama açısından önem arz etmektedir. VAR modeli bir gecikme uzunluğuna göre değişkenlere pozitif bir şok uygulandığında bağımlı değişkenlerin zaman içinde nasıl tepki verdikleri incelenmiştir. Grafik 2’de analiz sonucunda elde edilen etki-tepki fonksiyonları gösterilmektedir.

Grafik 2: Değişkenlerdeki Pozitif Bir Şok Karşısındaki Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki-tepki fonksiyonlarına bakıldığında kullanılan ekonometrik modeldeki şok etkilerinin zamanla sifıra doğru yaklaşıkları yani sistemin durağan olduğu tespit edilmektedir. Etki tepki fonksiyonlarının sifıra doğru yakınsaması demek tahmin için kullanılan ekonometrik modelin istikrarının bir göstergesidir. GDP ve CPI değişkenlerinde yaşanan şokun etkisiyle TEROR dalgalı bir seyir izler iken; INVEST değişkeninde yaşanan pozitif bir şokun etkisiyle TEROR değişkeni ilk üç dönem artmakta sonra giderek azalmaktadır. Başka bir ifadeyle, gayrisafi yurtiçi hâsıla ve enflasyonda yaşanan şokların terör saldırılarındaki dalgalanmaları açıklamakta

etkisinin az olduğu; yatırımlarda yaşanan pozitif bir şokun terör saldırılarını açıklamakta etkisinin nispeten daha fazla olduğu söylenebilir.

Varyans ayrıştırması bir değişkene ait tahmin edilen hata varyansının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranıdır. Varyans ayrıştırmasının amacı, ekonometrik modelde yer alan değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerden birinde meydana gelecek bir şokun yüzde kaçının kendisinden ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösterebilmektir (Enders,2004: 280). Ekonometrik analiz sonucu elde edilen TEROR bağımlı değişkenine ait varyans ayrıştırması sonucu aşağıda yer alan tablo 7’de gösterilmektedir. Etkiler yüzdesel olarak gösterildiği için etkilerin toplamı dikkat edileceği üzere 100 değerine eşittir.

Tablo 7: Şokların TEROR’e Etkilerinin Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of LNTEROR:					
Period	S.E.	LNTEROR	LNCPI	LNINVEST	LNGDP
1	0.625537	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.774831	98.58667	0.205680	0.330953	0.876694
3	0.792265	96.23154	0.288003	1.445932	2.034522
4	0.821917	90.21641	0.296845	7.160167	2.326577
5	0.845676	85.46383	0.561331	11.46667	2.508161
6	0.859348	82.95473	0.837373	12.73992	3.467977
7	0.866047	82.07340	0.991624	13.02904	3.905929
8	0.868778	81.62923	1.092558	13.30714	3.971072
9	0.871329	81.15403	1.194204	13.66685	3.984923
10	0.873964	80.67174	1.307349	13.98337	4.037541
11	0.876115	80.27626	1.414671	14.17840	4.130670
12	0.877686	79.99301	1.503441	14.29423	4.209312

Cholesky Ordering: LNTEROR LNCPI LNINVEST LNGDP

Tablo 7’deki sonuçlara göre kısa dönem olarak nitelendirebilen ilk üç dönemde terör saldırılarındaki değişimin yaklaşık %96’sı kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %0,2’si enflasyondan, yaklaşık % 1,4’ü toplam yatırımlardan ve yaklaşık %2’si de gayrisafi yurtiçi hasıla’dan kaynaklanmaktadır. İlerleyen dönemlere bakıldığında yani uzun dönemde terör saldırılarındaki değişimin yaklaşık %80’i kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %’1,5’i enflasyondan, yaklaşık %14’ü toplam yatırımlardan ve yaklaşık %4’ü gayrisafi yurtiçi hasıladan kaynaklanmaktadır.

Terör saldırıları üzerinde çok etkisinin olmadığı anlaşılan enflasyon kısa dönemden uzun döneme doğru giderek önem arzetmeyecek şekilde artmaktadır. Toplam yatırım miktarının terör saldırılarını açıklamadaki etkisine bakıldığında ise kısa dönemde pek etkili olmadığı, fakat özellikle 4. dönemden sonra bir sıçrama geçirerek uzun döneme doğru etkisini giderek arttırdığı görülmektedir. Gayrisafi yurtiçi hasılanın terör saldırılarını açıklamadaki etkisi kısa dönemde %2'lerde seyrederken uzun döneme gelindiğinde bu etki artarak %4'lere ulaşmıştır.

Ekonometrik modelde yer alan değişkenlerin terör saldırılarını açıklamadaki etkileri incelendiğinde kısa dönemde bağımlı değişkenin kendisinden sonra en fazla etkiyi gayrisafi yurtiçi hasıla göstermektedir. Bu değişkeni sırasıyla toplam yatırım ve enflasyon izlemektedir. Uzun dönemde ise bağımlı değişkenin kendisinden sonra en fazla etkiyi topla yatırım miktarı göstermektedir. Bu değişkeni sırasıyla gayrisafi yurtiçi hasıla ve enflasyon izlemektedir. Enflasyon değişkenine ait nominal şokların etkisi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde %1 düzeylerinde kaldığı için terör saldırılarını etkileme gücü yok denecek kadar az olduğu söylenebilmektedir.

Terörizmin ekonomik maliyetler çerçevesinde akla gelen ilk etken terörizmin ekonomide oluşturduğu belirsizlik ortamıdır. Bu belirsizlik ise ekonominin bütün piyasalarında kendini hissettirir (Alp, 2013: 6). Blomberg vd. (2004:19)'a göre terör faaliyetlerinin artması, risk ve belirsizliği artırmakta böylelikle yatırımlar azalmakta ve kamu harcamaları artmaktadır.

SONUÇ

Çok karmaşık bir olgu olan terörizm, ulusal boyutları aşarak tüm devletleri olumsuz yönde etkileyen küresel bir nitelik kazanmıştır. Artık bir bölgeyi, bir topluluğu değil tüm dünyayı çeşitli çıkarlar doğrultusunda etkileyebilen terörizmin arkasında sadece, yoksulluk, eğitimsizlik, eşitsizlik ve siyasi faktörler gibi nedenler bulunmamaktadır. Bu sayılan faktörler sadece teröre zemin hazırlamaktadır. Nitekim tarihsel açıdan incelendiğinde terörizmin her dönemde var olduğu, etnik, psikolojik, sosyo-kültürel vb. gibi nedenlerden dolayı terörizme rastlanıldığı da görülmektedir.

Yüzyıllardır ülkelerin ve insanların yaşamak zorunda olduğu terörizmin önüne geçilememesinin ve bitirilememesinin elbette birçok nedeni vardır. Fakat bu nedenlerden en önemlisi uluslararası platformda terör ve terörizmi tanımlamada ortak bir sonuca varılamamasıdır. Dolayısıyla bu boşluktan yararlanan gruplar, toplumlar hatta siyasi çıkar elde etmek isteyen bazı devletler terörü amaçları doğrultusunda kullanabilmektedirler. Terörizm sorununun çözülebilmesi için evrensel bir kural olarak “teröriste ceza ver veya iade et” kuralını tüm dünya ülkelerinin uygulaması gerekmektedir. Bu nedenle terörizmin önüne geçilmesi bağlamında öncelikle terör ve terörizm ifadelerinin kesin hatlarla tanımlanması ve tüm dünya ülkelerince kabul edilmesi önem arz etmektedir.

Günümüzde küreselleşmenin imkanları ve teknolojinin inanılmaz gelişimi, adını ve amaçlarını duyurmak isteyen terör grupları için yüksek imkanlar sağlamaktadır. Artık nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlara kolaylıkla ulaşabilen terör örgütleri bugünümüzü ve yarınımızı tehdit etmektedir. İleri teknoloji kullanarak sınır içi veya sınır dışı istedikleri kanlı eylemleri gerçekleştirebilmektedirler.

Terör gruplarının yaptıkları eylemlerin öncelikli amaçları, halkın gözünü korkutarak, korku havasının ortama hâkim olması ve siyasi otoriteyi yıpratarak iktidarın zayıflamasını sağlamaktır. Oluşturdukları bu kaos ortamında hayalini kurdukları siyasi veya ekonomik kazanımlarına ulaşmayı hedeflemektedirler. Bu nedenle halkın bireysel anlamda da bilinçlenmesi ve terörle mücadele anlamında, oluşturmak istenen kaotik ortama direnmesi ve düzeni bozacak kışkırtmalara kapılmaması gerekmektedir. Dolayısıyla terör bir devletin başka bir devleti zayıflatmak ve yıpratmak için

kullanacağı siyasi bir araç olarak da görülmektedir. Bazı ülkelerin ve bazı güçlerin menfaatleri gereği stratejik öneme sahip ülkelerde yaşattıkları terörün altında bu amaç yatmaktadır. Türkiye'deki siyasetçilerin görüşüne göre, ülkede yaşanan yoğun terör eylemlerinin altında bahsedilen amaç vardır.

Türkiye'de terör ise 1970'li yılların başından itibaren başlayarak günümüze kadar devam etmektedir. Dönem dönem artış gösteren terör eylemleri son yıllarda gittikçe artmaktadır. Sağ, sol, bölücü, etnik, dini motifli ve uluslararası olmak üzere terörizmin her çeşidine Türkiye maruz kalmıştır ve kalmaya da devam etmektedir. Yaşanılan terör eylemlerinde binlerce insan ölmüş veya yaralanmış ve ciddi derecede ekonomik kayıplara neden olmuştur. 2016 yılında 308 tane terör eylemi, 337 vatandaşın hayatını kaybetmesine ve 827 vatandaşın yaralanmasına neden olmuştur. Bir önceki yıla yani 2015 yılına oranla istatistiklerde ciddi derecede artışlar görülmektedir.

Türkiye'de yaşanan terörizm tehdidinin iki temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, etnik, radikal dinci ve ideolojik olmak üzere bilinen terörizm çeşitlerinin Türkiye'de var olması, ikincisi ise karşılaşılan terörizm tehdidinin arkasında dış güçlerin desteğinin olmasıdır.

Terörizmin siyasi, psikolojik ve ekonomik gibi birçok etkilerinin olması muhtemeldir. Çalışma da terörizmin ekonomik etkilerine bakıldığında, dünyanın her yerinde ekonomiye verdiği dolaylı ya da doğrudan olumsuz etkileri literatürde yer alan az sayıda ampirik çalışmayla gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmalarda elde edilen ortak sonuç terörizmin güvensizlik ortamı yaratarak sermaye piyasaları, yatırım ve turizm kanallarıyla ekonomilere ağır zararlar vermekte olduğudur. Yine terör eylemleri sonucu zarar gören alt yapı, fiziksel görünüm ekonomilere ağır maliyetler yüklemektedir. Terör eylemleri verimli yatırımları dışlayarak iktisadi kaynakları güvenlik ve savunma alanlarına kaydırmaktadır.

Terörist faaliyetlerin makroekonomiye olumsuz etkilerinin başında devlet harcamalarını arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Terörizmin ülkelerde yıllarca ve sürekli faaliyet içinde olması devletlerin terörle mücadeleye ciddi kaynaklar ayırmasına neden olmaktadır. Bu nedenle böyle ülkelerde bütçe açıkları oluşmakta ve devletin borçlanma

gereği artmaktadır. Borçların artması faizleri arttırmakta, faizlerin artması hem yatırımı negatif etkilemekte hem de özel sektörün kaynak bulmasını azaltmaktadır.

Bu çalışma Türkiye’de terörizmin sektörler üzerindeki etkisini ele alan ve terörizm ile temel makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi Dünya Bankası, IMF ve Küresel Terörizm veri tabanındaki güncel verilerle ampirik olarak inceleyen Türkçe literatürde yer alan az sayıda çalışmadan biri olması ve güncel bir konu ihtiva etmesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmanın uygulama bölümünde Türkiye’de 1968-2015 dönemi için terör saldırıları, kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla, tüketici fiyat endeksi ve toplam yatırım miktarı arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için Dünya Bankası ve IMF veri tabanlarından güncel veriler alınarak, birbiriyle bağlantılı analizler gerçekleştirilmiştir. İlk olarak logaritmaları alınan serilere birim kök testi uygulanmış ve düzey seviyede durağan oldukları tespit edilmiştir. Aynı derecede durağan olan serilerden oluşan ekonometrik modelin karakteristik ters köklerine bakıldığında modelin genel olarak durağan olduğu anlaşılmıştır. Uygun gecikme uzunluğunun LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerine göre bir olarak belirlendiği modelde seriler arasında yapılan Johansen Eşbütünleşme Testi sonucuna göre değişkenler birbirleri ile eşbütünleşik değildirler. Böylelikle VAR analizi yapılabilmesi için gerekli koşullar sağlanmış ve Pairwise Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre, terör saldırılarından ekonomik büyümeyi ifade eden reel gayri safi yurtiçi hasılaya doğru tek taraflı bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Terörist eylemlerin piyasalardaki riski ve belirsizliği artırarak yatırım oranlarında bir azalmaya yol açması ve yurtiçi yatırımların terörist eylemler yüzünden dışlanması ile azalan milli gelir düzeyi ülke ekonomilerinin büyümelerinde önemli bir engel oluşturmaktadır. Literatürde yer alan Gaibulev ve Sandler (2008) ve Shahbaz (2013) gibi çalışmalar da analizde bulunan terör saldırılarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini desteklemektedirler. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre de kısa dönemde bağımlı değişken olarak kullanılan terörizmde meydana gelen bir değişimi açıklamada en fazla etkiyi sırasıyla kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla, toplam yatırım ve tüketici fiyat endeksi gösterirken; uzun dönemde en fazla etkiyi sırasıyla toplam yatırım, kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla ve tüketici fiyat endeksinin gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Terörizm olgusu asırlardan beri toplumların veya devletlerin kanayan yarası olarak görülmektedir. Muhtemelen gelecekte de varlığını ve acısını hissettireceği bir gerçektir. Ancak terör mağduru ülkenin her bir vatandaşının teröre göz açtırmayacak şekilde dikkatli olması ve teröristlerin oluşturmak istedikleri kaotik ortama aldırış etmeden teröre karşı direnç göstermesi gerekmektedir. Terörle mücadelede terörün oluşmasındaki faktörlerin yok edilmesi, uluslararası anlaşmalarla teyit edilip üzerine gidilmesiyle ancak gerçekleşir. Bunun yanında zayıf ekonomilerin mi teröre yol açtığı ya da terörün mü ekonomilerin zayıflamasına neden olduğu konusu literatürde net olmamakla birlikte birbirlerini etkiledikleri çok açık görülmektedir. Bu bilgi çerçevesinde, Türkiye’de terör olaylarının yoğun yaşandığı bölgelerde GAP ve SODES gibi ekonomik açıdan istihdam arttırıcı ve yoksulluğu azaltıcı sosyo ekonomik projelerin ve yatırımların yapılması gerekir. Böylelikle gelir düzeyi artan bölge halkının daha eğitilmiş ve sağlıklı bir yapıya sahip olmasından dolayı refah düzeyi artacak, halk terörist faaliyetlerden uzaklaşacaklardır. Bu neden ile terörle mücadele planları yapılırken karar vericilerin, çalışmanın analizinde elde edilen bulguları göz önünde bulundurarak ekonomiyi de planın içinde görmesi ve bu bilgi doğrultusunda politikalar izlenilmesi önemlidir. Bundan sonra Türkiye üzerine yapılacak çalışmalarda bölgesel ampirik analizler üzerine yoğunlaşılması ve terör odaklarının beslendiği gelir kaynaklarının incelenmesi bu alana ışık tutacak önemli araştırma alanları olabilir.

KAYNAKLAR

- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2003). The Economic Costs Of Conflict A Case Study Of The Basque Country. *American Economic Review*, 113-132.
- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2008). Terrorism and The World Economy. *European Economic Review* 52(1), 1-7.
- Acar, Ü. (2012). *Terör ve Terörizm*. Ankara: Kripto.
- Adıbelli, B. (2003). Uluslararası Terörizm, Küreselleşme ve Hegemonya. *Polis Sosyal Bilimler Dergisi*, 163-176.
- Ağır, H., & Kar, M. (2010). Terörizmin Makroekonomik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Finans Politik ve Ekonomis Yorumlar Dergisi*, 13-32.
- Ağırman, E., Özcan, M., & Yılmaz, Ö. (2014). Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 8(2), 99-117.
- Aiyedogban, J. O., Gugong, B. K., & Anyanwu, S. O. (2016). Macro-Economic Consequences of Terrorism and Anti-Terrorism Expenditure on Economic Performance in Nigeria, 1980-2014. *Sosiohumanika*, 9 (1).
- Akın, A. (2015, 07 23). *Stratejik Analiz*. Stratejik Analiz.com: <http://www.stratejikanaliz.com> adresinden alındı
- Akıncı, M., Akıncı, G., & Yılmaz, Ö. (2014). Terörizmin Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 5 (1), 1-24.
- Akıncı, M., Akıncı, G., & Yılmaz, Ö. (2015). Terörizmin Doğrudan ve Dolaylı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Dış Yardımlar Ne Kadar Telafi Edici? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-33.
- Aktürk, E. (2003). İktisadi Zaman Serileri Arasındaki Nedensel İlişkinin Araştırılmasında Granger Nedensellik Testi ve Bir Uygulama. *İşletme Anabilim Dalı, Sayısal Yöntemler Bilim Dalı, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans*. Eskişehir.
- Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Income Distribution, Political Instability and Investment. *European Economic Review* 40, 1203-28.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political Instability and Economic Growth. *Journal of Economic Growth*, 1, 189-211.
- Algan, N., Balcılar, M., Bal, H., & Manga, M. (2016). Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, 624-631.
- Alkan, N. (2002). *Gençlik ve Terörizm*. Ankara: Temuh Dairesi Başkanlığı Yayınları.

- Alkan, N. (2003). Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi. *Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*, 5.9, 1-16.
- Alp, İ. A. (2013). Terörün Ekonomik Etkileri. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* 4(1), 1-19.
- Altay, H., Ekinci, A., & Peçe, M. (2013). Ortadoğu'da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 267-288.
- Altuğ, Y. (1995). *Terörün Anatomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Altun, F. M. (2010). Etnik Ayrımcılık Mücadele Politikaları Kapsamında Türkiye ve İspanya Analizi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyonkarahisar, Türkiye.
- Araz, T., Bahar, K., Arin, P., & Omay, T. (2009). The Endogenous and Non-Linear Relationship Between Terrorism and Economic Performance: Turkish Evidence. *Defence and Peace Economics*, 20 (1), 1-10.
- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arunatilake, N., Jayasuriya, S., & Kelegama, S. (2001). The Economic Cost of the War in Sri Lanka. *World Development*, 29, 1483-1500.
- Atay, S. Ö. (2016). Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylen. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 8 (2), 144-155.
- Aydemir, S. (2006). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizm. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale, Türkiye: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, A. (1992). *Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan*. Ankara: Kiyap Yayınevi.
- Aydın, A., & Türkoğlu, M. (2007). "Dini Motifli Terör" Kavramı. 38.*ICANAS*, (s. 163-172). Ankara.
- Aydın, N. (2009). *Küresel Terör, Terörizm*. İstanbul: Kumsaati Yayın Dağıtım.
- Bae, C.-H., Larry, B., & Alon, B. (2005). "The Transportation Implications of a Terrorist Attack on Sattle's Highway Network" In *The Economic Impacts of Terrorist Attack*. U.K.
- Baharççek, A. (2000). Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11-27.
- Bal, İ. (2006). *Terör Nedir, Neden Terörist Olunur*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Balcıoğlu, İ. (2001). *Şiddet ve Toplum*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Barışık, S., & Keskinöğlü, F. (2006). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(4), 59-82.

- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-443.
- Barth, J., Li, T., McCarthy, D., Phumiwasana, T., & Yago, G. (2006). Economic Impacts of Global Terrorism: From Munich to Bali. *SSRN Working Paper, No: 892033*.
- Barut, A., Asoğlu, V., & Yıldırım, N. T. (2016). Çözüm Sürecinin TRC 2 (Şanlıurfa ve Diyarbakır) Bölgesine Ekonomik Etkileri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 31-44.
- Barutçu, D. (2010). Türkiye'de Terörizmin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı.
- Başbakanlık. (1973). *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Başbakanlık. (1982). *Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Gelişme Sonuçları*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Başbakanlık. (1983). *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Bayer, E. (2007). Terörist Örgütlerde Örgütsel Öğrenme. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta, Türkiye: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baysal, E. (2015). *Çözüm Türkiye'nin Kronikleşen Terör Sorununa Ekonomi Reçetesi*. İstanbul: Öteki Adam Yayınları.
- Becker, G., & Murphy, K. (2001, Ekim 29). *Prosperity Will Rise Out of the Ashes*. <http://online.wsj.com/article/> Retrieved 18.11.2013,. adresinden alındı
- Benoit, E. (1973). *Defense and Economic Growth in Developing Countries*. Lexington: Lexington Books.
- Bildirici, M. E., Elçin, A., Özgür, Ö., Bozoklu, E., & Bozoklu, Ü. (2010). *İktisatta Kullanılan Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Bilgel, F., & Karahasan, B. C. (2016). Thirty Years of Conflict and Economic Growth in Turkey: A Synthetic Control Approach.
- Bilgel, F., & Karahasan, B. C. (2017). The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey. *Journal of Conflict Resolution*, 61 (2), 457-479.
- Birand, M. A. (1992). *Apo ve PKK*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birliği, T. B. (2006). *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Blomberg, B., Hess, G., & Weerapana, A. (2004). Economic Conditions And Terrorism. *European Journal of Political Economy*, 463-478.

- Blomberg, S., & Sheppard, S. (2007). The Impacts of Terrorism on Urban Form. *Brookings-Wharton Papers on Urban Affairs*, 257-290.
- Blomberg, S., Broussard, N., & Hess, G. (2011). New Wine in Old Wineskins: Growth, Terrorism and the Resource Curse in Sub-Saharan Africa. *European Journal of Political Economy*, 27 (51), 50-63.
- Bowerman, B. L., & O'Connell, R. T. (1979). *Time Series And Forecasting: An Applied Approach*. Wadsworth, Belmont, California: Duxbury Press.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Brück, T., & Wickström, B. A. (2004). *The Economic Consequences of Terror: A Brief Survey* (No. 03). Households in Conflict Network.
- Bulut, E. (2000). Türk Turizminin Dünyadaki Yeri ve Dış Ödemeler Bilançosundaki Etkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 71-86.
- Caruso, R., & Schneider, F. (2011). The Socio-Economic Determinants of Terrorism and Political Violence in Western Europe. *European Journal of Political Economy*, 27(1), 27-49.
- Caşın, M. H. (2008). *Uluslararası Terörizm*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Chen, A., & Siems, T. (2004). The Effects of Terrorism on Global Capital Markets. *European Journal of Political Economy*, Vol.20.
- Cüceloğlu, D. (1999). *Savaşçı*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Çağlar, A. (2009). *Terör ve Terörizm: Kavramsal Analiz*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Çetinkaya, İ. (2010). *Ekonomik ve Politik Faktörlerin Uluslararası Terörizm Üzerine Olası Etkileri*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın, Türkiye.
- Çınar, B. (2009). The Root Causes of terrorism. *METU Studies in Development*, 93-119.
- Çitlioğlu, E. (2005). Küresel Terörün Kökleri. *Stratejik Analiz Dergisi*.
- Çitlioğlu, E. (2006). *Gri Tehdit Terörizm*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Çitlioğlu, E. (2006). *Küresel Terör*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Das, S., & Lahiri, S. (2006). A Strategic Analysis of Terrorist Activity and Counter-Terrorism Policies. *Topics in Theoretical Economics, Volume 6, Issue 1, Article 6*.
- Demiray, D. B. (1998). Döviz Kurlarına Moneter Yaklaşım ve Türkiye için Alternatif Bir Uygulama. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 13 sayı 2, 65-84.
- Demirel, E. (1999). *Terör*. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Demirkent, N. (1980). Türkiye'de Terörün Boyutları, Gelişimi ve Çözüm Önerileri. *Abdi İpekçi Semineri: Türkiye'de Terör*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Denker, M. S. (1997). *Uluslararası Terör, Türkiye ve PKK Örneği*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Dickey, D. A. (1979). Distribution of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Dickey, D. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Econometrica*. *Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dilmaç, S. (1997). *Terörizm Sorunu ve Türkiye*. Ankara: Emniyet Müdürlüğü Yayınları.
- Dönmezer, S. (1977, Kasım 10-13). Her Yönü İle Tedhiş. *Son Havadis Gazetesi*.
- Drakos, K., & Kutun, A. (2003). Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries. *Journal of Conflict Resolution*, Vol.47.
- Eckstein, Z., & Tsiddon, D. (2004). Macroeconomic Consequences Terror: Theory and the Case of Israel. *Journal of Monetary Economics*, 51, 971-1002.
- Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü (2015). *Terörün, Türkiye ve Bölge Ekonomisine Etkileri*. Konya: Konya Ticaret Odası.
- Emsen, Ö., & Değer, M. (2004). Turizm Üzerine Terörizmin Etkileri: 1984-2001 Türkiye Deneyimi. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (7), 68-80.
- Enders, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*. USA: John Wiley and Sons Inc.
- Enders, W., & Sandler, T. (1996). Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece. *Kyklos*. 49, 331-352.
- Enders, W., & Sandler, T. (2000). Is International Terrorism Becoming More Threatening? *A Time Series Investigation*, *In Journal of Conflict Resolution* 44(3), 307-332.
- Enders, W., & Sandler, T. (2004). Is it All Different Now? *Mimeo, The Lisbon Conference on Defence and Security, IDN, 1-2 July*.
- Enders, W., Adolfo, S., & Sandler, T. (2006). The Impact of Transnational Terrorism on US Foreign Direct Investment. *Political Research Quarterly*, 59 (4), 517-531.
- Erdil, N. (2011). Tehdit Algılamalarında Terörün Küresel Boyutu: ETA Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Edirne, Türkiye.
- Ergil, D. (1991). Terörizmin Mantığı ve Hedefi. *A.Ü.SBF. Dergisi*, 171-172.

- Erman, S., & Dönmezer, S. (2016). *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku - Cilt:1*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ersoy, E. (2004). Terör ve Organize Suçlarda Yakınlaşma ve İşbirliğinin İncelenmesi. *Polis Dergisi*, 328-329.
- Esen, K. (2011). Türkiye'de Terörizm ve Terörist Profili. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya, Kütahya, Türkiye.
- Estrada, M. R., Donghyun, P. R., & Khan, A. (2016). The Impact of Terrorism on Turkey's Economic Performance From 1990 to 2016.
- Fendoğlu, H. T. (2000, 03 27-29). Uluslararası Belgelerde Terörizm. Elazığ, Türkiye: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Yayını.
- Frey, B., Luechinger, S., & Stutzer, A. (2004). Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism. *Working Paper Series: ISSN 1424-0459*. Institute for Empirical Research in Economics University of Zurich.
- Frey, B., Luechinger, S., & Stutzer, A. (2007). Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism. *Journal of Economic Surveys*, (21).
- Freytag, A., Krüger, J., Meierrieks, D., & Schneider, F. (2011). The Origins of Terrorism: Cross-Country Estimates of Socio-Economic Determinants of Terrorism. *European Journal of Political Economy*, 27, 5-16.
- Gaibulloev, K., & Sandler, T. (2008). Growth Consequences of Terrorism in Western Europe. *Kyklos*, 61(3), 411-424.
- Gaibulloev, K., & Sandler, T. (2011). The Adverse Effect of Transnational and Domestic: Terrorism on Growth in Africa. *Journal of Peace Research*, 48 (3), 355-371.
- Gaibulloev, K., & Sandler, T. (2012). Re-evaluating Terrorism and Economic Growth: Dynamic Panel Analysis and Cross-Sectional Dependence. *American University of Sharjah School of Business and Management Working Paper Series*.
- Gaibuloev, K., & Sandler, T. (2009). The Impact of Terrorism and Conflicts on Growth in Asia. *Economics and Politics*, 21 (3), 359-383.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi C.5*, 181-196.
- Gordon, P., James E., M., Qisheng, P., & Harry, W. (2005). The Economic Impant of a Terrorist Attack on the Twin Ports of Los Angeles- Long Beach.
- Gökbunar, R., & Gökbunar, A. (2010). *Terör Ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.

- Gries, T., Krieger, T., & Meierrieks, D. (2011). Causal Linkages Between Domestic Terrorism and Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 22 (5), 493-508.
- Gupta, S., Celements, B., & Bhattacharya, R. (2004). Fiscal Consequences of Armed Conflict and Terrorism in Low and Middle-Income Countries. *European Journal of Political Economy*, Vol.20.
- Gül, T. (2012). *Terör ve Terörizm*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Gün, Ö. R. (2000). Uluslararası Terörizm: Dünya Savaşının Yeni Boyutu. *Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 79-93.
- Gündüz, M. (1996). *Basın ve Terör*. İzmir: Saray Kitapevi.
- Gür, L. (2014). Terörün Ekonomiye ve Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Gürel, M. (2008). Küreselleşen Dünya ve Terörizm. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul, Türkiye: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, B., & Cömert, T. (2007). Küreselleşme Kapsamında Dünya ve Türkiye'deki Terör Olaylarının Turizm Üzerindeki Etkileri. *Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (s. 651-660). İzmir.
- Hacıhasanoğlu, B. (1983). Türkiye'de Para Arzı ile Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1, 54-61.
- Heine, E. W. (2002). *Alamut'a Dönüş*. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Hendry, D., Pagan, F., Sargan, J. D., & A., R. (1984). *Dynamic Specification*. *Handbook of Econometrics*, 2, 1023-1100.
- İlhan, S. (2008). *Terör Neden Türkiye*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ilyas, S., Mehmood, B., & Aslam, R. (2017). Terrorism and Poverty: Double Trouble for Macroeconomic Performance in African Countries. *African Journal of Economic Review*, 5 (1), 1-13.
- Imai, K., & Weinstein, J. (2000). Measuring the Economic Impact of Civil War. *CID Working Paper No. 51*.
- Işık, N., Acar, M., & Işık, B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünlük Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.9, S.2, 325-340.
- İtil, T. (1994). *Uluslararası Terörizm ve Uyğurucu Madde Kaçakçılığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Johnston, R. B. (2005). *The Impact of Terrorism on Financial Markets*. IMF Working Paper.

- Kalb, D. (2000). *The Ends of Globalization, Bringing Society Back In USA*. USA: Rowman&Littlefield Publishers Inc.
- Karagöz, H. (2016). Terörizmin Türkiye'de Turistler ve Turizm Gelirleri Üzerine Etkileri. *T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri*. İstanbul, Türkiye.
- Kılıç, Z. (2007). Küreselleşme İle İvme Kazanan Uluslararası Terörizm ve Buna Karşı Alınan Tedbirler. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta, Türkiye: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Kılıçkap, T. B. (2005). *Vikinglerden Teröre ve Teröristlere İsveç*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1998). *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kocadaş, B. (2004). Hedefteki Gençlik: Siyasi ve İdeolojik Hareketler Açısından. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi ISSN: 1303-5134*, 1-14.
- Kocaoğlu, M. (1998). Türkiye'yi Bölme ve Köşeye Sıkıştırma Vasıtası Olarak İç ve Dış Mihraklar Tarafından Kullanılan Terörizm. *Doğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu*, (s. 31). Elazığ.
- Koh, T. H. (2007). Terrorism and its Impact on Economic Growth and Technological Innovation. *Technological Forecasting and Social Change, Vol: 74*.
- Korkmaz, G. (1999). *Terör ve Medya İlişkisi*. Ankara: Egm Yayınları.
- Korkmaz, Ö., Erer, D., & Erer, E. (2017). Terör Olaylarının Finansal Piyasalar Üzerine Etkisi. *Sosyoekonomi Dergisi, Vol. 25 (31)*, 11-30.
- Krugman, P. (2004). "The Costs of Terrorism: What Do We Know", The Nexus of Terrorism & WMDs: Developing a Consensus, How Could a Leaders' Level G20 Make a Difference? *December 12-24, Princeton University*.
- Lacoste, Y. (2007). *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi Cilt.1*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Larobina, M., & Pate, R. (2009). Impact of Terrorism on Business. *The Journal of Global Business Issues 3(1)*, 147-155.
- Lenain, P., Bonturi, M., & Koen, V. (2002). The Economic Consequences of Terrorism. *Working Paper No.334, Economics Department, OECD, Paris*.
- Llusa, F., & Tavares, J. (2011). "Which Terror at Which Cost? On the Economic Consequences of Terrorist Attacks. *Economics Letters, 110(1)*, 52-55.
- Maalouf, A. (1998). *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Mehmood, S. (2014). Terrorism and the Macroeconomy: Evidence From Pakistan. *Defence and Peace Economics*, 25 (2), 509-534.
- Meierrieks, D., & Gries, T. (2012). Economic Performance and Terrorist Activity in Latin America. *Defence and Peace Economics*, 23 (5), 447-470.
- Meierrieks, D., & Gries, T. (2013). Causality Between Terrorism and Economic Growth. *Journal of Peace Research*, 50 (1), 91-104.
- Muş, E., Can, A., & Güçlü, İ. (2015). Terörün Toplum ve Sosyal Hayata Etkileri. *Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine-Special Topics*, 1(2), 5-14.
- Ndikumana, L. (2001). Fiscal Policy, Conflict and Reconstruction in Brundi and Rwanda. *World Institute for Development Economics Research (WIDER), Discussion Paper No: 2001/62, United Nations University, Helsinki.*
- Neumayer, E. (2004). The Impact of Political Violence an Tourism: Dynamic Cross-National Estimation. *The Journal of Conflict Resolution*, C:48, S:2, 259-281.
- Nitsch, V., & Schumacher, D. (2003). Terrorism and Trade. *Berlin: German Institute for Economic Research.*
- Nitsch, V., & Schumacher, D. (2004). Terrorism and International Trade. *European Journal of Political Economy* 20(2), 423-433.
- Öcal, N., & Yıldırım, J. (2010). Regional Effects of Terrorism on Economic Growth in Turkey: A Geographically Weighted Regression Approach. *Journal of Peace Research*, 47 (4), 477-489.
- Önen, A. (2016). Uluslararası Terörizm ve PKK Terör Örgütü (1980'den Günümüze). *Yüksek Lisans Tezsiz Yüksek Lisans Bitirme Projesi.* Ankara, Türkiye.
- Örgün, F. (2001). *Küresel Terör.* İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Özdemir, H. (2009). Terörizm ve Türkiye. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Ankara, Türkiye: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Özerkmen, N. (2004). Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 247-265.
- Özgen, F. B., & Güloğlu, B. (2004). Analysis of Economic Effects of Domestic Debt in Turkey Using Var Technique. *METU Studies in Development*, 31, 93-114.
- Özsağır, A. (2013). Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 12(4), 759-773.
- Öztürk, S., & Çelik, K. (2009). Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 85-106.

- Peçe, M. A. (2013). Terörün Ekonomik Etkileri: Orta Doğu Üzerinde Bir İnceleme. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bilecik, Türkiye: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root In Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Piazza, J. A. (2006). Rooted in Poverty?: Terrorism, Poor Economic Development, and Social Cleavages. *1. Terrorism and Political Violence*, 18(1), 159-177.
- Polat, Ö., & Uslu, E. E. (2013). The Impact of Terrorism on Economy in Turkey1. *Journal of Economic and Social Research*, 15 (1), 73.
- Rathbone, A., & Rowley, C. (2001). Terrorism. *Public Choice*, Vol: 112.
- Rodrik, D. (1999). Where Did All the Growth Go?: External Shocks, Social Conflict and Growth Collapses. *Journal of Economic Growth*, 4, 385-412.
- Rossi-Hansberg, E. (2004). Cities Under Stress. *Journal Monetary Economics* 51, no.5.
- Salur, H. (2009). *Küresel Çağda Din ve Terör*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Sandler, T., & Enders, W. (1996). Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece. *Kiklos* 49(3), 531-554.
- Sandler, T., & Enders, W. (2002). An Economic Perspective on Transnational Terrorism. *European Journal of Political Economy*, 20(2), 301-316.
- Saraçlı, M. (2007). Uluslararası Hukukta Terörizm. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1049-1078.
- Saran, M., & Bitirim, S. (2010). Terörle Mücadelede Sosyal Pazarlama ve İletişim Stratejileri. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 87-109.
- Sarıncı, Y. (1995). *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Schneir, F., Brück, T., & Meierrieks, D. (2009). *The Economics of Terrorism and Counter-Terrorism: A Survey*, <http://www.aeaweb.org/aea/conference/program/Retrieve.php?pdfid=235>>. adresinden alındı.
- Serçek, G., & Serçek, S. (2016). Turizm Sektörünün Gelişmesi Önündeki Engel: Terörizm. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 433-444.
- Serpen, A. (2007). Terör ve Hayvancılık. *Hayvan Sağlığı Dergisi* S.44, 1-8.
- Sezgin, O. (1995). *Genel Turizm*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Sezgin, Ş., Gündüz, N., & Sezgin, S. (2008). Güneydoğu Terör Olaylarının Ekonomik Sonuçları . *Akademik İncelemeler Dergisi* C.3 S.1, 5-6.
- Shahbaz, M. (2013). Linkages Between Inflation, Economic Growth and Terrorism in Pakistan. *Economic Modelling*, 32, 496-506.

- Shieh, J. Y., Ching-Chong, L., & Wen-Ya, C. (2002). Endogenous Growth and Defense Expenditures: A New Explanation of the Benoit Hypothesis. *Defense and Peace Economics*, 13, 179-186.
- Sims, C. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48, 1-48.
- Songar, A. (1994). *Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Stepanova, E. (2008). *Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects*. SIPRI Research Report No.23 Oxford University Press.
- Şen, Y. F. (2015). Terörün Toplumlar Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkilerine Bakış: PKK Terör Örgütü ve Ağrı Gerçeği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17-70.
- Şenocak, H. E. (2006). *Avrupa Terör Örgütleri ve Ülke Uygulamaları*. Ankara: Plantin Yayınları.
- Şıklar, E. (1999). Yükselen Hisse Senedi Piyasalarında Eşbütünleşme Analizi. *Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15, 123-143.
- Şimşek, M. (2016). Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, 319-335.
- Taner, B. (2000). Terörizm ve Turizm. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 93-98.
- Tarhan, N. (2003). *Psikolojik Savaş ve Gri Propaganda*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Tavares, J. (2004). The Open Society Assesses Its Enemies: Shocks, Disasters And Terrorist Attacks. *Journal of Monetary Economics*, 1039-1070.
- Topal, A. H. (2004). Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma. *Doktora Tezi*. Ankara, Türkiye.
- Tuğba, E., & Kızıl, Ö. (2013). Terörizmin Psikolojik Boyutu. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, 87-93.
- Urhal, Ö., & Acar, Ü. (2007). *Devlet Güvenliği İstihbarat ve Terörizm*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Uzun, A. (2003). *PKK'dan KADEK'e Bir Terör Örgütünün Anatomisi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ündücü, C. A. (2011). Uluslararası Sistem ve Terörizm Arasındaki İlişki. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 8.
- Venieris, Y., & Gupta, D. (1986). "Income Distribution and Sociopolitical Instability as Determinants of Savings: A Cross-Sectional Model. *Journal of Political Economy*, 94, 873-883.

- Vural, M. (2006). Terörün Sosyo-Ekonomik Gelişme Üzerindeki Olumsuz Etkileri: Karşılaştırmalı Diyarbakır Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kars, Türkiye: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.
- Wilkinson, P. (1974). *Political Terrorism*. New York: Macmillan.
- Yavuz, C., & Şahin, M. (2011). *Terör ve Terörizmle Mücadele*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yavuz, N. Ç. (2005). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XX, Sayı 1*.
- Yayla, A. (1990). Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 45.1.
- Yeşiltaş, M., Öztürk, İ., & Türkmen, F. (2008). Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi, C. X, S. 1*, 186-187.
- YÖK. (1985). *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*. Ankara.
- Zafer, H. (1998). *Ceza Hukukunda Terörizm*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Zoellick, R. (2001). American trade Leadership: What is at Stake. *The Institute for International Economics, Washington, DC*.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı :Yavuz ÖZKAYA

Doğum Yılı ve Yeri :17/ 02/ 1990, Kırkağaç

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi :Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı

Yabancı Dili :İngilizce

Bilimsel Faaliyetler :

ŞİMŞEK T. ve ÖZKAYA, Y. (2016). Yenilenebilir Enerji Tüketimi Petrol Fiyatları ve Karbon Emisyonlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi BRİCT Ülkeleri Uygulaması. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi (Özet Bildiri) (Yayın No:2897839).

YİĞİT, E., ŞİMŞEK, T. ve ÖZKAYA, Y. (2017). İç Göç Olgusu ve Belediye Faaliyetleri Arasındaki İlişkinin Sosyo-Ekonomik Analizi. İstanbul Büyükçekmece 1. Uluslararası Yerel Yönetimler Kongresi (Tam Metin Bildiri)

İş Deneyimi : Mili Eğitim Bakanlığında Vekil Öğretmenlik (2014-2015)

İletişim:

E-Posta Adresi :yavuz_zkaya@hotmail.com

